

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Bakalářská práce

Lucie Götzová

Rané chrámy v antickém Římě a jejich architektura

Early Temples of Ancient Rome and Their Architecture

Na tomto místě bych ráda poděkovala především vedoucímu své bakalářské práce PhDr. Pavlu Titzovi, Ph.D za vstřícný přístup, cenné rady a literaturu, kterou mi poskytl. Dále bych chtěla poděkovat své rodině, za podporu při studiu a psaní této práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 18. 8. 2014

.....

Lucie Götzová

Abstrakt:

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila na počátky chrámové architektury v antickém Římě. Jejím smyslem je na archeologickém základě dále chronologicky, topograficky, architektonicky i historicky sledovat vývoj chrámové architektury od jejích počátků do roku 264 př. Kr. Tento historický mezník je stanoven více méně uměle v souvislosti s první punskou válkou, která antický Řím a jeho politiku definitivně nasměrovala do celého Středomoří. Na základě provedené rešerše můžeme v Římě samotném předpokládat existenci více než 30 chrámů. Sestavila jsem jejich podrobný seznam včetně bibliografie k nim a plánů. Dále jsem využila též příslušné antické písemné prameny i odbornou sekundární literaturu. Shromážděný soubor jsem pak zasadila do příslušného historického rámce, zhodnotila jsem vývoj architektonických koncepcí a vytvořila přehlednou mapu diskutovaných staveb.

Klíčová slova:

antický Řím, chrámy, architektura, královský Řím, římská republika

Abstract:

In my bachelor thesis I focus on the beginnings of temple architecture in ancient Rome. Its purpose is to follow the development of temple architecture from its origin to the year 264 BC on archaeological basis chronologically, topographically, architecturally and historically. This historic landmark is determined more or less artificially when the First Punic War, directed ancient Rome and its politics finally to the whole Mediterranean. Based on our research, we can assume there are more than 30 temples in Rome itself. I have compiled a detailed list including the bibliography to them and plans. Furthermore, I also used the relevant ancient written sources and professional secondary bibliography. I have fitted collected facts into appropriate historical framework, I have assessed the development of architectural concepts and created a clear map of the discussed buildings.

Keywords:

Ancient Rome, Temples, Architecture, Roman Kingdom, Roman Republic

Obsah

1	Úvod	8
2	Charakteristika římského chrámu	9
3	Stavební techniky.....	11
4	Stavební kámen a materiál	12
4.1	<i>Capellacio</i>	12
4.2	Tuf Grotta Oscura.....	12
4.3	Tuf <i>fidena</i> e	13
4.4	<i>Peperino</i>	13
5	Chrámy.....	14
5.1	Chrám Jupitera Feretria	14
5.2	Vestin chrám.....	14
5.3	Capitolium Vetus	16
5.4	Chrám Jána Quirina	17
5.5	Chrám Jupitera Optima Maxima.....	18
5.6	Chrám Fortuny Quirinalis.....	22
5.7	Chrám Diany Aventiny	23
5.8	Chrám Fortuny.....	24
5.9	Chrám Mater Matuty.....	24
5.10	Chrám Fortuny Primigenie.....	27
5.11	Saturnův chrám	27
5.12	Chrám Cerery.....	29
5.13	Chrám Castora a Polluka	30
5.14	Mercuriův chrám	32
5.15	Chrám Dia Fidie	32
5.16	Chrám Apollóna Medika	33
5.17	Chrám Portunův	34
5.18	Chrám Junony Reginy	35
5.19	Chrám Junony Luciny.....	36
5.20	Chrám Junony Monety	36
5.21	Chrám C na Largo Argentina.....	37
5.22	Starší chrám A na Largo Argentina	39
5.23	Chrám Minervy Mediky	39
5.24	Chrám Concordie Augusty.....	40
5.25	Chrám Quirina	41

5.26	Chrám bohyně Salus	42
5.27	Chrám bohyně Flory	42
5.28	Chrám bohyně Bellony	43
5.29	Chrám Jupitera Victora	44
5.30	Chrám Victorie.....	44
5.31	Chrám Venuše Obsequens	45
5.32	Chrám Jupitera Statora.....	45
5.33	Chrám Fors Fortuny	46
5.34	Asklepiův chrám	46
5.35	Chrám bohyně Tellus.....	47
5.36	Chrám bohyně Luny.....	48
6	Závěr	49
7	Seznam použité literatury	50
8	Seznam obrázků.....	54
9	Příloha	I

1 Úvod

V antickém Římě můžeme rozlišit 2 typy svatyní, *aedes* a *templum*. Správný latinský termín pro chrám je *aedes* neboli dům, který se vztahoval k půdě, na které byl chrám postaven, a který byl „slavnostně“ otevřen“ augury. *Aedes* je tedy typ svatyně, která je doplněna chrámovou architekturou, uchovávající obraz či sochu boha. Naopak latinské slovo *templum* původně neodkazuje na chrámovou stavbu, která chránila nebo uchovávala obraz boha. *Templum* je svatyně bez architektury, ale mohl se zde nalézat např. oltář. *Templum* mohl být prostor buď na obloze nebo na zemi vyznačený augury za účelem pozorování nebo přijímání znamení. Stromy často sloužily jako hranice, označující prostor určený k pozorování augury. V této práci se věnuji svatyním označeným termínem *aedes* (CLARIDGE 1998, 59; STAMPER 2005, 10).

Základní součásti chrámového komplexu byly pozorovací prostor, chrám (*aedes*), hranice chrámového okrsku a oltář. Taková ritualizace prostoru je možná nejvíce charakteristický římský rys chrámové architektury a urbanismu v římském světě. Toto vysvětluje sklon k uzavírání otevřených prostorů, stanovování lidských požadavků na neomezené síly přírody, ovládání země a oblohy a vyjednávání s bohy za lidských podmínek. Římané považovali svá božstva za všemocné bytosti, které ovládali činnosti všech a ustanovili omezení pro každodenní život. Bylo náboženskou povinností vládců a jejich doprovodných kněží vyložit pravidla nebo přání božstva a v souladu s nimi dodržovat předepsané normy, obřady a oběti (STAMPER 2005, 10).

Rostoucí prosperita města Říma se odrážela v rozvoji města a v růstu obyvatelstva. Zisky z dobývání ve formě kořisti a odškodného, se využívaly v hojné míře na výstavbu chrámů. Literární zdroje uvádí většinu v této práci zmiňovaných chrámů, k některým chrámům se bohužel literární prameny nevyjadřují (např. chrámy C a A na Largo Argentina). V tabulce (tab. 1) jsou chrámy seřazeny podle chronologického sledu s dalšími doplněnými informacemi. Na mapách (mapa 1, 2) jsou chrámy vyznačeny topograficky.

Vždy u konkrétního chrámu se věnuji jeho historii, vývoji, architektuře a archeologickým nálezům na místě chrámu, které podporují nebo vylučují jeho přítomnost na místě a další detaily důležité pro jeho interpretaci. U mnoha chrámů není známé jejich přesné umístění, proto se badatelé opírají o antické písemné prameny, které ne vždy podávají shodné informace. Z toho důvodu je také důležité uvést na lokalitě jednotlivých chrámů archeologické nálezy, které napomáhají upřesnit nejen jejich polohu, ale mohou také doplnit informace týkající se půdorysu, výzdoby chrámu a eventuálně komu byl chrám zasvěcen.

2 Charakteristika římského chrámu

Obyvatelé některých městeček v dnešní střední Itálii začali stavět svým bohům chrámy na kultovních místech nejspíše kolem roku 600 př. Kr. Vykopávky odkryly na místech některých chrámů pozůstatky nebo stopy posvátných hájů, oltářů a votivních depozit s předměty mnohem staršími než budovy chrámů. Votivní předměty a obětiny věnované konkrétnímu božstvu za vyslyšení modlitby, přání, obdržení božského znamení se lišily kvalitou a druhem. Některé byly opatřeny nápisy (BOATWRIGHT – GARGOLA – TALBERT 2012, 33).

Většina chrámů v Římě byla obdélníkovitého či čtvercového tvaru a držely se etruské tradice výstavby chrámů. Etruskové rozvinuli tradici chrámů na vysokém čtvercovém podiu, někdy terasovitém, s široce rozloženými sloupy v průčelí, s široce převislou sedlovou střechou s terakotovými taškami a se silně zdůrazněným hlubokým průčelím (*pronaos*) chrámu a s propracovanou terakotovou výzdobou. V *pronaos* byly převážně dvě řady sloupů. Výzdoba střechy byla doplněna ozdobnými vlysy, antefixy a sochami z terakoty. Chrámy byly přístupné pouze jediným přístupem, a to přes široké schodiště v přední části chrámu. Byly tedy na rozdíl od řeckých chrámů frontální. Je všeobecně přijímáno, že nejvíce etruských svatyní bylo zakládáno během 6. století př. Kr. Poté co byly první svatyně postaveny, rychle se vyvinula standardizovaná architektonická forma. Tyto vlastnosti se staly běžnými u římské chrámové architektury ke konci 6. století př. Kr. (BISPHAM – SMITH 2000, 35; BOETHIUS 1978, 38; STAMPER 2005, 8; RAMAGE – RAMAGE 1995, 28).

Naše vědomosti týkající se vzhledu etruského chrámu odvozujeme od Vitruvia¹, který popsal a definoval toskánský řád Římanům a jeho vymezení etruských chrámů je ještě dnes využíváno moderními autory (obr. 1). Vitruvius navrhuje, že půdorys etruského chrámu by měl být nepatrně delší než širší, v poměru 6:5. Délka by měla být rozdělena na dvě poloviny, přední část byla určena pro *pronaos* a rozložení sloupů a zadní část byla určena pro prostor cely nebo cel (*cella*). Vitruvius rozděluje celu na tři oddělené části, prostřední je o něco širší než dvě postranní. Prostor před celami v předchrámí se rozvrhne, co se týče sloupů, tak, aby rohové sloupy stály proti antám ve směru venkovních stěn. Dva sloupy uprostřed mezi nimi se rozestaví ve směru stěn postavených mezi antami a středem chrámu. Uprostřed mezi antami a mezi přední řadou sloupů se v téže směru rozdělí další sloupy (Vitruvius, *De archit.* IV, 7.1,2; STAMPER 2005, 19, fig. 8; TORELLI 2001, 331). Nejjednodušší podoba

¹ Marcus Vitruvius Pollio, římský architekt, inženýr a teoretik. Jeho narození je kladeno přibližně do let 80 až 70 př. Kr. a smrt do roku 25 př. Kr. O jeho životě mnoho nevíme, dokonce není jisté ani jeho *praenomen* Marcus a *cognomen* Pollio. Ty jsou pouze zmíněny Cetiem Faventinem. Největší množství dat o jeho životě se dá zjistit z jeho vlastní práce. Je autorem díla Deset knih o architektuře

chrámu byla s jednou čtvercovou či obdélnou celou pod sedlovou střechou, která vybíhala dopředu, kde byla podpírána sloupy. Štítový konec střechy tvořil trojúhelníkový štít². Větší chrámy mohly mít čtyři sloupy ve vstupu, menší jen dva. Cela nebo celý chrám mohly být lemovány postranními uličkami se sloupy (*alae*) (BISPHAM – SMITH 2000, 34; BOATWRIGHT – GARGOLA – TALBERT 2012, 34; CLARIDGE 1998, 59; TORELLI 2001, 331).

Rané římské chrámy měly mnoho shodných rysů se staršími paláci a to jak umístěním, tak i výzdobou. Když v Římě vládli králové, tak výstavba chrámů stála na jejich bedrech. Vykonávaly také náboženské obřady a jmenovali všechny kněze a kněžky. Náboženství hrálo v životě Římanů důležitou roli a množství pozůstatků kultovních míst, posvátných hájů, oltářů a chrámů nám to dokazuje. Chrátové architektuře raného Říma od 6. do 5. století př. Kr. dominuje kombinace etruských a latinských vlivů (STAMPER 2005, 6-9).

Chrátové stavby v období rané republiky (od roku 509 př. Kr. do začátku punských válek³) byly stavěny ve variantách etruského stylu a mohou být nejlépe charakterizovány jako chrámy etrusko-římské. Většina chrámů postavená za rané republiky byla ovlivněna architekturou Kapitolského chrámu. Jejich výstavba šla ruku v ruce s expanzí římské sféry vlivu. Peníze na stavbu chrámů pocházely především od senátorů, aristokratů a generálů, jejichž bohatství nebylo vázané jen na vlastnictví půdy a zemědělství, ale na vojenské úspěchy a dobývání (STAMPER 2005, 34, 38-39).

² Latinsky *fastigium*.

³ První punská válka vypukla v roce 264 př. Kr.

3 Stavební techniky

Opus quadratum neboli kvádrové zdivo (obr. 2). Tato technika se používala již v archaickém období od konce 7. a počátku 6. století př. Kr. Vitruvius popisuje dva druhy kvádrových zdí. V isodomním zdivu jsou všechny vrstvy kamene stejně vysoké. Pravoúhlé bloky kamene o stejné výšce byly zasazeny v rovnoběžných pravidelných řadách, často bez použití malty. Bloky byly zpevněny pomocí hmoždinek a svorek. Při stavbě zdí byly bloky kladeny střídavě jako běhouny a vazáky. Dvě paralelní řady bloků položených podélně byly následovány řadou, kde byly bloky položeny napříč. O pseudoisodomním zdivu se hovoří tehdy, když jednotlivé vrstvy kamene mají nestejnou výšku. Příklady použití této techniky můžeme najít u terasovitých zdí, základů staveb a hlavně u pódíí chrámů v etruských městech a Římě (CECH 2013, 47; CLARIDGE 1998, 46; COARELLI 2007, 537, fig. 159, Vitruvius, *De archit.* II, 8.6).

4 Stavební kámen a materiál

Stavebními materiály v antice byly dřevo, kámen, cihly a jako pojivo sloužila malta (CECH 2013, 45).

Až do 2. století př. Kr. jedinými univerzálními dostupnými stavebními kameny byly lokální vulkanické směsice nazývané tufy. Tufů jsou různé druhy, které jsou charakteristické pro určitá období (CLARIDGE 1998, 39).

Na začátku 7. století př. Kr. Římané začali používat při stavbě vulkanický kámen neboli tuf. Zpočátku a pravděpodobně až do 4. století př. Kr. byl v Římě těžen pouze jediný kámen a to tuf zvaný *cappellaccio*. Postupně jak Řím rozšiřoval svou moc, bylo potřeba těžit více stavebního kamene. Potřebný stavební kámen začal být těžen v oblasti kolem Vejí, kde se se těžil tuf nazývaný Grotta Oscura. Další druh tufu se těžil v údolí Anio 8 kilometrů západně od Říma blízko Tor Cervara. V raném Římě se nejčastěji používaly tři druhy tufu a to *cappellaccio*, Grotta Oscura a *peperino* (HOLLOWAY 1996, 18).

4.1 *Capellacio*

Tento druh tmavě šedého vrstevnatého tufu byl těžen v Římě samotném. Má relativně špatnou kvalitu, je zvětralý, zrnitý a drobný. Používal se téměř výhradně v archaickém období pro konstrukci zdí postavených v technice *opus quadratum*. Tento druh tufu byl použit na stavbu podia Kapitolského chrámu, nejstarší úseky Serviovských hradeb a archaické cisterny na Palatinu (CLARIDGE 1998, 39; COARELLI 2007, 538; HOLLOWAY 1996, 18).

4.2 Tuf Grotta Oscura

Grotta Oscura je porézní tuf světlé, někdy žluté barvy. Pochází z lomů na pravém břehu Tibery. Tyto lomy ale byly původně kontrolovány římským nepřítelem - Vejemi. Tento tuf začal být hojně využíván Římany až po dobytí Vejí v roce 396 př. Kr. Příklady ranějšího použití tohoto stavebního kamene jsou např. nápis pod Lapis Niger⁴ a archaický chrám v lokalitě Sant'Omobono. Tuf Grotta Oscura je hlavní složkou přeživšího úseku obranné zdi (Serviovských hradeb) z kvádového zdiva ze 4. století př. Kr. na pahorku Esquilinu. Dále byl použit na stavbu chrámů C a A na Largo Argentina. Tento tuf byl jediným druhem tufu, v jehož blocích byly vyryty značky lomu. Produkce tohoto tufu ustala kolem roku 100 př. Kr.

⁴ Archaická svatyně, pod kterou se našel nejstarší známý latinský nápis.

Kámen neboli tuf z *Fidenae*, význačný velkou příměsí vulkanické suti, se později používal spolu s tufem Grotta Oscura (COARELLI 2007, 539; HOLLOWAY 1996, 18-19).

4.3 Tuf *fidenae*

Tento druh nažloutlého tufu je lehce rozpoznatelný kvůli příměsím černé strusky. Začal se pravděpodobně používat po roce 426 př. Kr., kdy bylo podmaněno město Fideny. Konec těžby tohoto tufu se datuje na konec 2. století př. Kr., stejně jako u tufu Grotta Oscura. Byl použit při stavbách opěrných zdí Palatinu a Kapitolu, chrámu C a druhé fáze chrámu A na Largo Argentina (CLARIDGE 1998, 39; COARELLI 2007, 539).

4.4 *Peperino*

Peperino je popelavě modro-šedý tuf pocházející z lomů nedaleko města Marino v Albanských horách. Tento druh tufu se začal používat na přelomu 4. a 3. století př. Kr., ale využíván byl především od 2. století př. Kr. do pozdního císařství. První jistý příklad použití tohoto tufu v Římě se datuje do 3. století př. Kr., kdy byl použit na trofej Marca Fulvia Flacca ve svatyni Sant'Omobono na Foru Boariu (COARELLI 2007, 539; HOLLOWAY 1996, 19).

5 Chrámy

5.1 Chrám Jupitera Feretria

Podle Tita Livia byl chrám založen Romulem (vládl od roku 753 do roku 717 př. Kr.) na Kapitolu po bitvě s kmenem Caeninů, který útočil na území římské. Romulus v bitvě jejich krále Acrona usmrtil a svlékl mu zbroj. Se zbrojí vystoupil na Kapitol a uložil ji u dubu posvátného pastýřům a zároveň s darem vymezil místo pro stavbu chrámu Jupiterovi a přidal mu i příjmení Feretrius (nesoucího trofej) (Livius, *Ab Urbe cond.* I, 10.4).

To je podle Livia původ chrámu, který byl zasvěcen jako první ze všech chrámů v Římě (MAREK 1986, 30, 32; STAMPER 2005, 6; SPRINGER 1954, 28).

Před stavbou Kapitolského chrámu měly být na příkaz Tarquinia Superba všechny starší svatyně na Kapitolu odstraněny, ale chrám Jupitera Feretria údajně zůstal zachován (HOLLOWAY 1996, 11).

Chrám Jupitera Feretria měl podle Dionýsia Halikarnasského delší strany dlouhé méně než 4,5 metrů (BOETHIUS 1978, 110).

Tento chrám zasvěcený Romulem pravděpodobně zahrnoval posvátný okrsek, ve kterém si můžeme představit chrám (*aedes*), původně chýši, s oltářem před ním. Posvátný okrsek byl snad vytvořen před posvátným dubem (obr. 3) (CARANDINI 2011, 93, fig. 53).

5.2 Vestin chrám

Vestin chrám byl umístěn na východním konci Fora Romana na úpatí Palatinského pahorku. Chrám stál před Regií⁵ na jižní straně ulice Sacra Via. Vestin chrám byl jedním z nejstarších a nejdůležitějších svatyní v Římě. Jeho nejranější historie je spojena s původním latinským a sabinským osídlením na Palatinu a Quirinalu. Podle tradice byl chrám založen Numou Pompiliem, který vládl mezi lety 716-671 př. Kr. nebo dokonce už Romulem. Dnes dochovaná nadstavba pochází ze severovského období⁶ a podium z doby Augustovy⁷ (obr. 4) (COARELLI 2007, 84; STAMPER 2005, 35).

Chrám byl kruhového půdorysu s kruhovou celou stojící na vysokém podiu (obr. 5). Římané věřili, že kruhový chrám zdědil svůj tvar po starých italských chýších, ale později byl přestavěn a přebudován zcela v řeckém stylu. Chrám je tedy příkladem kombinace řeckého vlivu a římské tradice u kruhových chrámů, s podiem a schodištěm pouze před

⁵ Původně sloužila jako palác římských králům poté jako úřadovna pontifika maxima.

⁶ Severovská dynastie vládla od roku 193 do roku 235 po Kr.

⁷ Císař Augustus vládl jako císař od roku 27 př. Kr. do roku 14 po Kr. a založil Juliovsko-Claudijskou dynastii.

vchodem do kruhové cely. Spolu s domem Vestálských panen, chrám tvořil jeden celek (*Atrium Vestae*), který byl topograficky i funkčně propojen s Regií a s domem krále obětníka (*rex sacrorum*) a *pontifika maxima* (BOETHIUS 1978, 162; COARELLI 2007, 84).

Chrám byl poprvé postaven okolo roku 575 př. Kr., jako jednoduchá dřevěná stavba s doškovou střechou. Byl zničen a přestavěn v roce 390 př. Kr., pravděpodobně v etrusko-římském stylu s toskánskými sloupy a s dekorativním terakotovým obložením. Chrám byl ještě několikrát zničen ohněm a přestavěn mezi 3. stoletím př. Kr. a raným císařstvím. Existují důkazy, že byl poškozen a obnoven po požáru v roce 64 po Kr. a znovu přestaven za císaře Trajána v raném 2. století po Kr. jako součást jeho rozsáhlých veřejných stavebních projektů. Zrekonstruovaná část chrámu, která dnes stojí na Foru Romanu, byla sestavena z fragmentů z pozdně císařské verze stavby, která byla nalezena na místě během vykopávek v roce 1877. Tato pozdně císařská přestavba se připisuje Julii Domně, manželce císaře Septimia Severa, po požáru v roce 191 po Kr. Chrám Vesty s šesti pannami Vestálkami je zobrazen na minci Julie Domny z let 207-209 po Kr. (obr. 6). Umístění nalezených fragmentů v přestavené budově chrámu vycházelo z obrazů nalezených na medailích a basreliéfech⁸. Je jisté, že od počátku měl chrám kruhový půdorys. Podium z Augustovy doby bylo kruhové a vytvořené technikou *opus caementicium*. Podium o průměru patnácti metrů bylo obloženo mramorem. Použití korintských sloupů a klenuté střechy ve své pozdější podobě chrámu představuje určitý helénistický vliv. Vchod byl na východní straně směrem k Domu Vestálek, s kterým byl chrám ohrazený zdí. Před chrámem byly objeveny dvě studny, které poskytly velmi zajímavý materiál spojený s kultem Vesty. Mladší studna se datuje do 4. století př. Kr., zatímco starší studna je datována na konec 7. století př. Kr. a je současná s nejstarší fází Regie (CLARIDGE 1998, 105-106, fig. 37; STAMPER 2005, 35).

Vesta byla římská bohyně rodinného krbu, posvátného ohně a obdoba řecké bohyně Hestie. Kult bohyně Vesty byl velmi starobylý, bohyni si Římané představovali jako božskou sílu uvnitř planoucího ohně. Duch ohně – Vesta podle Římanů přebývala v srdci a byla podstatnou součástí každé domácnosti. Existovalo přímé propojení mezi Vestou, srdcem města a srdci jednotlivých rodin. Během hlavního jídla každý den byl hozen do ohně kousek slaneého posvátného koláče z malého obětního pokrmu. Byla velmi důležitým božstvem v raných královských rituálech. Během republiky se stala bohyní srdce římského státu. Uvnitř chrámu se nikdy nenacházela kultovní socha bohyně a Vesta se nikdy nestala plně personifikovaným božstvem jako ostatní římská božstva. Vestálských panen bylo šest a prováděly obřady k počtě bohyně Vesty. Vestálky byly vybírány z patricijských rodin mezi

⁸ Basreliéf je nízký, plochý reliéf. Motiv není oddělen od pozadí.

šesti až deseti lety věku. Vestálské kněžky se nesměly během své třicetileté služby provdat, pokud přišly o svoje panenství, byly potrestány pohřbením za živa. Zatímco když Vestálce během služby nedopatřením vyhasl posvátný oheň, měla být daná Vestálka veřejně zbičována. Vestálky vedle pontifiků požívaly největší vážnosti. Měly značné výhody: nebyly závislé na moci svého otce, jehož funkci částečně převzal *pontifex maximus* a těšily se finanční nezávislosti značné prestiže. Mohly podat svědectví, pořídit závěť, jezdit ve voze ve městě, měly vyhrazená sedadla na hrách. Oheň byl posvátnou povinností Vestálek a nesměl nikdy vyhasnout. Posvátný oheň umístěný uvnitř Vestina chrámu byl tradičně jednou ročně znovu rozdmýchán 1. března třením dvěma tyčinkami o sebe a umístěním plamenu do bronzového síta. Do chrámu měli zakázaný vstup muži. Chrám Vesty byl tradičně otevřen od 7. do 15. června každý rok a to pouze ženám. V tyto dny se považovalo za špatné dělat nepotřebnou nebo zbytečnou činnost. Popel byl rituálně jednou ročně vždy 15. června Vestálkami vhozen to Tibery. V malé přístavbě ve svatyni byly uchovávány posvátné předměty používané při rituálech a podle legend tu zřejmě byla umístěna socha bohyně Pallas Athény (Palladium), kterou Aeneas přivezl s sebou z Troje. Socha a posvátné předměty byly při každé přestavbě chrámu zachráněny a udržovány. Vestálky žily v podstatě v „klášterních“ podmínkách v domě poblíž v relativně skromném měřítku. Po požáru v roce 64 po Kr. byl jejich dům přestaven a zvětšen (CLARIDGE 1998, 106; COARELLI 2007, 85; LA REGINA 2013, 40-42; STAMPER 2005, 35).

5.3 Capitulum Vetus

Tento chrám dedikovaný Jupiterovi, Junoně a Minervě se nacházel na Collis Salutaris, jednom z vrcholků pahorku Quirinalu. Podle Varrona je starší než chrám Jupitera Optima Maxima na Kapitolu (Varro, *De lingua Lat.* V, 158). Z chrámu Capitulum Vetus na Quirinalu byla známa římská triáda Jupitera, Juno a Minervy údajně ještě před Kapitolským chrámem Jupitera Optima Maxima (BOETHIUS 1978, 47).

Žádné pozůstatky chrámu se nám nedochovaly a zřejmě měl velmi malé rozměry už kvůli svému označení *sacellum*⁹. Na stavbu tohoto chrámu byli poprvé přizváni etruští stavitelé etruskými králi v Římě. Chrám měl pravděpodobně tři cely, čímž se zvětšil typ chrámu ve své šířce. Samozřejmě se musíme ptát, zda existoval ještě starší prototyp chrámu v uspořádání se třemi celami. Na základě dvou nápisů nalezených v 17. století v blízkosti Palazzo Barberiny, se nejspíš Capitulum Vetus nacházelo zde. Tyto dva nápisy se staly

⁹ Latinsky svatyně, kaplička.

jediným vodítkem pro lokalizaci svatyně, když chybí archeologické pozůstatky a spolehlivé epigrafické důkazy (BOETHIUS 1978, 47; COARELLI 2007, 233; DUMSER a.).

5.4 Chrám Jána Quirina

Tento chrám nebo svatyně byla podle legend postavena za krále Numa Pompilia, který vládl v letech 716-671 př. Kr., na Foru Romanu. O stavbě chrámu Numou Pompiliem se zmiňuje Livius. Král Numa dal vystavět chrám Jánovi v nejdolejší části Argileta¹⁰, aby naznačoval mír či válku: otevřen aby byl znamením, že obec je ve zbrani, zavřen, že všechny okolní kmeny žijí v míru (Livius, *Ab Urbe cond.* I, 19.1). Za vlády krále Anka (vládl 639 – 617 př. Kr.) byl chrám zveleben (Livius, *Ab Urbe cond.* I, 33.3).

Dokonce snad patřil k nejstarším památkám na Foru Romanu a možná sloužil původně jako most přes Cloacu Maximu. Někdy bývá tato svatyně nazývána jako chrám Jana Gemina¹¹. Starověké zdroje umísťují Jánův chrám do blízkosti (dolní části) Argileta (viz výše) a před průčelí Curie Julie. Jeho přesné umístění nebylo dodnes lokalizováno. Pravděpodobně jsou pozůstatky svatyně dnes identifikované či spojované s dnes viditelnou malou strukturou z cihel a traventinu na rohu Basiliky Paulli s výhledem na Curii. Z těchto pozůstatků vyplývá, že umístění chrámu se nezměnilo od archaického období až do 4. století po Kr. Podle tradice dveře¹² do chrámu Jana Quirina byly uzavřené v obdobích míru, ale když byl Řím ve válce, dveře byly otevřené. Císař Augustus ve svém díle *Res Gestae Divi Augusti* oznamuje, že dveře chrámu byly zavřené pouze dvakrát před jeho dobou, ale za jeho principátu třikrát. Chrám je dokonce zobrazen na mincích císaře Nerona jako malá obdélníková budova z kvádrového zdiva s dvojitými dveřmi a bez viditelné střechy, tato mince je jediným zobrazením budovy chrámu (obr. 7). Socha boha s dvěma obličejí, ochránce každého vstupu a každého začátku, byla umístěna uprostřed chrámu (CLARIDGE 1998, 71, fig. 10; COARELLI 2007, 51; NOREÑA).

Jánus byl staroitalský bůh nejprve slunečního oběhu. Pak jako bůh vchodu a východu byl i bohem počátku; byl proto vzýván v každé modlitbě na prvním místě (SVOBODA 1974, 260).

¹⁰ Sídliště řemeslníků,

¹¹ Janus Geminus znamená dvojitý/dvojjí Jánus.

¹² Chrám měl údajně původně malé klenuté průchody s dveřmi na obou koncích.

5.5 Chrám Jupitera Optima Maxima

Podle legend začala stavba tohoto chrámu za vlády krále Tarquinia Prisca (616-579 př. Kr.), který chrám přislíbil během války proti Sabinům a byl dokončen za jeho syna, krále Tarquinia Superba, který vládl od roku 534 do roku 509 př. Kr. Chrám byl zasvěcen Kapitolské trojici – Jupiterovi Optimu Maximovi, Junoně Regině a Minervě v prvním roce republiky 13. září roku 509 př. Kr. (CORNELL 1995, 121; STAMPER 2005, 10).

Zmínky o stavbě chrámu najdeme u Livia. Když Tarquinius Superbus dostal Gabie pod svou moc, uzavřel mír s kmenem Aequů a obnovil smlouvu s Tusky. Potom obrátil zájem k záležitostem městským: z nich první byla, aby chrám Iovův na hoře Tarpejské zůstavil jako pomník svého kralování a svého jména. Oba králové Tarquiniové prý se na stavbě podíleli: otec jej zaslíbil, syn dokončil. Aby celý ten prostor byl volný od ostatních posvátných staveb a zůstal věnován jen Iovovi a jeho chrámu, který měl být vystavěn, nařídil král, aby byly odsvěceny svatyně a kapličky, jichž tam bylo několik; ty byly nejdříve přislíbeny od krále Tatia v samém rozhodném okamžiku bitvy proti Romulovi a potom zasvěceny slavnostním pozorováním věštných ptáků. Při kopání základů chrámu objevila se prý lidská hlava s neporušeným obličejem. Ten spatřený zjev docela bez záhad prorokoval, že Řím bude tvrzí říše a hlavou světa. A tak to také věstili věštcí, i ti, co žili v městě, i ti, které povolali z Etrurie k poradě o té události. Tak rostla u krále ochota k ještě větším nákladům na stavbu. Proto výtežek z kořisti pometinské, který byl určen k dokončení té stavby až po střechu, sotva stačil na základy. Král Tarquinius, zaujat úsilím o dokončení chrámu, povolal stavitele odevšad z Etrurie; neužil na to jen státních peněz, ale také lidu jako dělníků. Ač to byla práce nemalá a patřila k tomu ještě služba vojenská, přece si lid nijak nestěžoval, že staví chrámy bohů svými rukama (Livius, *Ab Urbe cond.* I, 55.1,3, 56.1).

Zasvěcení chrámu v prvním roce republiky popisuje Livius takto: Zbývala ještě jedna věc: nebyl dosud zasvěcen chrám Jupiterův na Kapitolu. Oba konzulové, Valerius a Horatius, losovali, který z obou má zasvěcení provést. Losem připadla ta čest Horatiovi. Příbuzní Valeriovi však snášeli s větší nelibostí, než se slušelo, že zasvěcení tak významného chrámu je svěřeno Horatiovi. Proto se všemožně snažili tomu zabránit. Když jiné pokusy byly bezvýsledné, vyděsili konzula, který se již dotýkal chrámových věřejí a právě se modlil k bohům, zlověstnou zprávou, že jeho syn je mrtev, a že tedy nemůže provádět zasvěcení chrámu, je-li jeho dům poskvrněn mrtvolou uvnitř ležící. Zda tomu konzul neuvěřil, či projevil tolik duševní síly, to nikterak není snadné rozhodnout. Tolik však je jisto, že se na tuto zprávu nikterak nedal vyrušit od započatého obřadu, ale že přikázal, aby mrtvolu vynesli

z domu. A dotýká se chrámových veřejí, dokončil modlitbu a chrám zasvětil (Livius, *Ab Urbe cond.* II, 8.2).

Tarquinius Priscus dokonce povolal do Říma etruského sochaře Vulcu z Vejí, aby vytvořil pro chrám kultovní sochu Jupitera z terakoty. Chrám stál majestátně ve velkém obezděném okrsku na jižním vrcholku Kapitolu a otevíral se na jihovýchod přes údolí řeky Tibery a Aventinský pahorek (obr. 8). Jeho jižní průčelí a východní strana mohly být viděny z Fora Romana a od řeky Tibery. Zatímco jeho severní strana byla viditelná z několika míst na Martově poli. Chrám dominoval Kapitolskému pahorku. Představoval důležitou paralelu k řeckému světu a svým velkým měřítkem si udržel dlouhotrvající roli v zachovávání autority a legitimacy římského vůdcovství. Tento chrám byl neustále zmiňován antickými autory s obdivem a chválou (MAREK 1986, 41; STAMPER 2005, 6, fig. 3).

Na Kapitolu se už před chrámem Jupitera Optima Maxima nacházely náboženské svatyně nebo chrámky. Např. malý chrámek zasvěcený Jupiterovi Feretiovi¹³. Údajně byl postavený už Romulem a využívaný jím pro zasvěcení kořisti z jeho válečného vítězství nad králem Acronem. Mohla být zde také i malá svatyně zasvěcená triádě Jupiterovi, Junoně a Minervě již v pozdním 7. století př. Kr. Kapitolský chrám byl zřejmě začleněn do již existující svatyně zasvěcené Terminovi, bohyni Juventas a Martovi na tomto místě. Také se tu nalézaly svatyně příslibené Sabinským králem Titem Tatiem, který dočasně obsadil pevnost na Kapitolu po bitvě proti Romulovi. Dlouho před stavbou chrámu stála na jeho místě otevřená svatyně, kam nosili lidé votivní dary např. figurky z bronzového plechu. Je to důležitý doklad kultovní činnosti v době železné. Všechny z těchto staveb odráží dlouhou a komplikovanou historii, která sahá zpátky dozadu 200 let před stavbu chrámu Jupitera Optima Maxima (CLARIDGE 1998, 268; STAMPER 2005, 6-8).

Blízko Kapitolského chrámu byl objeven votivní depozit, který obsahuje materiál datovaný do období mezi lety 630-580 př. Kr. Nad ním byl postaven nějaký druh monumentální stavby, zřejmě svatyně nebo dokonce chrám (CORNELL 1995, 102).

Příprava místa pro stavbu chrámu začala už kolem roku 580 př. Kr., ale vlastní výstavba chrámu byla uskutečněna za vlády Tarquinia Superba od roku 525 do roku 509 př. Kr. Po vyhnání etruského krále Tarquinia Superba z Říma byla založena republika a chrám tedy nebyl zasvěcen Tarquiniovci, ale prvními vládci republiky. Stejně jako měly velikost a významná poloha Kapitolského chrámu zásadní význam pro úsilí Etrusků udržet si moc nad Římem, tak také byl chrám důležitý ve snaze republikánů nastolit svojí legitimnost po vyhnání etruských králů. Následní vládci a císařové využívali Kapitolský chrám při

¹³ Viz kapitola 5.1.

nespočetných příležitostech jako místo pro rituály a oběti. Chrám také sloužil jako vzor pro další římské chrámy (STAMPER 2005, 10).

Kapitolský chrám měl mnohem bohatší dekoraci a byl větší ve svém plánu a vyvýšení než ostatní chrámy. Kapitolský chrám byl jedinečný v mnoha směrech. Byl postaven etruskými králi a vybudován jak etruskými tak římskými staviteli, ale zasvěcen byl zakladateli republiky. Chrám měl i větší vliv než ostatní stavby na následující politické, sociální a architektonické události v Římě. Nejspíše patřil nejdůležitějším a nejvíce uctívaným budovám nejen v Římě. Tarquiniové doufali, že vybudováním chrámu se do Říma přesune centrum latinské ligy a nahradí tradiční kultovní centrum na Mons Albanus (dnešní Monte Cavo), která byla spojována s Albou Longou, raným regionálním hlavním městem Latinů (CLARIDGE 1998, 268; CORNELL 1995, 237).

Pár let po vyplenění Říma Kelty v roce 390 př. Kr., byl v roce 383 př. Kr. Kapitolský pahorek na obranu posílen obrovskou terasovitou zdí, která sloužila také jako opevnění (COARELLI 2007, 30).

Kapitolský chrám byl zničen velkým požárem v roce 83 př. Kr. a přestavěn v roce 69 př. Kr. Sullovým následovníkem Quintem Lutatiem Catulem, ale už v helénistickém stylu s vysokými řeckými sloupy z mramoru. Byly použity mramorové korintské hlavice dovezené z Athén, přetvořující chrám částečně z toskánského dórského řádu na chrám částečně v helénistickém stylu. Původní plán chrámu ale byl dodržen. Chrám byl ještě dvakrát zničen ohněm a to v roce 69 po Kr. během bitvy mezi Vitelliem a Vespasiánem a pak během vlády císaře Tita v roce 80 po Kr. Chrám byl přebudován na stejných základech se stejným plánem. Byly použity opět korintské sloupy z Athén, ale tentokrát v jejich celém rozsahu. Chrám byl kompletně zničen v roce 455 po Kr. Vandaly a jejich vůdcem Genserice (BOETHIUS 1978, 46; STAMPER 2005, 14-15).

Chrám Jupitera Optima Maxima se obvykle rekonstruuje v toskánském řádu, se třemi úzkými celami umístěnými za hlubokým pronauem se třemi řadami sloupů po šesti sloupech v uspořádání peripteros bez postiku. Chrám měl ještě po stranách podél zdi cely na každé straně tři sloupy. Tyto boční průchody jsou nazývány *alae*, což znamená křídla (obr. 9, 10) (RAMAGE – RAMAGE 1995, 31). Těmito bočními průchody se chrám odlišoval od Vitruviova popisu toskánského chrámu, který je postrádal. Jinak se obecně podobá Vitruviovu schématu. Osmnáct kamenných sloupů v pronau v průčelí neslo dřevěné kladí a strmě šikmou střechu nad třemi celami, jedna pro každého boha z Kapitolské triády. Jupiterovi patřila prostřední nejširší cela, jeho ženě Juno Regině levá a pravá Minervě. Terakotová socha Jupitera, vytvořená Vulcou z Vejí, byla umístěna v prostřední cele. Socha údajně měla tuniku

zdobenou palmami, vyšívanou tógou, korunu a vavřínový věnec. Terakotová kvadriga vezoucí Jupitera, vytvořená z několika kusů, byla umístěna na hřebeni střechy. V roce 295 př. Kr. byla aedily Gneem a Quintem Ogulniem nahrazena novou, vytvořenou z bronzu (CORNELL 1995, 96). Schodiště se mělo nacházet v průčelí chrámu, ale ze schodiště se nám nedochovaly žádné archeologické pozůstatky. Rekonstrukce schodiště je tedy pouze hypotetická. Stamper navrhuje, že osově uspořádané schodiště mohlo vést z podia dolů na prostřední úroveň, která mohla sloužit jako řečnické podium, odtud mohly vést dvě postranní schodiště na nejspodnější úroveň podia (obr. 11). Nakonec tu bylo třetí schodiště uprostřed nejspodnější úrovně, které už vedlo na úroveň terénu. Chrám měl obrovské rozměry, ale podium, na kterém stál, je měl mnohem větší. Viditelné základy chrámu z bloků tufu *cappellaccio* byly nalezeny v roce 1683 v zahradách Palazzo Caffarelli na Kapitolu, za dnešním Kapitolským muzeem (CLARIDGE 1998, 268). Zde byly také nalezeny v roce 1545 Giovannim Pietrem Caffarellim fragmenty několika mramorových sloupů a hlavic. Žádné sloupy a hlavice dnes neexistují ve své původní podobě, ačkoli byly některé údajně načrtnuty a změřeny Antoniem da Sangalem. Na místě se nenašly žádné terakotové fragmenty kladí, ale snad byly objeveny během 18. a 19. století pod základy domů pod Kapitolským pahorkem, naznačující tak jejich poslední místo odpočinku po zániku chrámu. V roce 1875 byl při vykopávkách v zahradách Palazzo dei Conservatori Kapitolského muzea odkryt dříve neznámý okraj podia, který byl připisován verzi chrámu z období vlády Tarquiniů. Spolu s podiem byl nalezen fragment kanelovaného dříku sloupu z pentelského mramoru, který nejspíše patřil do konečné verze chrámu. V roce 1865 proběhly vykopávky na místě chrámu a na jejich základě se mohlo rekonstruovat podium o ploše 62,20 x 53,50 metrů a o výšce 3,8 metrů. Tyto rozměry z něj dělají jeden z největších chrámů ve Středozeří ve své době. Zachovaly se nám též některé další viditelné stavební fáze, např. vrstva bloků z tufu *capellaccio* umístěných ve skalním podloží a dalších pět vrstev stejného druhu tufu a na vrchu byla vrstva betonu. Nalézají se zde další méně výrazné stavební fáze, ale datování těchto fází je sporné. V roce 1876 byly systematicky provedeny vrty kolem lokality, které pomohly archeologům rozlišit tři strany podia a upřesnit jeho rozměry. Vetší část základů byla odkryta při nových vykopávkách v 90. letech 20. století a dnes jsou viditelné některé části základů v Palazzo dei Conservatori v Museo Nuovo (Kapitolské muzeum) (obr. 12, 13, 14, 15). Žádné pozůstatky se nám nezachovaly z chrámové nadstavby, tento stav je výsledkem rozebírání chrámu a podia kvůli kameni v pozdějších letech (STAMPER 2005, 13, 15-16, fig. 9, 18). Rekonstrukce původní velikosti a vzhledu je zcela spekulativní a opírá se o antické literární prameny. Podle Stampera, ale Kapitolský chrám v 6. století př. Kr. nemohl disponovat tak velkými rozměry.

Není přesvědčen, že technologie užívané v 6. století př. Kr. by dokázali postavit a udržet tak velký chrám. Odhaduje rozměry chrámového podia na 34 x 38,30 metrů, ale stále by měl Kapitolský chrám kolosální rozměry, byl by o něco větší než Parthenon v Athénách a mnohem větší než ostatní etruské chrámy tohoto období (STAMPER 2008, 18). Jiní badatelé však souhlasí s rekonstrukcí chrámu, ve které jsou rozměry podia stanoveny přibližně na 52,20 x 63,50 metrů (ALBERTONI – DAMIANI 2008, 14, 17-18; BOETHIUS 1978, fig. 34; CLARIDGE 1998, 268, fig. 112a; COARELLI 2007, fig. 11; CORNELL 1995, 390; WHEELER 1996, 92).

Mezi hodně poklady, svěřenými do úschovy božské triádě, patřily Sibylliny knihy – sbírka prorockých či věšteckých textů řeckého původu, které Tarquinius Superbus koupil od Sibylly oddané chrámu Apolóna v Kýmé. Staly se oficiální kopií, o kterou pečoval jeden ze čtyř hlavních kněží. Knihy byly zničeny během požáru v roce 83 př. Kr., ale v oběhu bylo dost kopií, které byly přeneseny Augustem do jeho nového chrámu Apolóna na Palatinu (CLARIDGE 1998, 268; COARELLI 2007, 31-31).

Jupiterův sváteční den se slavil vždy 13. září. Tento den se také stal dnem, kdy republikánští konzulové konali přísahy úřadu. Tento velký obřad představoval nově zvolené konzuly, úředníky, kněží a členy senátu vedoucí procesí nahoru na Kapitol. Zde u oltáře před chrámem vykonali oběti a pak následovala hostina a první schůze senátu. Chrám měl několik funkcí kromě své role v rituálních obřadech. Využíval se jako místo propagující státní činy, skutky a dokumenty. Byl to jeden z hlavních způsobů jak informovat veřejnost, vojsko a další úřední organizace (STAMPER 2005, 14).

5.6 Chrám Fortuny Quirinalis

Chrám Fortuny se nacházel mezi Quirinalem a Viminalem podél ulice Vicus Longus. Přesné umístění svatyně na Vicus Longus je neznámé. Podle tradice měla být založena už králem Serviem Tulliem (vládl od roku 578 do roku 534 př. Kr.). Plútarchos popisuje toto kultovní místo jako oltář i jako svatyni (COARELLI 2007, 232; DUMSER b; Plútarchos, *Moralia* IV, 10.1).

Na místě, kde dnes stojí Palazzo delle Esposizioni byl nalezen votivní depozit, obsahující nádobu skládající se ze tří váziček spojených dohromady se slavným Duenovým nápisem¹⁴ (obr. 16). Zde v blízkosti depozitu, podle Coarelliho, měl být pravděpodobně postaven chrám Fortuny (COARELLI 2007, 232).

¹⁴ Duenův nápis je nejstarším známým latinským nápisem. Je datovaný na začátek 6. století př. Kr.

5.7 Chrám Diany Aventiny

Chrám se nalézal v Lauretu¹⁵ na Aventinu a vedle chrámu Minervy. Nejstarší fáze chrámu pochází podle legend z 6. století př. Kr. a jeho stavba byla připisována římskému králi Serviu Tulliovi (vládl mezi lety 578-535 př. Kr.), který využil jako model chrám Artemis Efezské (BOETHIUS 1978, 111; COARELLI 2007, 333).

Král Servius Tullius uzavřel s předními muži latinskými jménem obce i soukromě pohostinné přátelské svazky a přiměl je k tomu, aby v Římě postavily chrám Dianě společně kmeny latinské s národem římským (Livius, *Ab Urbe cond.* I, 45.1).

Není žádný důvod pochybovat, že byl chrám opravdu založen Serviem Tulliem, ačkoli je pravděpodobné, že v 6. století př. Kr. byl chrám spíše svatyní pod širým nebem s oltářem. Chrám na Aventinu byl hlavní svatyní bohyně Diany v Římě. Sloužil jako společná svatyně spolku latinských měst pod vedením Říma a také jako významný azyl. Tento kult mohl být přiveden do Říma, aby nahradil kult Diany Ariciny jako spolkovou svatyni Latinů. Dianin kult stejně jako mnoho dalších byl ovlivněn řeckými představami. Založení Dianina kultu i spolu se jmény měst, která byla do tohoto kultu zapojena, byla zaznamenána na archaickém nápise, který se nacházel na Aventinu ještě v Augustově době. Kultovní obraz bohyně byl vytvořen podle kopie Artemis Efezské, která byla umístěna v řecké kolonii Massilia¹⁶. V chrámu se také uchovávaly archivy, právní předpisy. V chrámu na bronzovém pilíři byl zobrazen originál Iciliova zákona z poloviny 5. století př. Kr. Tento zákon umožňoval přiděly půdy na Aventinu pro lid. Slavnosti chrámu se slavily jako svátek otroků o srpnových idách (COARELLI 2007, 333-334, STAMPER 2005, 8).

Nenalezly se žádné pozůstatky tohoto chrámu, ale budova chrámu a její okresek jsou zobrazeny na fragmentu severovského mramorového plánu¹⁷ (*Forma Urbis Romae*) v blízkosti chrámu Minervy. Chrám na mramorovém plánu má podobu po rekonstrukci Lucia Cornificia z roku 36 př. Kr. – velký oktastylový peripterální chrám s dvěma řadami sloupů v řeckém stylu, který byl velmi podobný Artemisiu v Efezu (COARELLI 2007, 334; CORNELL 1995, 262, 295).

Diana byla staroitalská bohyně měsíce a ochránkyně žen, která byla ztotožňována s Artemidou, řeckou bohyní lovu, sestrou Apolóna (SVOBODA 1974, 144).

¹⁵ Lauretum neboli vavřínový háj na pahorku Aventinu.

¹⁶ Dnešní Marseille.

¹⁷ *Forma Urbis Romae* – plán Říma, vyrytý na mramorových deskách v době vlády císaře Septimia Severa (193-211 po Kr.), které se zachovaly ve fragmentech.

5.8 Chrám Fortuny

Chrám dedikovaný Fortuně se nacházel při severní hranici Fora Boaria, přesně uvnitř Porty Carmentalis. Tradice připisuje založení chrámu Serviovi Tulliovi (vládl v letech 578-535 př. Kr.). Tento chrám bývá často zmiňován spolu s chrámem Mater Matuty, který se nacházel v těsném sousedství Fortunina chrámu a tyto dva chrámy bývají označovány jako chrámy dvojčata (obr. 17). Dokonce byly údajně oba chrámy zasvěceny ve stejný den. Fortunin chrám, stejně jako chrám Mater Matuty, byl pravděpodobně postaven až na konci 6. století př. Kr. po zničení jejich archaického předchůdce (CLARIDGE 1998, 284; STAMPER 2005, fig. 28).

5.9 Chrám Mater Matuty

Jak už bylo zmíněno výše chrám Mater Matuty byl podle legend postaven za vlády krále Servia Tullia stejně jako Fortunin chrám, ale pravděpodobně byl postaven až v roce 506 př. Kr. na lokalitě, kde stál dříve archaický chrám, zničený na konci 6. století př. Kr. Chrám Mater Matuty byl ještě před požárem v roce 213 př. Kr. znovu postaven či obnoven a zasvěcen Marcem Furiem Camilem po dobytí Vejí v roce 396 př. Kr. (COARELLI 2007, 308-309; Livius, *Ab Urbe cond.* V, 19.2).

Základy dvojice chrámů nalezených pod kostelem San'Omobono byly v roce 1937¹⁸ identifikovány archeology jako republikánské chrámy zasvěcené Fortuně a Mater Matutě, a které byly podle tradice postaveny už králem Serviem Tulliem. Částečně pod jedním, východněji situovaným chrámem – chrámem Mater Matuty se našly pozůstatky staršího archaického chrámu i s oltářem (obr. 18). Archaický chrám byl postaven přes votivní depozit ze 7. století př. Kr. a s ním spojenými chýšemi. Archeologické nálezy datují tyto základy do archaického období, přesněji do druhé čtvrtiny 6. století př. Kr. Dvě struktury nalezené pod kostelem San'Omobono jsou nesporně chrámy, jak je prokázáno na základě jejich půdorysu a dvěma oltáři v prostoru před nimi. Oltáře byly orientovány na východ, ačkoli chrámy byly orientovány na jih. Místo, na kterém byly tyto chrámy postaveny, mělo dlouhou kultovní historii. I když objevení dvojice chrámů a jejich archaického předchůdce bylo všeobecně oslavováno jako potvrzení analistické tradice týkající se králů, neobešlo se to bez potíží.

¹⁸ V roce 1937 začala kolem apsidy kostela výstavba kancelářských budov. Stavební projekt musel být přerušen kvůli nálezům velkého množství fragmentů terakotových soch a architektonické dekorace, patřící jednomu nebo dvěma archaickým chrámům ze 6. století př. Kr.

Některé z nich se objevily u stratigrafie lokality a další se týkaly obecné věrohodnosti antických zdrojů zmiňujících se o raném Římě. Na konci 6. století př. Kr. byl archaický chrám zničen a na jeho troskách byla vybudována dvojice chrámů Fortuny a Mater Matuty (BISPHAM – SMITH 2000, 138; HOLLOWAY 1996, 68, fig. 5.1).

Řez oblasti vykopávek ilustruje sled fází a struktur na lokalitě (obr. 19). Před stavbou archaického chrámu bylo na místě nahromaděno sedm vrstev. Je nutné si uvědomit, že stratigrafie představující obecně lokalitu, nezastupuje celou lokalitu vykopávek. Výkopové práce byly omezeny na vykopávky pod úroveň dláždění před dvojicí republikánských chrámů Fortuny a Mater Matuty, kolem podia archaického chrámu a ihned na jih od něj, na vykopávky uvnitř podia a za podiem východního chrámu z dvojice a na vykopávky okolo studny situované mezi oltáři dvojice republikánských chrámů. V roce 1959 objevil E. Gjerstad nad dlažbou budovy chrámu, zničené roku 213 př. Kr., navršenou vrstvu země, zvedající úroveň základů o 4,4 metrů. Tato hlína obsahovala mnoho kusů apenninské a subapenninské keramiky, s nejstaršími fragmenty pocházejícími až ze 14. století př. Kr. Stratigrafie lokality je složitá i kvůli přítomnosti fragmentů apenninské keramiky, která skoro určitě pochází z depozitů ze svahů Kapitolského pahorku a fragmentů řecké a imitací řecké keramiky z 8. století př. Kr. ze stejné výplně. Je také nejisté do jaké míry fragmenty mazanice a střešních tašek ve spodní vrstvě může představovat architekturu na místě před 6. stoletím př. Kr., ačkoli zde není důvod pochybovat, že kult předchází první archaický chrám. Pod oltářem archaického chrámu byla odkryta pevná úroveň složená z písku, hlíny a tufových odštěpků a byla zde objevena i přítomnost zuhelnatělého materiálu a kosti ovcí, koz a hovězího dobytka. Mezi oltářem a chrámem ve stejné úrovni byl nalezen nejranější nápis z Říma na střepu džbánu, nápis byl zřejmě etruský (obr. 20). Podium archaického chrámu bylo završeno jednoduchou polokruhovou římsou. Bylo jen nepatrně menší než podium jeho nástupce, které měřilo 10,7 metrů čtverečních. Dost pozůstatků podpěr pro vnitřní stěny podporují půdorys chrámu s jednou celou. Cela měla patrně v čele sloupy. Chrám měl možná dvě postranní schodiště, které vedly do přední části chrámu. K obložení pro římsu sedlové střechy nad průčelím a zadní částí budovy chrámu je připisována fragmentární terakotová destička se lvem dole a nahoře s půlkruhovým tvarováním se šupinatým vzorem. V úrovni, která je připisována archaickému chrámu se našly další dva popsané střepy. Na jednom střepu jsou pouze dvě písmena, AL, na dalším, určitě latinský nápis čtený OUDUIOS, napsaný z prava do leva. V zadní části podia ve vrstvě, která nejspíše představovala suť z archaického chrámu, byla nalezena slonovinová destička ve tvaru krčícího se lva (obr. 21). Na hladké zadní části destičky je etruský nápis ARAZ SILQETENAS SPURIANAS, přeložený jako Araz Silketena

ze Spuriany. Stejný depozit obsahoval další bohaté votivní dary chrámu např. vyřezávaný jantar (obr. 22), slonovinové figurky (obr. 23). Svatyně obecně obsahovala předměty podobné či obdobné jako u dalších rituálních kontextů v Římě a Latii. Vyřezávané figurky, terakotové modely chleba, miniaturní vázy, keramika *bucchero* (obr. 24), italské imitace řeckého keramického zboží, bronzové spony a neobvyklé předměty ze slonoviny skládající se ze stojící nebo vzpřímené destičky nebo oštěpu. Tkalcovské nástroje, tkalcovská závaží, vřetena a přesleny jsou také přítomny a naznačují ženskou roli v kultu. Pozůstatky zvířat dokazují oběti dobytka, ovcí, koz, prasat a psů. Převážná část zvířat byla obětována krátce po narození. Vyjimečně se vyskytly oběti holubů, hus, želv a ryb. Našli se pozůstatky obilnin, pšenice, ječmene, oliv, fíků, oříšků a vinné révy (HOLLOWAY 1996, 69-71, fig. 5.2, 5.3, 5.5, 5.7, 5.8, 5.11; MAREK 1986, 11).

Archaický chrám byl ozdoben terakotovými vlysy a akroterijními sochami Hérakla a Athény. Z Athénina akroteria se nám dochovaly velké fragmenty (obr. 25). Skupina Hérakla a Minervy (vysoká 1,45 - 1,50 metru) poukazuje na to, že archaický chrám byl zasvěcen Minervě. Další výzkumy odhalily roh chrámového podlaží 4 metry pod povrchem. Další dodatečné výzkumy probíhaly v letech 1959-64 a v roce 1986, které odhalily na tomto místě stopy osídlení už od doby železné v druhé polovině 7. století př. Kr. Archaický chrám je velmi málo znám, nejenom proto, že byl „uvězněn“ pod pozdějšími budovami, ale ležel i pod podzemní vodou. Při archeologických výzkumech se také našly neobvyklé architektonické prvky, datované do doby kolem roku 530 př. Kr., jako např. velké terakotové voluty, které byly vysoké 1,24 metrů (obr. 26). Přesné umístění na střeše chrámu není jisté. Vykopávky dále odkryly další terakoty. Nápadné mezi nimi jsou dvě kočkovité šelmy, zrestaurované jako 1,54 metrů vysoké a 1,31 metrů dlouhé (obr. 27, 28). Nejpersvědčivější hypotéza pro jejich využití je jejich umístění ve štítu jako štítová dekorace, snad byly lemovány gorgónami nebo maskami gorgón, jejichž možné fragmenty byly také identifikovány. Příčka z plochých terakotových panelů, která se z větší části dochovala, mohla uzavírat štít (COARELLI 2007, 312-313; HOLLOWAY 1996, 80, fig. 5.15, 5.16, 5.17).

Ke konci 6. století př. Kr. byl chrám zničen a následně zmizel pod nánosy hlíny a sutě, které vytvořily novou terasu na úpatí Kapitolského pahorku, o 6 metrů výše nad původní úrovní terénu. Na této terase bylo vytvořeno z místního tufu *cappellaccia* podium o rozměrech 47 m čtverečních. Dva nové chrámy sdílely toto jedno velké podium a každý měl v předu svůj vlastní oltář. Tato důkladná přestavba chrámů Fortuny a Mater Matuty je připisována Marcu Furiu Camillovi, který vedl římské vojsko k vítězství nad etruskými Veiiemi v roce 396 př. Kr. Pod lodí kostela San'Omobono se nachází pozůstatky chrámu

Mater Matuty, zatímco pozůstatky Fortunina chrámu leží dále na jih. Zdá se, že viditelné pozůstatky chrámu patří k rekonstrukci z roku 212 př. Kr. Oba chrámy totiž shořely při požáru v roce 213 př. Kr. (CLARIDGE 1998, 282-284; COARELLI 2007, 308; CORNELL 1995, 96; HOLLOWAY 1996, 80; BORBONUS).

5.10 Chrám Fortuny Primigenie

Tento chrám nebo možná jen oltář postavený podle legendy za vlády Servia Tullia (578-535 př. Kr.) se nacházel na Kapitolu, pravděpodobně v blízkosti chrámu Jupitera Tonanta. Fortuna Primigenia byla prvorozená dcera Jupitera (PLATNER – ASHBY 1929b; THEIN).

5.11 Saturnův chrám

Saturnův chrám stál v jihozápadním rohu Fora Romana mezi ulicemi Vicus Jugarius a Clivus Capitolinus a jihozápadně od Rostry. Patří údajně k nejstarším chrámům v Římě. Existuje několik tradic týkajících se jeho založení a většina z nich datuje chrám na počátek římské republiky. Pravděpodobně byl vybudován v etrusko-římském stylu mezi lety 501-498 př. Kr. V roce 498 př. Kr. za konzulátu Aula Sempronia a Marca Minucia byl chrám zasvěcen, v tomto roce také byl zaveden svátek Saturnálií. Některé tradice či legendy dokonce uvádí, že se stavbou chrámu začal již poslední etruský král Tarquinius Superbus, ale stejně jako u kapitolského chrámu Jupitera Optima Maxima, došlo k jeho zasvěcení až v prvních letech římské republiky. Saturnův chrám byl postaven na místě, kde dříve stál oltář, který byl zasvěcen bohu Saturnovi (*Ara Saturni*)¹⁹. Saturnův chrám je nejstarším republikánským chrámem v Římě (COARELLI 2007, 45, 65; Livius, *Ab Urbe cond.* II, 21.1; STAMPER 2005, 36).

Průčelí chrámu směřuje na severovýchod a jeho nejranější podoba mohla být založena na podobě chrámu Jupitera Optima Maxima na Kapitolu, ale v menším měřítku (obr. 29). Ačkoli jeho přesné rozměry z této doby nejsou známy, musely se pohybovat mezi 15ti až 20ti metry na šířku. Chrám měl charakteristický hluboký portikus a celou rozdělenou na tři části, sedlovou střechu s širokým převísem a dlouhé schodiště v průčelí. Při nedávných vykopávkách se našly pozůstatky archaického chrámu s třemi celami, podium z *capellaccia*

¹⁹Oltář neboli malá otevřená svatyně *Ara Saturni* je dnes viditelný pod přístřeškem naproti schodišti Saturnova chrámu (LA REGINA 2013, 40).

a terakotové dekorace, které potvrzují tradiční datování chrámu (STAMPER 2005, 36-37, fig. 25).

Během republiky chrám sloužil také jako státní pokladna (*aearium*). Pokladna se mohla nacházet ve dvou dobře chráněných místnostech skrytých ve vysokém podiu pod původním schodištěm, z kterého se nám zachovalo velmi málo pozůstatků. Zde se uchovávaly i poklady a státní archivy, vojenské zástavy, stejně jako váhy používané na vážení drahých kovů. Chrátové schody se nezachovaly, až na jednu část klenby ve spodní konstrukci chrámu, kde se nejspíš nacházela samotná pokladna. Větší část zadního úseku podia se nám také nedochovala, ale pozůstatky fasády jsou výborným příkladem *spolia*²⁰. Dnes z chrámu Saturna zbylo osm jónských sloupů na vysokých patkách z traventinových bloků (obr. 30). Sloupy se nám zachovaly i s kladím, vybudované převážně ze zachráněného materiálu, který se může datovat do přestavby chrámu z 3. století př. Kr. Chrám byl zcela přestaven v roce 42 př. Kr. Munatiem Plancem. Podium bylo obloženo traventinem, toto obložení se datuje do přestavby chrámu za Munatia Planca. Před podiem byl rozsáhlý rizalit, dnes převážně zhroutený a jehož vnitřek byl zcela prázdný. Vstup byl na východní straně přes dveře, z kterých se dochoval pouze práh. Dodnes čitelný nápis ve vlysu, zaznamenává obnovu chrámu, která byla provedena po požáru (*Senatus Populusque Romanus Incendio Consumptum Restituit*²¹). Tato rekonstrukce chrámu se datuje do období mezi lety 360-380 po Kr. (CLARIDGE 1998, 83-84; COARELLI 2007, 65; STAMPER 2005, 37).

Kult Saturna byl velmi starý a není přesně jasné jakým druhem božstva Saturn byl a tedy patří k záhadným postavám v římském náboženství. Pravděpodobně byl Saturn bůh zemědělství, setí a obilí – základního zboží potravinářské produkce Říma. Bývá zobrazován zahalený, což je u boha neobvyklé, drží prořezávací nůž nebo srp. V některých ohledech může být spojován s řeckým Kronem. Svátkem Saturna byly Saturnalie, které se slavily vždy 17. prosince. Později byl tento svátek prodloužen až na sedm dní. V tento den si rodina, blízcí přátelé vyměňovali dárky a dokonce i otrokům byly dovoleny činnosti, které jim byly jinak zakázány. Po dobu trvání Saturnálií se tady smazávaly rozdíly mezi pány a otroky, dokonce bývali otroci obsluhováni u stolů svými pány. Během této slavnosti měla kultovní socha umístěná v cele nohy uvolněné, jinak je měla svázané dohromady vlnou (CLARIDGE 1998, 83-84; COARELLI 2007, 65; STAMPER 2005, 36-37).

²⁰ Spolia jsou stavební nebo architektonické prvky, které jsou složeny ze znovu využitých prvků ze starších budov.

²¹ Senát a lid římský obnovili to, co pohltit oheň.

5.12 Chrám Cerery

Tento chrám se nalézal nedaleko Cirku Maxima na severovýchodním svahu pahorku Aventinu. V roce 499 nebo 496 př. Kr. byl přislíben patricijským diktátorem Aulem Postumiem Albem po bitvě u Regillského jezera po konzultaci se Sibiylinými knihami. Jeho stavba byla financována z kořisti získané při válečných taženích. Byl pravděpodobně dostavěn a zasvěcen Spuriem Cassiem v roce 494 či 493 př. Kr., po první plebejské secesi, společně Cereře, Liber Paterovi a Libeře (Aventinská triáda). Vznikl zřejmě jako následek nedostatku jídla, kterým byli ovlivněni hlavně plebejové. Po nějakou dobu byl jeho název zaměňován za Deméter, Dionýsa a Koré. Obvykle se ale název chrámu zkracuje na chrám Cerery. Poblíž chrámu se nacházely chrámy zasvěcené Floře a Luně. Nezachovaly se nám ale žádné pozůstatky chrámu. Chrám získal věhlas kvůli prvnímu bronzovému zobrazení božství²² v Římě a pro další umělecká díla zde zobrazená. Chrám také sloužil jako ústředí pro plebejské aedily a uchovával se tu jejich archiv s kopiemi vyhlášek senátu a veřejných zákonů. Plebejští aedilové měli za úkol dohlížet na udržování a administrativu chrámu. Chrám Cerery tedy byl důležitým plebejským kultovním centrem. Nadále chrám sloužil jako útočiště pro chudé a zde byl také chudým poskytován chléb (COARELLI 2007, 325, 334).

Starý Cereřin chrám měl pravděpodobně nad oběma štíty jako dekoraci bohatá terakotová akroteria (BOETHIUS 1978, 60).

Budova chrámu měla překvapivě staromódní vzhled a Vitruvius ji uvádí jako příklad toskánského řádu ještě před tím, než byla zničena při požáru v roce 31 př. Kr (CORNELL 1995, 15, 256, 263-264; Vitruvius, *De archit.* III, 3.5).

Cerera byla staroitalská bohyně úrody, plodnosti a obilovin a dohlížela na jejich růst. Cerera byla také patronkou psaných zákonů. Božská triáda Cerery, Libera a Libery a jejich kult měl silné spojení s Řeckem. Pravděpodobně byl jejich kult převzat z řeckých kolonií v jižní Itálii. Řecké spojení s kultem Cerery je potvrzeno spojením chrámu se jmény dvou řeckých umělců Damophilem a Gorgásem²³, kteří jsou autory malovaných terakotových soch, které zdobily chrám. Také jsou autory několika fresek a reliéfů na zdech cely. Oba řeční umělci byli zaměstnáni Spuriem Cassiem. Nejspíše byly rituály prováděné v kultu pojmenovány řeckými slovy a vykonávány kněžími příšlymi z Velkého Řecka (BOETHIUS 1978, 113; COARELLI 2007, 325; CORNELL 1995, 264).

²² Bronzová socha Cerery byla zaplacená z konfiskovaného majetku Spuria Cassia.

²³ Oba umělci byli dokonce zaměstnáni přímo Spuriem Cassiem.

5.13 Chrám Castora a Polluka

Tento chrám byl postaven v jihovýchodním rohu Fora Romana mezi basilikou Julií a pramenem bohyně Juturny a vedle chrámu bohyně Vesty. Otevíral se na jih do ulice Via Sacra. Chrám Castora a Polluka byl přislíben diktátorem Aulem Postumiem Albem krátce po bitvě u Regillského jezera²⁴ 15. července v roce 499 nebo 496 př. Kr. Stavba chrámu byla dokončena a zasvěcena diktátorovým synem v roce 484 př. Kr (BOETHIUS 1978, 112; CORNELL 1995, 266; STAMPER 2005, 36-37).

K této bitvě se připisuje legenda, že se v římských řadách zjevili dva mladí muži na bílých koních a dovedli Aula Postumia Alba k vítězství, v ten samý den byli viděni, jak napájí své koně u Juturnina pramene na Foru Romanu, oznamující občanům římské vítězství. Římané v této dvojici mužů viděli dvojčata Dioskūrů Castora a Polluka. Na místě jejich zjevení u Juturnina pramene jim byl postaven a zaslíben chrám. Chrám byl zvaný obvykle jen „chrám Castorův“. Zmínky o bitvě u Regillského jezera a o stavbě Castorovu chrámu se dovídáme u Livia (Livius, *Ab Urbe cond.* II, 20.5)

Dnes můžeme snadno rozpoznat tři stojící sloupy korintského řádu i s kladím na Foru Romanu, které jsou součástí přeživší Augustovy přestavby chrámu (obr. 31, 32). Nedávné dánské vykopávky a výzkumy, které byly provedeny uvnitř podia a ve spodní konstrukci stávajícího chrámu mohou pomoci zrekonstruovat na místě první chrám jako velkou stavbu s průčelím širokým 27,5 metrů a nadále potvrzují, že nejranější fáze chrámu se datuje do raného 5. století př. Kr. Původní chrám Castora a Polluka byl v etrusko-římském stylu podobající se chrámu Jupitera Kapitolského, ale nepochybně nebyl jeho kopií (obr. 33). *Pronaos* chrámu měl dvě řady sloupů po čtyřech sloupech. Chrám měl pravděpodobně tři cely. Existuje několik rekonstrukcí navržených pro první chrám Castora a Polluka, většina z nich navrhuje poměrně malou budovu 16,20 metrů širokou a 27,50 metrů dlouhou, což je asi poloviční velikost Kapitolského chrámu. Tato tvrzení, jsou ale v protikladu s nedávnými archeologickými vykopávkami obvodových základových zdí chrámu, které dokazují, že původní chrám byl mnohem větší, jeho rozměry odpovídají konečné verzi z doby Augustovy a Tiberiovy, která je představená třemi korintskými sloupy ještě dnes viditelnými na místě. Dnes se má za to, že první chrám byl 27,50 metrů široký a 37 metrů dlouhý. Mezosové rozpětí sloupů v pronau mohlo být okolo 7,50 metrů. Přední řada sloupů v pronau stála buď v blízkosti okraje podia, nebo trochu dále od okraje. V druhém případě se podium mohlo rozšířit směrem od průčelí pravděpodobně na nižší úroveň, poskytující terasovitý efekt.

²⁴ Jezero Regillus bylo malé jezero na jihovýchod od Říma.

S několika málo úpravami a změnami, stál tento chrám až do přestavby v roce 117 př. Kr. (CLARIDGE 1998, 94; CORNELL 1995, 293-294; STAMPER 2005, 37-38, fig. 26).

Pozůstatky chrámu, které jsou dnes viditelné, patří k rekonstrukci z roku 6 po Kr. Části podia původního chrámu byly kopírovány pozdějšími přestavbami ve stejně velkém měřítku. Podium z větší části pochází z rekonstrukce z roku 117 př. Kr. a do něj jsou začleněny i pozůstatky ranější archaické fáze, ale pouze úseky vytvořené technikou *opus caementicium*. Tufové bloky, které podpíraly důležitější konstrukční prvky, byly rozebrány drancíři. Mramorové bloky z chrámu byly použity jako baze pro jezdeckou sochu Marca Aurelia na Kapitolu. Podium původně bylo obloženo tufovými bloky, které byly za Augustovy přestavby odstraněny, a ponechalo se jenom betonové jádro podia, které měřilo 32 x 50 metrů a bylo téměř 7 metrů vysoké. Důležité pozůstatky archaického chrámu se třemi celami a podia z *capellaccia*, jakož i terakotové dekorace, které byly objeveny při nedávných vykopávkách, definitivně potvrdily tradiční datování chrámu. Ve výplni pozdně republikánského chrámu Castora se našly fragmenty terakotových antefixů, které nejspíše patřily k nejranější budově chrámu a mohou podpořit dataci chrámu do pozdního 6. století nebo raného 5. století př. Kr. V okolí chrámu se našly další antefixy s motivem satyrů a fragmenty antefixů s hlavou Siléna a ženskou hlavou, zobrazující nejspíše mainádu. Chrám Castora byl zcela zrekonstruován na konci 3. století př. Kr. V Augustovském období to byl peripterální chrám, oktastylos, zpřístupněn frontálním a dvěma bočními schodišti. V době Augustově podium, na které vedly dvě boční schodiště, sloužilo jako řečniště – podium pro řečníka. Později byla tato úprava změněna pouze na jedno frontální schodiště. K další přestavbě chrámu došlo v roce 117 po Kr., kdy byl chrám přestaven v helénistickém stylu. Po této finální přestavbě měl chrám 8 sloupů v průčelí a v zadní části a 11 sloupů po stranách v korintském řádu, sloupy byly vysoké 14,8 metrů (BOETHIUS 1978, 149; CLARIDGE 1998, 94-95; STAMPER 2005, 37).

Kult Castora a Polluka byl převzat z Řecka, jak nasvědčují jejich helénská jména. Silný helénský tón naznačuje, že kult se sem dostal z jednoho z měst ve Velkém Řecku, pravděpodobně z Tarentu. Přivedení tohoto kultu do Říma se datuje na počátek 5. století př. Kr. Dvojčata také představují souhvězdí Blíženci. Byly to synové Jupitera a Lédy, zatímco se Pollux narodil nesmrtelný, Castor byl smrtelný. Věřilo se, že polovinu svého života žili na zemi a druhou polovinu na nebi. A byli uctíváni od rané doby v Tusculu. Castor se postupně stával s následujícími staletími důležitým symbolem vojenského úspěchu a byl velmi oblíbený mezi římskými jezdci (COARELLI 2007, 45, 74-75; STAMPER 2005, 37).

Slavnostní den či svátek Castora a Polluka byl 15. července, a v tento den se chrám stával hlavním střediskem slavnostního průvodu jezdců, připomínající bitvu u Regillského jezera. Chrám Castorův byl podle Livia zasvěcen právě 15. července (Livius, *Ab Urbe cond.* II, 42.1; STAMPER 2005, 38).

5.14 Mercuriův chrám

Chrám údajně pochází z 5. století př. Kr. a nacházel se na severním svahu pahorku Aventinu. Jeho zasvěcení se datuje do roku 495 př. Kr. za konsulátu Appia Claudia a Publia Servilia. O chrámu se zmiňuje také Livius. O idách²⁵ květnových, 15. května, byl zasvěcen chrám Mercuriovi (BOETHIUS 1978, 112; Livius, *Ab Urbe cond.* II, 21.3).

Mezi konzuly vypukl spor o to, kdo z nich má zasvětit chrám Mercuriovi. Rozhodnutí přenesl senát ze sebe na lid. Kterému z obou bude usnesením lidu zasvěcení svěřeno, ten bude podle ustanovení senátu dohlížet i na obchodování s obilím, ustaví kupecké společenstvo a za účasti velekněze vykoná zasvěcovací obřad. Lid přiřkl tuto čest Marku Laetoriovi, prvnímu setníku jedné legie. To bylo jasným důkazem, že se tak stalo nikoli pro vyznamenání občana, byl-li mu svěřen úkol významnější, než bylo úměrné jeho společenskému postavení, nýbrž na potupu konzulů! Byli tím velmi rozezleni, zejména jeden z nich, a otcové rovněž (COARELLI 2007, 325; Livius, *Ab Urbe cond.* II, 27.2).

Tento chrám mohl být snad zobrazen na minci Marca Aurelia²⁶ (obr. 34), na tří stupňovém podiu, na němž stojí čtyři hermy namísto sloupů, nesoucí architráv. Nad ním je zakřivený štít se zvířaty a atributy boha. Socha Merkura stojí mezi hermami. Jestliže mince představuje Mercuriův chrám, může to znamenat, že chrám byl za císaře Marca Aurelia obnoven či přestaven. Chrám stále ještě ve 4. století po Kr., ale žádné pozůstatky chrámu se zatím nenašly (PLATNER - ASHBY 1929a).

5.15 Chrám Dia Fidia

Chrám se nacházel na pahorku Quirinalu a podle legend byl založen a postaven během vlády Tarquinia Prisca (616-575 př. Kr.) (Dionysios Halikarnasský, *Ant. Rom.* IX, 60.8), a později dedikován Spuriem Postumiem Albinem, konzulem v roce 334 př. Kr. Objevuje se i názor, že chrám byl postaven údajně za Tarquinia Superba a zasvěcen byl až v roce 466 př.

²⁵ Idy označují v měsících březnu, květnu, červenci a říjnu 15. den, v ostatních měsících 13. den.

²⁶ Římský císař, vládl mezi lety 161-180 po Kr.

Kr. V tomto chrámu se prý nacházela smlouva²⁷, spojující chrám s Tarquiniem Superbem (COARELLI 2007, 233; MAREK 1986, 43).

Chrám se nalézal na pahorku Quirinalu, konkrétně na jednom z jeho vrcholků, na Collis Mucialis a poblíž Porty Sanqualis a chrámu Quirina. Žádné pozůstatky chrámu se nám nedochovaly a nejspíše struktura chrámu byla otevřená k nebi, vzhledem k přirozenosti božstva. V blízkosti kostela Sv. Silvestra se našel nápis, který nám umožňuje umístit chrám do sousedství zmíněného kostela. Uvnitř se mohla nacházet bronzová socha, identifikovaná jako obraz Tanaquil, ženy Tarquinia Prisca, jejíž vřeten a přeslice byly zde také uchovávané (COARELLI 2007, 233, 236-237; DUMSER c).

Bůh *Dius Fidius* byl bohem přísahy a smlouvy. Toto božstvo bylo pravděpodobně Sabinského původu (COARELLI 2007, 233).

5.16 Chrám Apollóna Medika

Chrám byl situován mimo Serviovské hradby, mezi Forem Holitoriem a Circem Flaminiem, nedaleko Porty Carmentalis. Kult Apollóna Medika²⁸ byl na tomto místě architektonicky dlouho přítomný. Stavba chrámu v etrusko-římském stylu je totiž datována do roku 433 př. Kr., kdy byl chrám po moru zaslíben konzulem Gaiem Juliem²⁹ a roku 431 př. Kr. byl zasvěcen. Chrám byl příhodně zasvěcen Apollónovi Medikovi, pravděpodobně byl jeho kult zaveden z Kýmé. Na místě chrámu, ještě před jeho stavbou stála svatyně pod širým nebem, zasvěcená řeckému bohu Apollónovi, založená v roce 449 př. Kr. V roce 353 př. Kr. byl chrám přestavěn po galském drancování. Další velká přestavba chrámu proběhla v roce 179 př. Kr. v souvislosti s výstavbou nového divadla v blízkosti chrámu (CLARIDGE 1998, 277; COARELLI 2007, 264; CORNELL 1995, 266; Livius, *Ab Urbe cond.* IV, 25.2; STAMPER 2005, 55).

Často byl nazýván jednoduše Apollónův chrám. Byl orientován na jih. Chrám byl významně přestavěn v Augustovském období Gaiem Sosiem v pozdním 1. století př. Kr. a k tomu byl přejmenován na chrám Apollóna Sosiána. Byl znám svou velmi bohatou dekorací. Dnešní pozůstatky chrámu pochází právě z této přestavby chrámu. V pronau měl chrám šest korintských sloupů v předu a dva po stranách, za pronaem bylo dalších sedm sloupů

²⁷ Smlouva *foedus Gabinum*, sepsaná na dřevěném štítu překrytém volskou kůží, která upravovala politické vztahy mezi Římem a Gabiemi (MAREK 1986, 43).

²⁸ Latinsky lékař, léčitel.

²⁹ Předek Gaia Julia Caesara (cca 100- 15.3. 44 př. Kr.).

připojených ke zdi celý jako polosloupky z poštukovaného travertinu. Zachovaly se do dnešních dnů tři korintské mramorové sloupky na travertinové a tufové bazi, objevené mezi lety 1926-1928 (obr. 35, 36). V části pod Augustovskou fází chrámu byla odkryta předcházející fáze chrámu, interpretovaná jako tetrastylos – diastylos. Byly zde nalezeny také některé architektonické prvky (obr. 37), včetně nápisů na mozaikách, které nejspíše pocházely z rekonstrukce chrámu z roku 179 př. Kr. Mozaiky byly začleněny do přeživšího podia, které bylo postaveno z betonu, tufu, travertinových bloků a některé části podia byly vyplněny zeminou. Podium bylo 5,50 metrů vysoké, široké 21,32 metrů a 40 metrů dlouhé. Kvůli malému prostoru mezi chrámem a Marcellovým divadlem (méně než 6 metrů) bylo nahrazeno ranější frontální schodiště bočními schody. Mnoho částí chrámového průčelí je nahromaděno pod divadlem, včetně vrcholu chrámového vysokého trojúhelníkového štítu, který byl kdysi vyplněn antickými řeckými sochami. Nespočetně těchto fragmentů bylo objeveno při odkryvu podia v letech 1937-1938. Jsou datovány do doby kolem roku 450-425 př. Kr. a zobrazují bohyni Athénu uprostřed bitvy Řeků a Amazonek (CLARIDGE 1998, 277-279, fig. 117; COARELLI 2007, 270; HARMANŞAH a).

Řecký bůh Apollón byl přiveden do Říma velmi brzy, snad už v 6. století př. Kr. existovala jeho svatyně za hranicí města. Přítomnost Apollónova chrámu blízko Circu Flaminiu byla důležitá v souvislosti s triumfálním průvodem, který zpravidla procházel kolem Cirku. Vavřínový věnec, symbol římského vítězství, byl nezbytný v kultovním uctívání boha Apolóna (CLARIDGE 1998, 27; STAMPER 2005, 55).

5.17 Chrám Portunův

Původní chrám pochází z 5. nebo 4. století př. Kr. Chrám byl na počátku 4. století př. Kr. přestavěn za Marca Furia Camilla. Tento pravoúhlý dobře zachovaný chrám v jónském řádu se nachází mezi řekou Tiberou a Forem Boariem. Chrám stál v bezprostřední blízkosti mostu Pons Aemilia, nedaleko od místa chrámu stojí Ponte Rotto³⁰. Dnešní stav chrámu je datován do 1. století př. Kr. a vznikl na velké terase, postavené na začátku 2. století př. Kr. ve spojení s novým nábřežím. Chrám je v dnešní podobě tetrastylový, pseudoperipterální (má 4 sloupky v průčelí, sedm po stranách) se sloupky s jónskými hlavicemi (obr. 38). Dříve byl tento chrám mylně připisován Fortuně Virilis. Dnes se široce souhlasí, že je zasvěcen bohu

³⁰ Dnes nazýváme Ponte Rotto zbytky prvního kamenného římského mostu Ponte Emilio. Nachází se hned vedle dnes užívaného mostu Palatino, který nahradil zničený most Ponte Emilio.

Portunovi. Ve starověku chrám stál na území Tiberského přístavu³¹ (BOETHIUS 1978, fig. 151; STAMPER 2005, 62).

Při vykopávkách, které proběhly v roce 1947, se našly stopy ranějšího chrámu, datované do pozdního 4. století př. Kr. Struktura chrámu vypovídá o dvou fázích chrámu. Ranější fáze je základě výzkumů datovaná do pozdního 4. století nebo do raného 3. století př. Kr. V této fázi bylo podium chrámu 6 metrů vysoké³² a vytvořené z tufovéch bloků Grotty Oscure obložených traventinem, v průčelí na severní straně byl údajně vysoký zaklenutý průchod. Druhá fáze – současný chrám byl postaven na stejném podiu kolem roku 120 př. Kr. jako kombinace etrusko-římských a helénistických vlivů. Podium bylo 10,50 metrů široké a 19,30 metrů dlouhé. Chrám měl prodloužený plán, *pronaos* zabíral třetinu a celá dvě třetiny stylobatu. Na delších stranách stály dva traventinové sloupy s ještě pěti polosloupy z Anio tufu s traventinovými bazemi a hlavicemi, připojenými ke stěnám cely, které byly postaveny ze stejného druhu tufu. Chrám měl v pronau čtyři sloupy v předu a dva po stranách (obr. 39). Celá stavba byla pokryta štukem, dokonce i vlys s kandelábry a girlandami, které patřily do raně císařské obnovy chrámu. Chrám se nám zachoval téměř neporušený díky velmi časně přestavbě na kostel St. Mary už v roce 872 po Kr. nebo krátce po tomto datu. Zajímavé je, že i před přestavbou na kostel byl dochován ve velmi dobrém stavu (CLARIDGE 1998, 285-286; COARELLI 2007, 308, 316; STAMPER 2005, 63, fig. 44).

Portunus byl bůh přístavů a přivozů, jeho svátkem byly Portunalia, které se slavily 14. srpna (STAMPER 2005, 63).

5.18 Chrám Junony Reginy

Marcus Furius Camillus zaslíbil chrám Junoně Regině na pahorku Aventinu po dobytí Vejí v roce 396 př. Kr. Chrám byl Camillem zasvěcen v roce 392 př. Kr. Chrám se pravděpodobně nacházel v blízkosti kostela Sv. Sabiny, v jehož okolí se našly dva věnovací nápisy a pozůstatky malého chrámu, který měl půdorys *in antis* se dvěma sloupy z *peperino* tufu mezi antami, pocházející pravděpodobně z 3. století př. Kr. Tyto chrámové pozůstatky jsou s největší pravděpodobností identifikovány jako chrám Juno Reginy (COARELLI 2007, 313, 334, 340).

Zmínky o zaslíbení chrámu můžeme najít u Livia: Když už byl vyneset z Vejí všechen majetek lidský, začali pak zabírat i dary pro božstva a bohy samé, ale spíše jako jejich ctitelé než jako loupící vítězové. Z celého vojska byli vybráni mladí muži a bylo jim uloženo přenést

³¹ Dnešní Palazzo dell'Anagrafe.

³² Kvůli hrozícím povodním na řece Tibeře.

do Říma královnu Juno. Oni se čistě vykoupli, oblékli běloskvoucí šat a plni úcty vstoupili do chrámu. Nejprve nábožně na ni kladli ruce, neboť podle etruského mravu jenom kněz určitého rodu se obvykle směl dotýkat sochy. Potom pronesl kdosi buď z vnuknutí božího, anebo jen tak z mladického žertu: „Přeješ si jít do Říma, Juno?“ Tu ostatní vzkřikli, že Juno kývla na souhlas. Pak bylo k tomu vypravování ještě přidáno, že prý také zaslechli hlasitý výrok: „Přeji si to.“ Pak byla vyzdvižena, ze svého místa za pomoci malého stroje, jako by ráda s nimi šla – jak jsme slyšeli – a bylo prý to snadné ji převézt. Tak byla přenesena neporušena na Aventin, věčné své sídlo, kam ji zvaly sliby římského diktátora. Tam jí zasvětil potom chrám týž Camillus, který jí jej sliboval (Livius, *Ab Urbe cond.* V, 22.2).

5.19 Chrám Junony Luciny

Tento chrám nacházející se na pahorku Esquilinu byl založen římskými matrány v roce 375 nebo 373 př. Kr. O něco později se stal veřejným chrámem. Chrám byl umístěn v malém posvátném háji či lesíku na Cispiu, což byl jeden z několika vrcholů pahorku Esquilinu. V tomto chrámu byl pravděpodobně uchováván archiv zaznamenávající narození. Nalezly se nápisy s dedikacemi bohyni blízko kostela S. Francesca di Paola, které určují přesné umístění chrámu (COARELLI 2007, 179; Dionysios Halikarnasský, *Ant. Rom.* IV, 15.5).

Juno Lucina byla ochránkyně matrón a žen při porodu. Den založení jejího chrámu na Esquilinu – 1. březen byl velkým svátkem žen (*Matronalia*), které tehdy dostávaly od svých manželů dary (COARELLI 2007, 179; SVOBODA 1974, 281).

5.20 Chrám Junony Monety

Chrám byl podle římské tradice postaven a zasvěcen buď v roce 374 př. Kr. nebo byl přislíben Luciem Furiem Camillem v roce 345 př. Kr. po bitvě proti Aurunkům a zasvěcen kolem roku 343 př. Kr. Chrám Juno Monety byl nejdůležitější svatyní na tvrzi Arx na Kapitolu. Nezdá se, že by byl chrám postaven už před rokem 374 př. Kr., ačkoli kult je nepochybně starší, jak lze odvodit z archaických architektonických terakot nalezených v zahradě kostela Santa Maria in Aracoeli (BOETHIUS 1978, 159; CLARIDGE 1998, 263-264; COARELLI 2007, 40).

Chrám Junony Monety byl pravděpodobně umístěn na vrcholu tvrze (Arx) na pahorku Kapitolu. Byl postaven na místě, kde předtím stál soukromý dům. Toto umístění naznačuje, že chrám se nachází pod kostelem Santa Maria in Aracoeli. Objevují se názory, že tento kostel stojí na umělé platformě vytvořené ze zbořených staveb a navezené hlíny, jež vedly ke

zvýšení jeho základů nad přirozenou úroveň kopce. To znamená, že nejvyšší bod tvrze ve starověku byla oblast Aracoelských zahrad. Toto ale bylo vyvráceno a přehodnoceno geology. Někteří badatelé (Gianelli, Claridge a Ziolkowski) tedy identifikovali chrám Junony s tufovými pozůstatky v zahradách Aracoeli. Ale pravděpodobně tyto pozůstatky nebyly chrámem. Další (Richardson, von Sydow, Platner-Ashby) umisťují chrám pod kostel Santa Maria in Aracoeli na nejvyšší bod tvrze. Vskutku, část chrámu přežívá pod a za východním koncem tohoto kostela. Vedle postranního schodiště vedoucího ke kostelu se našly dvě nízké zdi z bloků z tufu typu *cappellaccio*. Chrám je spojován s ranou římskou republikánskou mincovnou. Republikánská mincovna nejspíše stála na vrcholku tvrze hned vedle chrámu Juno Monety. Reliéf z období císařství zobrazuje chrám Juno Monety na tvrzi Arx na Kapitolu a dokazuje, že prostylový chrám se dvěma sloupy byl ještě viditelný v císařské době (obr. 50) (BOETHIUS 1978, 39, 159, fig. 149; CLARIDGE 1998, 263-264, 273).

Podle legend, když byli Římané zaneprázdněni boji s Vejemi, Galové našli snadný přístup k hradu v Římě a ke Kapitolu. Ale posvátné husy bohyně Junony svým křikem a bitím křídel probudily Marca Manlia, který se okamžitě chopil zbraně a hnál se do boje, zatímco ostatní zmateně pobíhali. Římané se nakonec shlukli a zaháněli nepřátele oštěpy a metáním kamenů, až se nakonec celý oddíl Galů zřítíl do propasti (Livius, *Ab Urbe cond.* V, 47.1).

5.21 Chrám C na Largo Argentina

Tento chrám se nalézá v Area Sacra na Largo Argentina, což je dnes moderní název pro sakrální oblast v jižní části Martova pole. Largo Argentina se rozvinula v sakrální oblast ve 3. století př. Kr. Byly zde objeveny v roce 1926 čtyři republikánské chrámy, které se označují písmeny A, B, C, D od severu k jihu, neboť dodnes není jisté, jakým božstvům byly přesně zasvěceny (obr. 40, 41). Všechny čtyři chrámy jsou orientovány na východ, ale byly postaveny v různých dobách a rozmanitě přeměňovány a přestavovány při následujících příležitostech. Bohužel byla celá oblast odkryta v roce 1929 ve velkém spěchu a i přes další výzkum, chronologie chrámů není zcela jistá (ALBERS – GRASSHOFF – HEIZELMAN – WÄFLER 2008, 52; BOETHIUS 1978, fig. 126; CLARIDGE 1998, 241-243; STAMPER 2005, fig. 30).

Jedním z nejstarších z těchto chrámů je chrám C (třetí od severu), který byl pravděpodobně zasvěcen Feronii a jehož první stavební fáze byla pravděpodobně postavena v roce 290 př. Kr. Maniem Curiem Dentatem po vítězné bitvě nad Sabiny. Vzhled budovy, fragmenty terakotové architektonické dekorace a několik nápisů umožňují chrám datovat do

raného období republiky - na konec 4. století nebo na začátek 3. století př. Kr. Z chrámu se nám dochovalo původní podium z pevných tufových bloků (CLARIDGE 1998, 244).

Původní chrám C byl etruského typu s jednou celou, se sloupy kolem postranních uliček (*alae*) a uzavřenou zadní zdí vyčnívající napravo i nalevo od cely. Chrám byl peripterální prostylový tetrastylos bez posticu, s široce rozloženými sloupy kolem fasády. Sloupy byly snad původně v toskánském dórsském řádu z Anio³³ tufu. V zadní části chrám sloupy neměl. Chrám měl čtyři sloupy v průčelí a pět po stranách. Mezery v mezisloupí po stranách měřily 3, 16 metrů a v průčelí 3,75 metrů. Trojúhelníkový štít a sedlová střecha byly nesený sloupy a pokryty hliněným terakotovým obložením. Dodnes je viditelné masivní vysoké podium z Grotty Oscury, *fidenae* a Anio tufu v technice zdiva *opus quadratum* s těžkými římsami typickými pro pozdní 4. století nebo rané 3. století př. Kr (obr. 42). Rozměry podia jsou 17,10 x 30,50 metrů, jeho výška byla 4,25 metrů. Podium bylo opatřeno dvaceti schody a robustní římsou v horní části. Pozvednuté dláždění okolo vzniklo kolem roku 100 př. Kr., čímž podium změnilo své rozměry. Platforma oltáře chrámu, na které byl původně oltář postaven, byla při této renovaci podia odstraněna. Toto pozvednuté dláždění bylo tvarováno z vrchu i ze spodu, na přední straně bylo oštukováno, aby působilo jako z mramoru. V průčelí se nacházelo široké schodiště a uprostřed podia stál oltář dodnes rozpoznatelný³⁴, jak ve své původní verzi, tak i v podobě pozdější přestavby. Na oltáři byl nápis, který oznamoval, že tento oltář byl obnoven v souladu se zákonem navrženým Plaetoriem, pod vedením Aula Postumia Albina, syna Aula, vnuka Aula. Který Postumius Albinus to byl, není jisté, v úvahu přicházejí tři možnosti a to konzul z roku 151 př. Kr, legát z roku 110 př. Kr. a konzul z roku 99 př. Kr. (obr. 43). Kromě podia ještě jsou viditelné pozůstatky zdí z cihel a černo-bílé mozaikové podlahy v cele z období vlády Domitiana (81-96 po Kr.), dvě baze sloupů na jižní straně a jedna baze sloupu na straně severní (vše z Domitianovy přestavby chrámu) (obr. 44, 45). Po Domitianove přestavbě po velkém požáru v roce 80 po Kr. byly sloupy přeměněny na korintské a opatřeny novými bazemi a hlavicemi. Blízko chrámu bylo nalezeno několik fontán. Základy chrámu byly postaveny na původní úrovni terénu (BOETHIUS 1978, 130, 156, fig. 35; CLARIDGE 1998, 241, 244-245, fig. 103; COARELLI 2007, 275; STAMPER 2005, 44-45, fig. 31).

Feronie je bohyně zemědělství, sabinského původu a příbuzná Junoně (CLARIDGE 1998, 245).

³³ Červenohnědý tuf těžený podél řeky Anio

³⁴ Oltář je umístěn pod traventinovým dlážděním před chrámem.

5.22 Starší chrám A na Largo Argentina

Starší a menší archaický chrám, který se nacházel v Area Sacra na Largo Argentina byl vestavěný do podia druhé fáze chrámu A³⁵. Starší chrám byl pravděpodobně postaven kolem roku 300 př. Kr. Podium se skládalo z kvádrového zdiva stejného druhu jako Serviovské hradby. Byl to prostylový chrám, který měl mělký pronaos se čtyřmi sloupy (obr. 40, 41) (BOETHIUS 1978, 130, fig. 126; HOLLOWAY 1996, 381; STAMPER 2005, 45, fig. 30).

Chrám A byl pravděpodobně zasvěcen bohyni Juturně. V průběhu následujících staletí chrám prošel zásadními přeměnami. Dnešní podoba je chrámu se datuje na začátek augustovského období (obr. 46). Chrám byl peripterální se sloupy z Anio tufu a traventinovými hlavicemi. Dnes viditelné traventinové sloupy patří do Domitianovy přestavby (COARELLI 2007, 277, 280).

Obdélný chrám A nacházející se na severním konci přežil do dnešních dní kvůli kostelu S. Nicola dei Caesarini nebo Calcarari, který byl zabudován do chrámu v roce 1132. Sondováním pod celou a nádvořím se našly dvě rané stavební fáze (starší a mladší chrám A). První fáze se datuje do 3. století př. Kr., kdy chrám byl postaven přírodní hlíně a úroveň terénu byla o tři metry níž (obr. 47). Chrám měl rozměry celý pozdějšího chrámu 9,5 x 16 metrů na podiu čtyři metry vysokém a opatřeném osmnácti schody (CLARIDGE 1998, 241-242).

5.23 Chrám Minervy Mediky

Tento chrám byl nejspíše postaven ještě za rané republiky³⁶, ale není jisté, zda to byl opravdu chrám anebo jen svatyně bez chrámové architektury. Chrám se nacházel na Esquilinu. Chrám pravděpodobně existoval na tomto místě nejpozději v pozdní republice³⁷. Jeho umístění bylo určeno na základě bohatého votivního depozitu nalezeného na Via Carlo Botta, mezi Via Buonarroti a Via Machiavelli, v roce 1887 během výstavby ulice Via Carlo Botta. Votivní dary a oběti z nalezeného depozitu jsou datované do 4. a 3. století př. Kr., našly se zde také dedikace bohyni Minervě jako léčícímu božstvu a zobrazení bohyně Minervy. Obecně je existence chrámu Minervy na tomto místě považována za velmi

³⁵ Mladší neboli druhá fáze chrámu byla postavena Lutatiem Catulem v letech 242-241 př. Kr.

³⁶ 509-265 př. Kr.

³⁷ 133-27 př. Kr.

pravděpodobnou, ale ne zcela jistou. Velké základy v technice *opus reticulatum*³⁸ z konce republiky nejspíše patří k chrámu Minervy (COARELLI 2007, 179-180).

5.24 Chrám Concordie Augusty

Tento chrám se nacházel na západní straně Fora Romana na úpatí pahorku Kapitolu. Chrám stál kousek severně od chrámu císařů Vespasiana a Tita a jeho podium hraničilo s Tabulariem. Identifikace budovy jako chrám Concordie je jistá, chrám je totiž zobrazen na fragmentu severovského mramorového plánu (*Forma Urbis Romae*). Podle římské tradice byl postaven po roce 367 př. Kr. na popud římského politika a vojevůdce patricijského původu Marca Furia Camilla, který porazil Kelty v roce 367 př. Kr. Není jasné, zda byl chrám v tuto dobu skutečně postaven. Objevuje se i názor, že chrám byl poprvé postaven až v roce 218 př. Kr. praetorem Luciem Manliem (COARELLI 2007, 67; Livius, *Ab Urbe cond.* IX, 46.1). I když nedávne vykopávky na tomto místě objevily pozůstatky ze 4. století př. Kr. Nalezly se části ranějšího podlaží zabudovaného po pozdější konstrukce. Chrám byl pravděpodobně peripterální bez posticu v jónském řádu a jeho rozměry se odhadují na 41 x 30 metrů. Další přestavby chrámu proběhly za Lucia Opimia po zavraždění Gaia Sempronia Graccha v roce 121 př. Kr. a za vlády císaře Tiberia (13-37 po Kr.). Současná podoba celý chrámu, datovaná do Tiberiovy přestavby, má rozměry 45 x 24 metrů. Chrám Concordie byl zobrazen na Tiberiově minci z roku 36 po Kr (obr. 48). Dnes viditelné pozůstatky či spíše ruiny chrámu pochází též z přestavby za císaře Tiberia (obr. 49). Další části chrámu jsou zabudované do sousedního Tabularia (CLARIDGE 1998, 80, fig. 21; COARELLI 2007, 45-47, 67-68).

Podle Stampera stála na místě před verzí chrámu Lucia Opimia z roku 121 př. Kr. pouze edikula³⁹ Concordie postavená v roce 304 př. Kr. a zničená právě v roce 121 př. Kr. (STAMPER 2005, 56).

Velmi zajímavá je otázka, kdo je Concordie? Odkud se její nový kult z ničeho nic dostal do Říma bez souvislosti s tradičními římskými náboženskými hodnotami? Concordie je jedním z řady božstev v personifikované podobě, jejichž kulty byly přivedeny do Říma ke konci 4. století a na začátku 3. století př. Kr. Concordia je pravděpodobně římská verze řeckého kultu Homonoie (svornost), který se stal velmi populárním v různých řeckých městech a řeckých koloniích během 4. století př. Kr. Nová bohyně Concordie, spolu s bohyní

³⁸ Technika zdiva, která využívala dokonale pravidelný vzor malých bloků z tufu se čtvercovou základnou, uspořádaných do tvaru sítě. Tato technika se objevuje v první polovině 1. století př. Kr. (COARELLI 2007, 538).

³⁹ Edikula je původně kamenný domácí oltářík nebo náhrobek, později plochá kaplička s obrazem či sochou uvnitř, která připomíná průčelí antických chrámů.

Salus (zdraví), byly prvními bohyněmi vyjadřující abstraktní pojem, které se objevily v Římě. Jejím svátečním dnem byl 25. červenec (BISPHAM – SMITH 2000, 80-82).

Concordie byla římská bohyně harmonie a svornosti a tento chrám měl připomínat zákon *Lex Licinia Sextia* (Sextiův a Liciniův zákon), který se týkal rovnosti mezi patriciji a plebeji (SVOBODA 1974, 123).

5.25 Chrám Quirina

Tento chrám se nacházel na pahorku Quirinalu a jeho stavba se datuje do 4. století př. Kr. Vitruvius popisuje chrám jako dipterální octastýlos s dvěma řadami sloupů po stranách v dórském řádu s pronaem a posticem, ale musíme brát ohled na dobu, ve které psal (doba Augustova), protože nejspíše popisoval vzhled chrámu po přestavbě z roku 45 př. Kr. (COARELLI 2007, 234; Vitruvius, *De archit.* III., 2.7).

Chrámový okrsek chrámu byl obklopen portikem známým jako Porticus Quirini. V portiku se nacházela svatyně Quirinovi chotě Hory a první římské sluneční hodiny, dar Lucia Papiria Cursora z roku 293 př. Kr. Přesné umístění chrámu na Quirinalu neznáme, ačkoli dobře známe jeho architektonickou podobu. Reliéf, který je dnes v Palazzo Massimo, zobrazuje chrám Quirina v toskánském řádu se zdobeným štítem (obr. 51). Ve štítu byli znázorněni Romulus a Remus přijímající dobrá znamení k založení města. Přestože se nám nedochovaly žádné archeologické pozůstatky, přesnější umístění chrámu můžeme přiblížit prostřednictvím zkoumání vztahů chrámu s dalšími známými památkami na Quirinalu, které nám nabízejí archeologické důkazy. Chrám byl nejspíše umístěn v té části Quirinalu známé jako Collis Quirinalis. To odpovídá starověkému vrcholku, který vyrostl v severní oblasti ulice Alta Semita a v západní oblasti Porty Quirinalis v rámci Serviovských hradeb. Existují další návrhy na umístění chrámu, např. je chrám spojován se skupinou asi padesáti různých terakotových architektonických fragmentů⁴⁰ datovaných od raného 7. století př. Kr., přes císařské období, zahrnující několik Augustovských „Campánských“ panelů objevených u Largo di Santa Susanna. Tyto jasné architektonické prvky jsou neobyčejně malé, svou velikostí odpovídají budově ne vyšší než 3–5 metrů. To je jasné v rozporu s monumentálními rozměry chrámu, stejně tak i s mramorovou konstrukcí chrámu Quirina z augustovské doby. Pokud by se přijala verze umístění chrámu v Largo di Santa Sussana, byl by vyžadován radikální přezkum topografie Quirinalu, ve kterém by se všechny hlavní památky posunuly

⁴⁰ Např. kapky *guttae* o průměru 3 cm a zubořezy široké pouze 1 cm.

dále na severozápad Quirinalu. Další přestavba chrámu je datována do roku 16 př. Kr. za Augusta (COARELLI 2007, 234-234).

Quirinus byl dříve ochráným božstvem obyvatel Quirinalu, původně Sabinů. Později byl Quirinus ztotožněn s Romulem. Quirinus měl zvláštní zájem o rod Juliů (SVOBODA 1974, 517).

5.26 Chrám bohyně Salus

Chrám bohyně Salus se nalézal na Collis Salutaris, na jednom ze čtyř vrcholků pahorku Quirinalu, blízko Porty Salutaris. Byl postaven mezi lety 306-303/302 př. Kr. konzulem Gaiem Iuniem Bubulcem Brutem po jeho vítězstvích v druhé samnitské válce. Malby, které jsou připisovány Fabiu Pictorovi a pravděpodobně znázorňovaly scény z druhé samnitské války, dekorovaly chrám (COARELLI 2007, 232; COARELLI 2012, 121; SVOBODA 1974, 544).

Nedochovaly se nám žádné pozůstatky architektury stejně jako u dalších velkých chrámů na Quirinalu. Původní malby Fabia Pictora, zmíněné výše, ze 4. století př. Kr. přežily až do vlády císaře Claudia (vládl v letech 41 – 54 po Kr.), přestože chrám trpěl častými požáry a dokonce přežil několik úderů blesků. Přírodní katastrofy chrám zvládl dobře a je možné, že si mohl udržet i v Augustově období svůj archaický vzhled, rozměry a dekoraci odpovídající pozdnímu 4. století př. Kr. (COARELLI 2007, 234; Livius, *Ab Urbe cond.* IX, 43.25).

Salus je římská bohyně zdraví, štěstí a zdaru. Již v nejstarších dobách se její působnost vztahovala i na oblast obecného blaha a státních úspěchů (SVOBODA 1974, 544).

5.27 Chrám bohyně Flory

Tento republikánský chrám se nacházel v údolí Quirinalu, pravděpodobně na místě staršího oltáře zasvěcenému Sabinské bohyni dedikovaný Titem Tatiem (žil mezi lety 779-749 př. Kr.) (Varro, *De lingua Lat.* V, 74). Přesné umístění chrámu nám není známo a můžeme ho odhadovat pouze pomocí starověkých textů, které se spojují s dalšími památkami na Quirinalu, protože se nám žádné pozůstatky chrámu nedochovaly. Podle Vitruvia se nacházely mezi chrámy Flory a Quirina rumělkové dílny⁴¹ v Římě. Strmá cesta vedoucí na Quirinal údajně spojovala chrám Flory s chrámem Capitolium Vetus, z toho se tedy usuzuje,

⁴¹ Latinsky *Officinae Minii*.

že chrám by měl být umístěn po stranách či na úpatí Quirinalu (Vitruvius, *De archit.* VII, 9.4).

5.28 Chrám bohyně Bellony

Tento velký chrám stál v těsném sousedství chrámu Apollona Medica, přesněji se chrám nalézal mezi Forem Holitorium a Circem Flaminiem a těsně za městskými hradbami. Byl přislíben Appiem Claudiem Caecem v roce 296 př. Kr. během Samnitských válek a zasvěcen byl po Appiově vítězství nad Samnity. I nadále nesl chrám zvláštní spojení s rodem Claudiů (COARELLI 2007, 267, 271; STAMPER 2005, 56).

Zaslíbení chrámu Appiem Claudiem Caecem popisuje Livius. „Bellono, jestliže nám dnes popřeješ vítězství, tu já tobě zaslibuji chrám.“ Tak se pomodlil a vyrovnal se pak sám statečností svého spolukonzula i vojsko chabrosti svého vůdce, jako by ho bohyně k tomu podněcovala. Vojevůdcové vykonávají díla velitelská i vojáci se namáhají, aby na druhé straně se neukázalo vítězství dříve než u nich. Porazí tedy a zaženou na útěk nepřátele, kteří nesnadno dovedli snést větší nápor, než s jakým si navykli srážet se v bitvě (Livius, *Ab Urbe cond.* X, 19.8).

Pozůstatky chrámu byly nalezeny během demoličních prací během let 1932–1933 a první vykopávky proběhly mezi lety 1938–1939. Nalezené pozůstatky byly Coarellim přesvědčivě identifikovány jako zbytky Bellonina chrámu (obr. 52, 53, 54). Coarelli se při identifikaci opíral o fragmenty severovského mramorového plánu zobrazující chrám. Dochovaly se nám pouze některé části podiového jádra – zabetonovaná tufová suť. Všechny hranaté kameny byly rozkradeny. Některé mramorové a traventinové fragmenty architektury byly nalezeny poblíž, např. obrovská korintská hlavice zdobená pancíři a palmovými listy. Tato hlavice je datovaná do přestavby chrámu z pozdního 1. století př. Kr. Archeologické nálezy naznačují, že byl chrám přestavěn v době Augustově, stejně jako chrám Apollona Medica. Zde se scházel senát, zejména když přijímali generály při návratu z vojenských akcí anebo když rozhodovali o udělení triumfu (CLARIDGE 1998, 279; COARELLI 2007, 270; STAMPER 2005, 56).

Bellona byla archaická římská bohyně války. Představovala také personifikované válečné šílenství (CLARIDGE 1998, 279; STAMPER 2005, 56; SVOBODA 1974, 99).

5.29 Chrám Jupitera Victora

Není jisté, zda se jednalo o chrám nebo pouze kultovní místo. Chrám se nacházel na Quirinalu a byl přislíben Quintem Fabiem Maximem Rullianem v roce 295 př. Kr. během bitvy proti Samnitům (Livius, *Ab Urbe cond.* X, 29.14). Zasvěcen byl o několik let později, synem Rulliana, konzulem Quintem Fabiem Maximem Gurgem v roce 289 př. Kr. (CLARIDGE 1998, 156; COARELLI 2012, 119).

Tradičně byl tento chrám umístěn na Palatinu, ale tuto teorii můžeme vyloučit, zdá se totiž, že chrám Jupitera Victora byl zaměněn s chrámem Jupitera Invicta, který se měl nacházet právě na Palatinu. V 17. století po Kr. byl nalezen v Papežských zahradách na pahorku Quirinalu nápis ze 3. století př. Kr., který zaznamenává obnovu svatyně Jupitera Victora a naznačuje její umístění na Quirinalu (COARELLI 2012, 121).

5.30 Chrám Victorie

Chrám Victorie se nacházel v jihozápadní části pahorku Palatinu a sousedil s chrámem Magny Mater a svatyně Victorie Virgo (obr. 55). Se stavbou chrámu se začalo v roce 307 př. Kr. a v roce 294 př. Kr. byl zasvěcen Luciem Postumiem Megellem. Stavba chrámu byla z větší části zaplacená z kořisti z válek proti Samnitům (COARELLI 2007, 132, fig. 38; COARELLI 2012, 121; Livius, *Ab Urbe cond.* X, 33.9).

Architektonické pozůstatky chrámu zahrnují fragmenty korintských hlavic a dalších travertinových prvků, poukazují na obnovu chrámu v raném 1. století př. Kr., nejspíše po požáru v roce 111 př. Kr. Po této přestavbě a nejspíše i před přestavbou byl chrám peripterální bez posticu, se sloupy o výšce 11, 2 metrů. K dalšímu výraznému obnovení chrámu došlo buď v pozdně republikánské době nebo za císaře Augusta opět po následném požáru chrámu. Zachovala se nám též přední část chrámového podia provedeného technikou *opus quadratum* a obloženého tufovými bloky (obr. 56). Tufové bloky z podia byly téměř všechny rozkradeny, ale díky těmto rozkradačům tufu byly odhaleny studny a cisterny a další fragmentární pozůstatky z 6. a 5. století př. Kr. Podium původně mělo rozměry 33 x 19 metrů. Po přestavbě v 1. století př. Kr. byl chrám hexastylový, peripterální bez posticu a s dvojitou řadou sloupů. Tufová nadstavba byla nahrazena korintským řádem. Tato přestavba měla dodržet původní plán, jen se měla rozšířit cela, aby se mohla vytvořit kolonáda uvnitř chrámu (CLARIDGE 1998, 131-132; COARELLI 2007, 137).

Bohyně vítězství Victorie, které je chrám zasvěcen se stává velmi důležitým božstvem pro Římany v období, kdy se římské armády snaží dobýt zbytek Itálie. Její kult se brzy spojuje s Lupercalem⁴² i mýtickými počátky města Říma (CLARIDGE 1998, 132).

5.31 Chrám Venuše Obsequens

Tento chrám byl pravděpodobně postaven v roce 295 př. Kr. během třetí samnitské války (298-290 př. Kr.) Quintem Fabiem Gurgem na svahu pahorku Aventinu blízko Circu Maximu. Chrám byl financován z pokut uložených ženám odsouzených za cizoložství (COARELLI 2007, 325; HOLLOWAY 1996, 384; Livius, *Ab Urbe cond.* X, 31.9).

5.32 Chrám Jupitera Statora

Chrám stál na pahorku Palatinu a byl podle legendy přislíben už prvním římským králem Romulem během bitvy se Sabiny, zapříčiněné únosem Sabineek. Titus Livius zmiňuje, že v bitvě se Sabiny, Romulus zaslíbil chrám Iovovi Zastaviteli čili Statorovi, pokud zadrží nepřítele, sejme strach z Římanů a zastaví jejich hanebný útek. Po této modlitbě Romulus ucítil, že jeho prosby byly vyslyšeny (CARANDINI 2011, 57; Livius, *Ab Urbe cond.* I, 12.1).

Původní archaická svatyně postavená Romulem byla pravděpodobně svatyní pod širým nebem, která byla v roce 294 př. Kr. nahrazena chrámem. Ve výše zmíněném roce 294 př. Kr. konzul Marcus Atilius Regulus přislíbil chrám Jupiterovi Statorovi během bitvy u Lucery proti Samnitům (Livius, *Ab Urbe cond.* X, 36.11). Přesné umístění chrámu je předmětem debat. Mnoho literárních zdrojů jeho umístění velmi často spojují s palatinskou bránou Portou Mugonií, která se s určitou jistotou nalézala podél cesty Clivus Palatinus⁴³ jižně od Sacra Via. Poblíž chrámu měla být i ulice Via Nova a dům Tarquinia Prisca. Některé písemné prameny naznačují, že se chrám mohl být postaven v okolí Titova oblouku. Právě jižně od Titova oblouku se našlo betonové podium na základě z traventinových bloků překrývající dříve stávající konstrukci z tufových bloků, které se tradičně spojovalo s tímto chrámem. Některé nedávné výzkumy a studie pozůstatků, ale tento názor popírají a datují podium do severovského období (193 – 235 př. Kr.) a zpochybňují tím jeho vztah k republikánskému chrámu. Je pravděpodobné, že tyto základy spíše patřily oblouku, který byl ve středověku předělán na věž (CLARIDGE 1998, 157; COARELLI 2007, 90, 98).

⁴² Jeskyně na severozápadním svahu pahorku Palatinu, kde vlčice odkojila Romula a Rema.

⁴³ Cesta vedoucí vzhůru na Kapitol.

5.33 Chrám Fors Fortuny

Republikánské chrámy věnované Fors Fortuně se nacházely za Tiberou podél ulice Via Campana⁴⁴. Řadí se sem dva archaické chrámy. Jeden z archaických chrámů byl podle legend založen už králem Serviem Tulliem (vládl od roku 578 do roku 535 př. Kr.) na prvním milníku. Podle fragmentu severovského mramorového plánu (*Forma Urbis Romae*) byl chrám pravděpodobně kruhový na čtvercovém podstavci, umístěný za dnešním trhem Porta Portese v římské čtvrti Trastevere. Druhý archaický chrám, jehož dárce byl neznámý, byl pravděpodobně postaven na šestém milníku poblíž svatyně Dea Dia založené podle tradice už Romulem (vládl od roku 753 do roku 716 př. Kr.). Pozůstatky tohoto druhého chrámu byly viděny ještě v 19. století. Na tomto místě archeologické vykopávky stále probíhají. Založení dvou dalších chrámů zasvěcených Fors Fortuně je brzy následovaly. První z nich je znám díky smlouvě Spuria Carvilia datované do roku 293 př. Kr., která konkrétně zmiňuje tento chrám a jeho zasvěcení právě Spuriem Carviliem (Livius, *Ab Urbe cond.* X, 46.14). Tento chrám stál vedle chrámu založeného Serviem Tulliem. Další byl už nový chrám, který byl zasvěcen v roce 16 po Kr. (COARELLI 2007, 335-336, 350, 439; COARELLI 2012, 121).

O archeologických důkazech těchto svatyní se intenzivně diskutuje. V roce 1860 byly odkryty u prvního milníku ulice Vii Campany betonové podium o rozměrech 20,5 x 12,75 metrů a tři fragmenty architrávu. Chrám měl nejspíše dispozici/tvar distylos in antis. Nejprve byla tato stavba identifikována jako chrám Fors Fortuny, ale bez dalších rozhodujících důkazů. Naopak se zdá nepravděpodobné, že tyto pozůstatky, které jsou moc daleko od řeky, byly chrámem zasvěceným Fors Fortuně (COARELLI 2007, 350; HARMANŞAH B).

5.34 Asklepiův chrám

Tento chrám byl postaven na ostrově Tiber po závažné epidemii 293 př. Kr. Stavbou tohoto chrámu byl do Říma zaveden Asklepiův kult ze své hlavní svatyně v Epidauru v Řecku. Ostrov Tiber se tak stal místem léčení a útočištěm v republikánské době. Mezi lety 292 a 291 př. Kr. po nahlédnutí do Sybilliných knih, bylo rozhodnuto, že by měli být poslání vyslanci právě do Epidauru, domova Asklépiova kultu, boha lékařství. Rozhodnutí postavit chrám přímo na ostrově bylo podpořeno historkou, která zmiňuje, že jeden z posvátných hadů boha vyskočil z lodi – triéry vracející se s vyslanci z Epidauru do řeky a vyplaval na břehu ostrova a tím tedy označil místo stavby chrámu (Livius, *Ab Urbe cond.* X, 47.6-7). Výstavba chrámu začalo brzy po tomto incidentu a k zasvěcení došlo v roce 289 př. Kr. Předpokládá se,

⁴⁴ Dnešní ulice Via Portuensis.

že chrám stál v jihovýchodním rohu ostrova, dnes pod kostelem Sv. Bartoloměje. Středověká studna, která se dochovala poblíž oltáře kostela, by se mohla shodovat s místem, kde stála posvátná studna antické svatyně. I přes to, že nám není chrám archeologicky doložený, toto umístění silně podporují nálezy obložení z jihovýchodního cípu ostrova z bloků travertinu a tufu z přelomu 1. století př. Kr. napodobující příď trojveslice, který se otevíral směrem k Martovu poli (obr. 57). Pod přídí je vytesaný reliéf s Asklépiovou hlavou a s jeho léčící holí ovinutou hadem (obr. 58). Na sedadle veslaře je vytesána býčí hlava. Nalezly se také na tomto místě terakotové votivní dary (anatomická votiva, sošky, sošky zavínutých dětí) a votivní dary ve formě nápisů a peněžitých nabídek datované do 3. století př. Kr. Votivní dary zaznamenávají prosby zotavení z nemoci skrz božskou sílu. Je pravděpodobné, že chrám stál nad přímo nad tvarovanou lodní přídí. Často je chrám rekonstruován jako hexastylový, ale je to velmi hypotetické (obr. 59). Sloupový chrám, stejně jako v Epidauru sloužilo jako nemocnice, dokazují to přeživší nápisy zaznamenávající zázračná uzdravení, votivní dary či oběti a dedikace božstvu. Nejstarší dedikace, nalezená v Tibeře, je datována do doby krátce po výstavbě chrámu. To, že se chrám využíval jako nemocnice či ošetrovna, je podpořeno i tím, že ostrov byl v podstatě izolovaný od zbytku města. Na základě literárních a epigrafických zdrojů můžeme konstatovat, že chrám spolu s celým Tiberským ostrovem prošly důležitou rekonstrukcí a zároveň monumentalizací kolem poloviny 1. století př. Kr. (BISPHAM – SMITH 2000, 130-131; CLARIDGE 1998, 257-258, fig. 108; COARELLI 2007, 348).

Podle legendy byl Tiberský ostrov vytvořen se sklizně obilí z Martova pole, která patřila Tarquiniům a byla vhozena do řeky po jejich vyhnání. Na konci 19. století proběhlo sondování jádra ostrova, které odhalilo, že se skládá z vulkanické horniny, podobné té, která se našla v okolí Kapitolu a ostrov byl vytvořen během let z naplavenin (COARELLI 2007, 348).

Asklepios byl původně řecký bůh léčení, později se stal ochranným božstvem lékařů. Byl zobrazován jako vousatý muž, opírající se o hůl ovinutou hadem a v doprovodu psa (CLARIDGE 1998, 257; SVOBODA 1974, 81).

5.35 Chrám bohyně Tellus

Chrám bohyně Tellus stál podél ulice Carinae vedoucí na Esquilin. Byl přislíben Publiem Semproniem Sophem v roce 268 př. Kr. O umístění chrámu se zmiňuje Dionýsios z

Halikarnassu⁴⁵, líčí, že chrám stál na ulici vedoucí až k Esquilinskému vršku Carinu (Dionysios Halikarnasský, *Ant. Rom.* VIII, 79.3). Nezachovaly se nám žádné archeologické pozůstatky chrámu, ale na severovském mramorovém plánu *Forma Urbis Romae* je chrám zachycen v podobě, kterou měl chrám v 3. století př. Kr. Chrám byl přestavěn v roce 54 př. Kr. Quintem Cicerem. Varro zaznamenává, že byla v chrámu zobrazena velká malovaná mapa Itálie (COARELLI 2007, 179; Varro, *Res. Rust.* I, 2.1).

5.36 Chrám bohyně Luny

Tento chrám byl umístěn na Aventinu. Chrám se pravděpodobně nacházel v bezprostřední blízkosti chrámu Cerery. Datace chrámu není známa, snad to byl již archaický chrám, který byl připisován podle tradice již králi Serviu Tulliovi (vládl od roku 578 do roku 535 př. Kr.). Poprvé byl chrám zmíněn ve spojení s živelnou pohromou v roce 182 př. Kr., kdy byly dveře chrámu odmrštěny při bouři divokým větrem k Ceřeřině chrámu (Livius, *Ab Urbe cond.* XL, 2.2).

V roce 146 př. Kr. údajně vojevůdce Lucius Mummius po rozboření divadla v Korintě, dal dopravit ozvučné nádoby do Říma a věnoval je ze svého podílu na válečné kořisti pro svatyni Luny (Vitruvius, *De archit.* V, 5.8).

Žádné pozůstatky chrámu nebyly nalezeny. Chrám byl nejspíše v roce 84 př. Kr. zasažen bleskem, snad stejným, kterým byl zasažen Cereřin chrám (PLATNER – ASHBY 1929c).

⁴⁵ Dionýsios z Halikarnassu (asi 54 př. Kr. – asi 8 n. l.) byl římský historik, spisovatel a rétor, který psal řecky. Jeho hlavní dílo, Římské dějiny, patří mezi hlavní prameny o starších dějinách Říma.

6 Závěr

Chrámů antického Říma vypovídají nejen o architektuře jednotlivých chrámů, ale i o politické, sociální a náboženské historii Římanů. Chrámů též hrály důležitou roli jak v úsilí vládnoucí třídy legitimovat svojí moc, tak i ve snaze obyčejného obyvatelstva, aby měli zabezpečený život a zajištěné své potřeby a požadavky.

Rozbor jednotlivých chrámů odhaluje vztahy mezi politikou a náboženstvím na jedné straně a na straně druhé znamení, symboly a rituály zakotvené v obřadech i architektuře. Ukazuje se, že mezi náboženstvím a politikou nebyl rozdíl. Jedno bez druhého nemohlo fungovat. Tyto dvě oblasti byly pevně spojeny. Chrátová architektura města Říma slouží jako vzor pro architekturu až do dnešních dnů. Římská chrátová architektura mohla být kopírována buď přímo, nebo mohla jen ovlivnit architekturu svými zásadami. Dnes je architektura založená na římských principech dále rozvíjena moderními architekty a staviteli.

Mnoho zásadních informací, týkajících se rané chrátové architektury v Římě, historie konkrétních chrámů a náboženských obřadů s nimi spjatých, získáváme z písemných zpráv antických autorů. Ne vždy nám ale podávají informace shodné s archeologickými výzkumy, které jsou velmi důležité, pokud se chceme dobrat správných výsledků. Antičtí autoři a jejich díla nepodávají vždy pravdivý výklad skutečnosti. Např. Titus Livius v rámci čtivosti svého díla některá fakta poupravil a zdůrazňoval ctnosti Římanů na úkor nepřátel. Varro byl znám svou láskou k minulosti a římským tradicím, zdůrazňoval politické a morální hodnoty, které jeho dílo velmi ovlivňují. Dionysios Halikarnasský chtěl ve svém díle ukázat, že římské dějiny jsou těsně spojeny s Řeckem a řeckými dějinami. Tímto také podporoval snahy císaře Augusta ukázat Řím jako idealizovanou obec, která se stává středem světa a že Řím napomůže ke světovému míru (*Pax Romana*).

Cílem této práce bylo vytvořit přehledný seznam raných chrámů ve městě Římě se zaměřením na jejich architekturu, historii a archeologické nálezy na lokalitě daného chrámu. Důležitou součástí tohoto seznamu raných chrámů jsou také informace, zda jsou chrámů známe z antických písemných pramenů a jestli tyto informace odpovídají archeologickým nálezům.

7 Seznam použité literatury

Primární literatura

Dionysios Halikarnasský, *Ant. Rom.* = Dionysius of Halicarnassus: *Antiquitates Romanae*. Loeb Classical Library. Editor: Edward Spelman. Svazek I (kniha I.-II.), London 1937.

Dionysios Halikarnasský, *Ant. Rom.* = Dionysius of Halicarnassus: *Antiquitates Romanae*. Loeb Classical Library. Editor: Edward Spelman. Svazek II (kniha III.-IV.), London 1939.

Dionysios Halikarnasský, *Ant. Rom.* = Dionysius of Halicarnassus: *Antiquitates Romanae*. Loeb Classical Library. Editor: Edward Spelman. Svazek V (kniha VIII.-IX.), London 1945.

Livius, *Ab Urbe cond.* = Titus Livius: *Dějiny*. Díl 1. Překl. P. Kucharský, Čestmír Vránek. Antická knihovna 11. Praha 1971.

Livius, *Ab Urbe cond.* = Titus Livius: *Dějiny*. Díl 1-2. Překl. P. Kucharský. Antická knihovna 17. Praha 1972.

Plútarchos, *Moralia* = Plutarch: *Moralia*. Loeb Classical Library. Editor: Frank Cole Babbitt. Volume IV, London 1936.

Varro, *De lingua Lat.* = Marcus Terentius Varro: *De lingua Latina*. Loeb Classical Library. Editor: Roland G. Kent. Svazek I, London 1938.

Varro, *Res Rust.* = Marcus Terentius Varro: *Res Rusticae*. Bohn's Classical Library. Editor: G. Bell and Sons, London 1912.

Vitruvius, *De archit.* = Marcus Vitruvius Pollio: *Deset knih o architektuře*. Překl. A. Otoupalík. Antická knihovna 42/R. Praha 2001.

Sekundární literatura

ALBERS, J. – GRASSHOFF, G. – HEINZELMAN, M. – WÄFLER, M. 2008: *Das Marsfeld in Rom. Beiträge*. Bern.

- ALBERTONI, M. – DAMIANI, I. 2008: *Il tempio di Giove e le origini del Colle Capitolino*. Roma.
- BISPHAM, E. – SMITH, CH. 2000: *Religion in Archaic and Republican Rome and Italy*. Edinburgh.
- BOATWRIGHT, M.T. – GARGOLA, D.J. – TALBERT, R.J.A. 2012: *Dějiny římské říše*. Praha (originál Oxford 2004; překlad L.Stančo, J. Kysela).
- BOETHIUS, A. 1978: *Etruscan and Early Roman Architecture*. Harmondsworth.
- CARANDINI, A. 2011: *Rome. Day One*. Oxford.
- CECH, B. 2013: *Technika v antice*. Praha (originál Darmstadt 2011; překlad doc. PhDr. Václav Marek, CSc.).
- CLARIDGE, A. 1998: *Rome. Oxford Archaeological Guide*. Oxford.
- COARELLI, F. 2007: *Rome and Environs. An Archaeological Guide*. Berkeley.
- COARELLI, F. 2012: *Römische Kunst von den Anfängen bis zur Mittleren Republik*. Mainz.
- CORNELL, T.J. 1995: *The Beginnings of Rome*. London.
- HOLLOWAY, R. 1996: *The Archeology of Early Rome and Latium*. London.
- LA REGINA, A. 2013: *Archaeological Guide to Rome*. Verona.
- MAREK, V. 1986: *Archaický Řím. Výběr z odborné literatury k počátkům římského práva*. Praha.
- RAMAGE, N.H. – RAMAGE, A. 1995: *Roman Art. Romulus to Constantin*. London.

SPRINGER, L.A. 1954: The Cult and Temple of Jupiter Feretrius. *The Classical Journal*, 50/1, 27-32.

STAMPER, J.W. 2005: *The Architecture of Roman Temples. The Republic to the Middle Empire*. Cambridge.

SVOBODA, L. a kol. 1974: *Encyklopedie antiky*. Praha.

TORELLI, M. 2001: *The Etruscans*. London.

WHEELER, M. 1996: *The Roman Art and Architecture*. London.

Internetové zdroje

BORBONUS, D.: *Fortuna et Mater Matuta. Aedes*. Dostupné online:

<<http://www.digitalaugustanrome.org/map/#/rome/filter:0/records/read/0916d2b9-7e31-e4bc-7e23-598869cded68/>> (navštíveno 27/1/2014).

DUMSER, E.A. a: *Capitolium Vetus*. Dostupné online:

<<http://www.digitalaugustanrome.org/map/#/rome/filter:0/records/read/143b2c1a-f06d-50a7-5462-07374b6878a5/>> (navštíveno 18/2/2014).

DUMSER, E.A. b: “*Fortuna*” (*Quirinalis*). Dostupné online: <

<http://www.digitalaugustanrome.org/map/#/rome/filter:0/records/read/16177121-ab14-7024-2317-58ad4c7cb5c3/>> (navštíveno 3/2/2014).

DUMSER, E.A. c: *Dius Fidius. Aedes*. Dostupné online:

<<http://digitalaugustanrome.org/map/#/rome/filter:0/records/read/86e6b7df-65d8-3c34-0470-22706a728e5a/>> (navštíveno 3/2/2014).

HARMANŞAH, Ö. a: *Apollo Medicus / Sosianus. Aedes*. Dostupné online:

<<http://digitalaugustanrome.org/map/#/rome/filter:0/records/read/cb554802-ae43-0a41-a0a3-b63640771e3d/>> (navštíveno 6/5/2014).

HARMANŞAH, Ö. b: *Fors Fortuna. Fanum*. Dostupné online:

<<http://digitalaugustanrome.org/map/#/rome/filter:0/records/read/09316eff-a343-d220-14ff-d18d9979c24a/>> (navštíveno 6/5/2014).

NOREÑA, C.F.: *Ianus Quirinus. Sacellum*. Dostupné online:

<<http://www.digitalaugustanrome.org/map/#/rome/filter:0/records/read/9cca4899-f08d-7c1f-0150-6cbfbf4f51c7/>> (navštíveno 18/2/2014).

PLATNER, S.B. – ASHBY, T. 1929a: *A Topographical Dictionary of Ancient Rome. Aedes Mercurii*. Dostupné online:

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/PLATOP*/Aedes_Mercurii.html> (navštíveno 16/4/2014).

PLATNER, S.B. – ASHBY, T. 1929b: *A Topographical Dictionary of Ancient Rome. Aedes Fortuna*. Dostupné online:

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/PLATOP*/Aedes_Fortunae.html> (navštíveno 15/4/2014).

PLATNER, S.B. – ASHBY, T. 1929c: *A Topographical Dictionary of Ancient Rome. Aedes Lunae*. Dostupné online:

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/PLATOP*/Aedes_Lunae.html> (navštíveno 15/4/2014).

THEIN, A.G.: *Fortuna Primigenia (Capitolium)*. Dostupné online:

<<http://www.digitalaugustanrome.org/map/#/rome/filter:0/records/read/82f00a7f-4b91-e4f3-1ffe-437f1edc4f47/>> (dostupné online 5/3/2014).

8 Seznam obrázků

Tabulka 1 Chronologický přehled chrámů.	I
Mapa 1 Topografické vymezení chrámů.	IV
Mapa 2 Topografické vymezení chrámů.	V
Obrázek 1 Etruský chrám podle Vitruvia.	VI
Obrázek 2 <i>Opus quadratum</i>	VI
Obrázek 3 Kapitol, posvátný dub a chýšovitá podoba svatyně Jupitera Feretria.	VII
Obrázek 4 Dnešní podoba Vestina chrámu.	VII
Obrázek 5 Nákres půdorysu Vestina chrámu z roku 1682.	VIII
Obrázek 6 Vestin chrám a šest Vestálek na minci císařovny Julie Domny.	VIII
Obrázek 7 Mince císaře Nerona.	IX
Obrázek 8 Řím, Kapitolský pahorek.	IX
Obrázek 9 Chrám Jupitera Optima Maxima.	X
Obrázek 10 Chrám Jupitera Optima Maxima.	X
Obrázek 11 Hypotetická rekonstrukce Kapitolského chrámu a jeho podia.	XI
Obrázek 12 Základy Kapitolského chrámu v Kapitolském muzeu.	XI
Obrázek 13 Základy Kapitolského chrámu v Kapitolském muzeu.	XII
Obrázek 14 Základy Kapitolského chrámu v Kapitolském muzeu.	XII
Obrázek 15 Rekonstruovaný plán podia chrámu Jupitera Optima Maxima.	XIII
Obrázek 16 Duenův nápis na trojdílné váze.	XIII
Obrázek 17 Chrámy Mater Matuty a Fortuny.	XIV
Obrázek 18 Půdorys svatyně Sant'Omobono.	XIV
Obrázek 19 Svatyně Sant'Omobono.	XV
Obrázek 20 Nápis nalezený ve svatyni Sant'Omobono.	XV
Obrázek 21 Slonovinová destička ve tvaru krčícího se lva.	XV
Obrázek 22 Jantarové závěsky a kotouče z jantaru a kosti ze svatyně Sant'Omobono.	XVI
Obrázek 23 Slonovinová figurka ze svatyně Sant'Omobono.	XVI
Obrázek 24 Etruská <i>bucchero</i> amfora ze svatyně Sant'Omobono.	XVII

Obrázek 25 Terakotová skupina Hercula a Minervy.	XVII
Obrázek 26 Terakotové voluty z archaického chrámu, svatyně Sant'Omobono.....	XVIII
Obrázek 27 Terakotové kočkovité šelmy zrekonstruované jako část štítové dekorace.....	XVIII
Obrázek 28 Zrekonstruovaný štít archaického chrámu, svatyně Sant'Omobono.....	XIX
Obrázek 29 Půdorys Saturnova chrámu.....	XIX
Obrázek 30 Osm dochovaných sloupů Saturnova chrámu.	XX
Obrázek 31 Tři přeživší korintské sloupy Castorova chrámu.....	XX
Obrázek 32 Tři korintské sloupy Castorova chrámu.	XXI
Obrázek 33 Půdorys chrámu Castora a Polluka.....	XXI
Obrázek 34 Mince Marca Aurelia zobrazující Mercuriův chrám.	XXII
Obrázek 35 Tři korintské dochované sloupy z chrámu Apollóna Medica/Sósiána.	XXII
Obrázek 36 Korintský řád u Apollónova chrámu.	XXIII
Obrázek 37 Chrám Apolóna Medica/Sósiána.....	XXIII
Obrázek 38 Dnešní podoba Portunova chrámu.	XXIV
Obrázek 39 Půdorys Portunova chrámu.	XXIV
Obrázek 40 Půdorysy chrámů A a C na Largo Argentina.	XXV
Obrázek 41 Situační plán chrámů A a C na Largo Argentina	XXV
Obrázek 42 Dochované podium chrámu C na Largo Argentina.	XXVI
Obrázek 43 Oltář chrámu C na Largo Argentina.....	XXVI
Obrázek 44 Dnešní stav chrámu C na Largo Argentina	XXVII
Obrázek 45 Dnešní stav chrámu A na Largo Argentina.	XXVII
Obrázek 46 Průřez <i>Area Sacra</i> na Largo Argentina..	XXVIII
Obrázek 47 Chrám Concordie zobrazený na minci císaře Tiberia.	XXVIII
Obrázek 48 Ruiny chrámu Concordie.	XXVIII
Obrázek 49 Reliéf z doby císařské zobrazující chrám Juno Monety.....	XXIX
Obrázek 50 Reliéfni fragment zobrazující chrám Quirina.....	XXIX
Obrázek 51 Pozůstatky Bellonina chrámu.....	XXX

Obrázek 52 Pozůstatky Bellonina chrámu.....	XXX
Obrázek 53 Pozůstatky Bellonina chrámu.....	XXXI
Obrázek 54 Rekonstrukce jihozápadního rohu Palatinu.....	XXXI
Obrázek 55 Dochovaná část podia chrámu Victorie.	XXXII
Obrázek 56 Traventinová příd' na Tiberském ostrově.....	XXXII
Obrázek 57 Reliéf s Asklépiovou hlavou a jeho holí.	XXXIII

9 Příloha

Chrám	Datum založení	Data známých přestaveb	Pramen	Písemný pramen	Umístění	Materiál. Technika
Jupitera Feretria	založen Romulem	31 př. Kr.	P	Titus Livius, Dionysios Halikarnasský	Kapitol	-
Vesty	cca 575 př. Kr.	390 př. Kr., 64 po Kr., 191 po Kr.	P/A	Dionysos Halikarnasský	Forum Romanum	dřevo, došky, cihly, tuf, <i>opus caementicium</i> , <i>opus incertum</i> , mramor
Capitolium Vetus	údajně starší než Kapitolský chrám	-	P	Marcus Terentius Varro	Quirinal	-
Jána Quirina	založen Numou Pompiliem	-	P/A	Titus Livius	Forum Romanum	cihly, traventin, kvádrové zdivo
Jupitera Optima Maxima	525-509 př. Kr.	390 př. Kr., 69 př. Kr., 69 po Kr., 80 po Kr.	P/A	Titus Livius	Kapitol	tuf <i>cappellaccio</i> , mramor, <i>opus caementicium</i>
Diany Aventiny	založen Serviem Tulliem	36 př. Kr.	P	Titus Livius	Aventin	-
Fortuny Quirinalis	založen Serviem Tulliem	-	P	Plútarchos	podél ulice Vicus Longus	-
Fortuny	konec 6. století př. Kr.	396 př. Kr., 212 př. Kr.	P/A	Titus Livius	Forum Boarium	tuf <i>cappellaccio</i>
Mater Matuty	506 př. Kr.	396 př. Kr., 212 př. Kr.	P/A	Titus Livius	Forum Boarium	tuf <i>cappellaccio</i> , terakota
Fortuny Primigenie	za vlády Servia Tullia	-	P	Plútarchos	Kapitol	-
Saturnův	501-498 př. Kr.	3. století př. Kr., 42 př. Kr., 360-380 po Kr.	P/A	Titus Livius	Forum Romanum	tuf <i>cappellaccio</i> , traventin, terakota
Cerery	499 nebo 496 př. Kr.	-	P	Vitruvius	Aventin	-
Castora a Polluka	499 nebo 496 př. Kr.	3. století př. Kr., konec 1. století př. Kr., 117 po Kr.	P/A	Titus Livius	Forum Romanum	<i>cappellaccio</i> , terakota, <i>opus caementicium</i>
Mercuriův	495 př. Kr.	za císaře Marca Aurelia	P	Titus Livius	Aventin	-
Dia Fidia	založen za Tarquinia Prisca nebo v roce 334 př. Kr.	-	P	Dionysios Halikarnasský	Quirinal	-

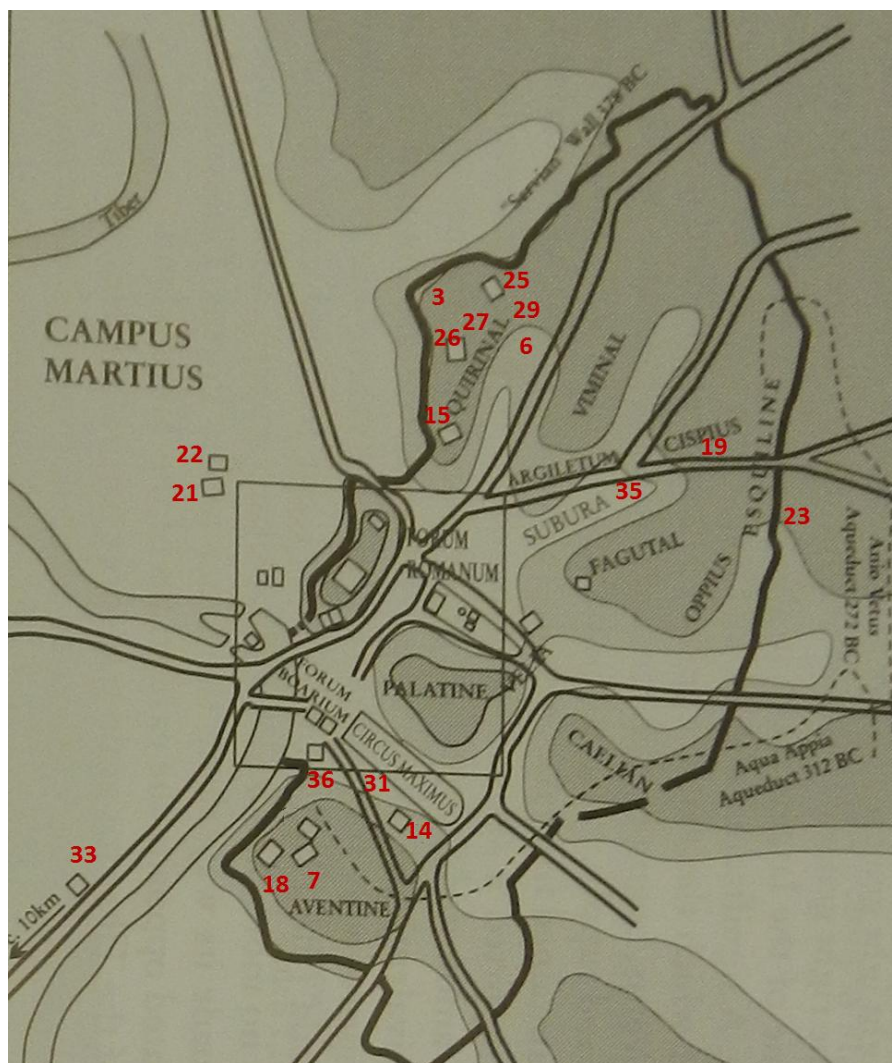
Apollóna Medica	433 př. Kr.	353 př. Kr., 179 př. Kr., pozdní 1. století př. Kr.	P/A	Titus Livius	mezi Forem Holitorium a Circem Flaminiem	tuf, traventin, poštukovaný traventin, beton, mramor
Portunův	5. nebo 4. století př. Kr.	počátek 4. století př. Kr., 120 př. Kr., 1. století př. Kr.	A	-	mezi řekou Tiberou a Forem Boariem	tuf Grotta oscura, Anio tuf, traventin
Junony Reginy	392 př. Kr.	-	P/A	Titus Livius	Aventin	tuf <i>peperino</i>
Junony Luciny	375 nebo 373 př. Kr.	-	P	Titus Livius, Dionysios Halikarnasský	Esquilin	-
Junony Monety	374 př. Kr. nebo 345 př. Kr.	-	P/A	Titus Livius	Kapitol	tuf <i>cappellaccio</i>
C na Largo Argentina	cca 290 př. Kr.	počátek 1. století př. Kr., 81-96 po Kr.	A	-	Largo Argentina	tuf Grotta Oscura, <i>fidenae</i> , Anio, cihly, <i>opus quadratum</i>
A na Largo Argentina	cca 300 př. Kr.	konec 1. století př. Kr.	A	-	Largo Argentina	tuf Grotta Oscura, <i>fidenae</i> , Anio, traventin
Minervy Mediky	raná republika	-	A	-	Esquilin	<i>opus reticulatum</i>
Concordie Augusty	367 př. Kr.	218 př. Kr., 121 př. Kr., 36 po Kr.	P/A	Titus Livius	Forum Romanum	-
Quirina	4. století př. Kr.	45 př. Kr.	P	Vitruvius	Quirinal	terakota, mramor
bohyně Salus	306-303/302 př. Kr.	-	P	Titus Livius	Quirinal	-
bohyně Flory	neznámé, chrám stál ve 4. století př. Kr.	-	P	Vitruvius, Marcus Terentius Varro	Quirinal	-
bohyně Bellony	296 př. Kr.	konec 1. století př. Kr.	P/A	Titus Livius	mezi Forem Holitorium a Circem Flaminiem	tuf, traventin, mramor
Jupitera Victora	295 př. Kr.	-	P	Titus Livius	Quirinal	
Victorie	307-294 př. Kr.	111 př. Kr.	P/A	Titus Livius	Palatin	tuf, <i>opus quadratum</i>
Venuše Obsequens	295 př. Kr.	-	P	Titus Livius	Aventin	-
Jupitera Statora	294 př. Kr.	-	P	Titus Livius	Palatin	-
Fors Fortuny	293 př. Kr.	-	P	Titus Livius	podél ulice Via Campana	-
Asklépiův	289 př. Kr.	polovina 1. století př. Kr.	P/A	Titus Livius	ostrov Tiber	tuf, traventin
bohyně Tellus	268 př. Kr.	-	P	Dionysios Halikarnasský, Marcus Terentius Varro	podél ulice Carinae	-

bohyně Luny	neznámá, podle tradice založen Serviem Tulliem	84 př. Kr.	P	Titus Livius, Vitruvius	Aventin	-
-------------	--	------------	---	-------------------------	---------	---

A – Archeologický pramen

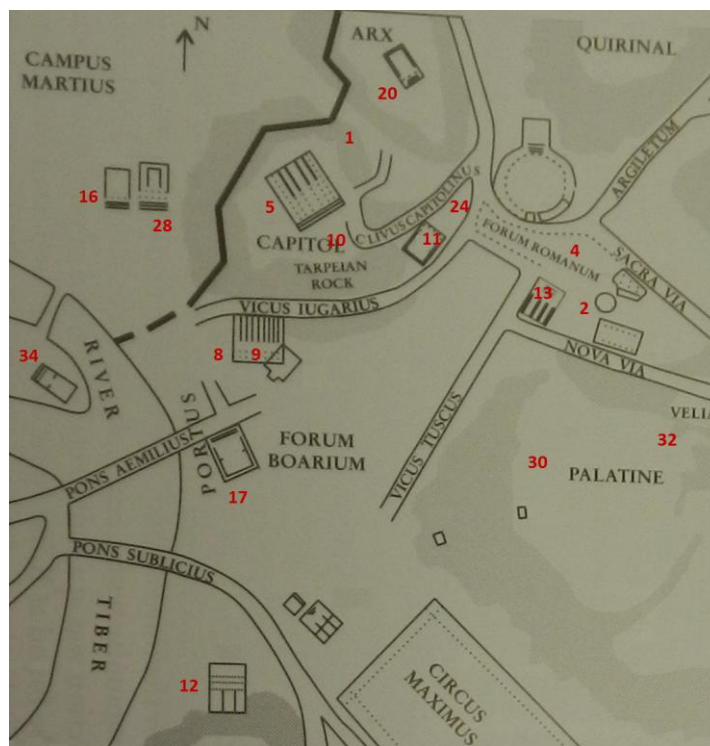
P – Pisemný pramen

Tabulka 1 Chronologický přehled chrámů (autor).

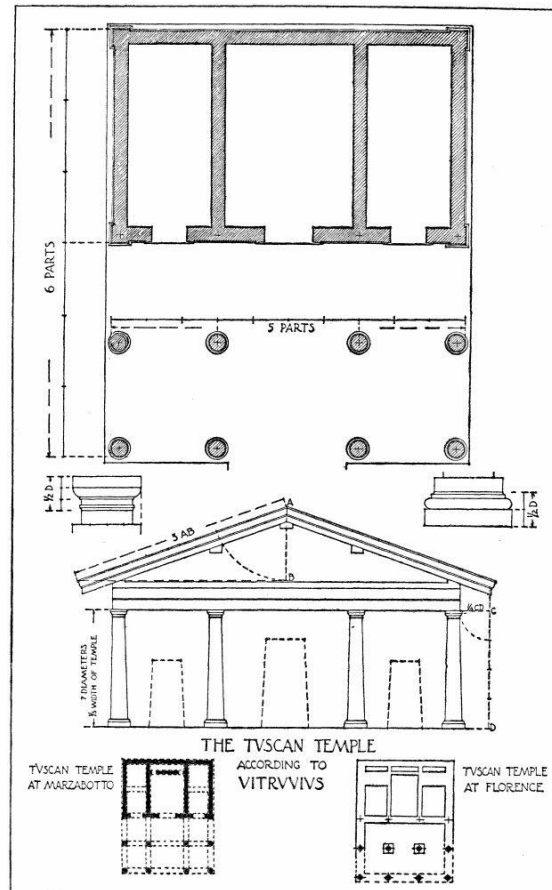
Mapa 1 Topografické vymezení chrámů (CORNELL 1995, map. 10; úprava mapy autor).

Vysvětlivky – 3 Capitulum Vetus, 6 Chrám Fortuny Quirinalis, 7 Chrám Diany Aventiny, 14 Mercuriův chrám, 15 Chrám Dia Fidia, 18 Chrám Junony Reginy, 19 Chrám Junony Luciny, 21 Chrám C na Largo Argentina, 22 Starší chrám A na Largo Argentina, 23 Chrám Minervy Mediky, 25 Chrám Quirinův, 26 Chrám bohyně Salus, 27 Chrám bohyně Flory, 29 Chrám Jupitera Victora, 31 Chrám Venuše Obsequens, 33 Chrám Fors Fortuny, 35 Chrám bohyně Tellus, 36 Chrám bohyně Luny

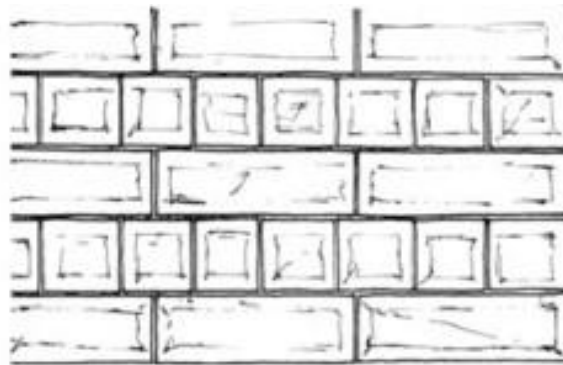

Mapa 2 Topografické vymezení chrámů (CORNELL 1995, map. 10; úprava mapy autor).

Vysvětlivky – 1 Chrám Jupitera Feretria, 2 Vestin chrám, 4 Chrám Jána Quirina, 5 Chrám Jupitera Optima Maxima, 8 Chrám Fortuny, 9 Chrám Mater Matuty, 10 Chrám Fortuny Primigenie, 11 Saturnův chrám, 12 Chrám Cerery, 13 Chrám Castora a Polluka, 16 Chrám Apollóna Medika, 17 Chrám Portunův, 20 Chrám Junony Monety, 24 Chrám Concordie Augusty, 28 Chrám bohyně Bellony, 30 Chrám Victorie, 32 Chrám Jupitera Statora, 34 Asklépiův chrám

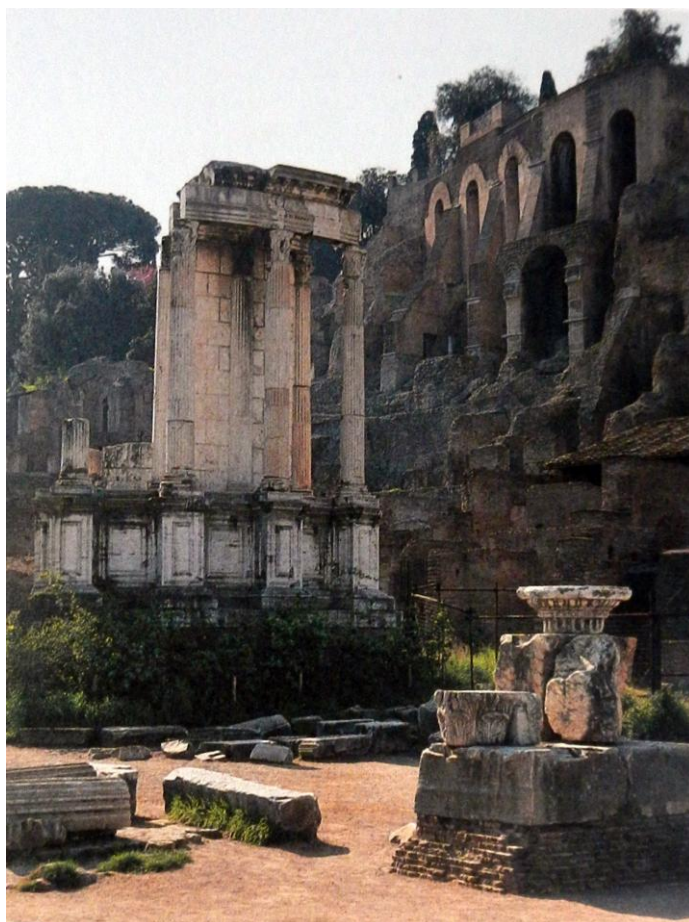
Obrázek 1 Etruský chrám podle Vitruvia (STAMPER 2005, fig. 8).

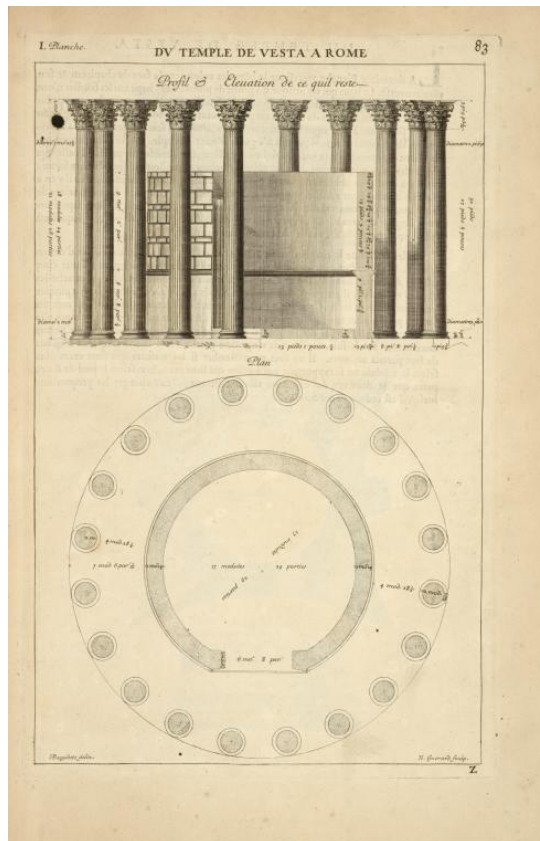
Obrázek 2 *Opus quadratum* (COARELLI 2007, fig. 159).

Obrázek 3 Kapitol, posvátný dub a chýšovitá podoba svatyně Jupitera Feretria v posvátném okrsku (CARANDINI 2011, fig. 53).

Obrázek 4 Dnešní podoba Vestina chrámu na Foru Romanu (LA REGINA 2013, 40).

Obrázek 5 Nákres půdorysu Vestina chrámu z roku 1682

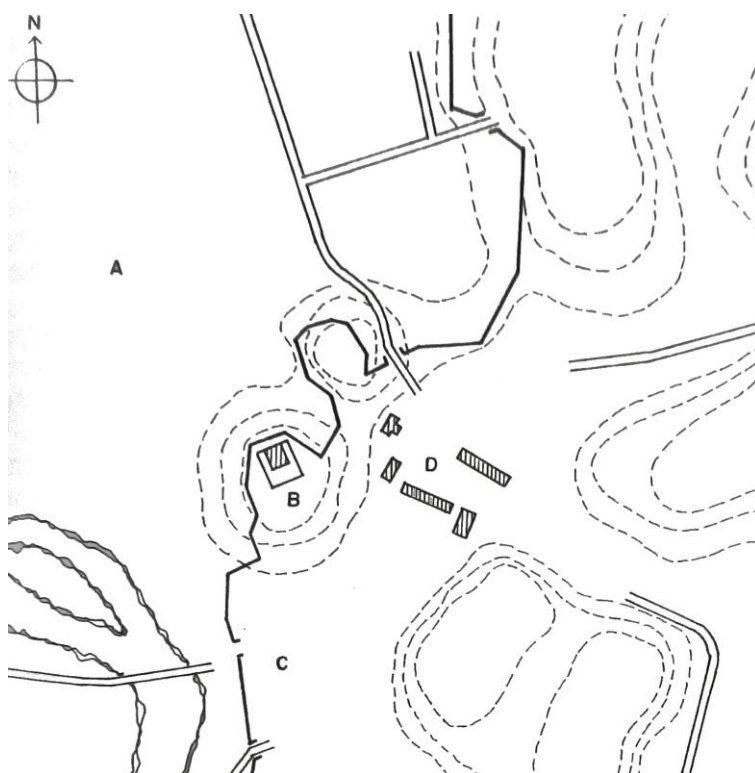
(<<http://digitalgallery.nypl.org/nypldigital/dgkeysearchdetail.cfm?trg=1&strucID=1057523&imageID=1568145&total=272&num=140&word=Rome%20%28Italy%29&s=3¬word=&d=&c=&f=2&k=0&IWord=&IField=&sScope=&sLevel=&sLabel=&sort=&imgs=20&pos=158&e=w>> navštíveno 8/8/2014).

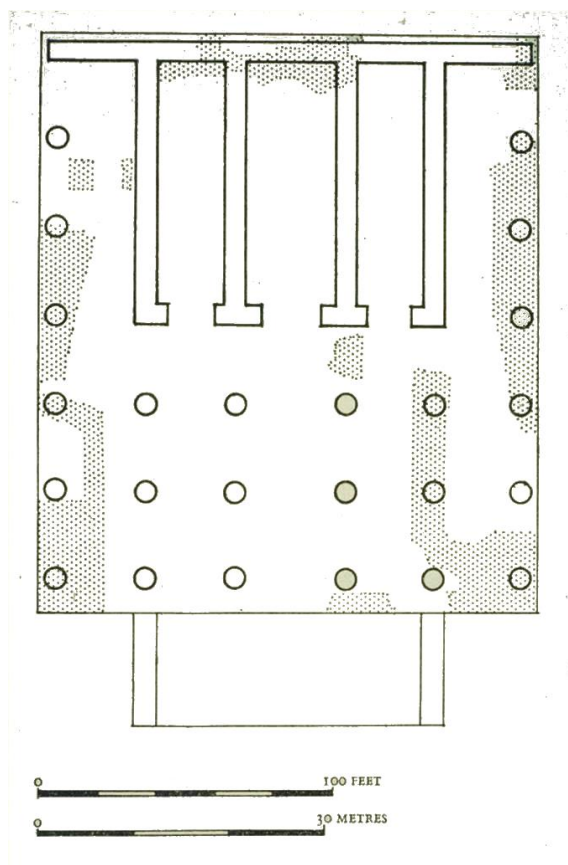
Obrázek 6 Vestin chrám a šest Vestálek na minci císařovny Julie Domny z let 207-209 po Kr. (CLARIDGE 1998, fig. 37).

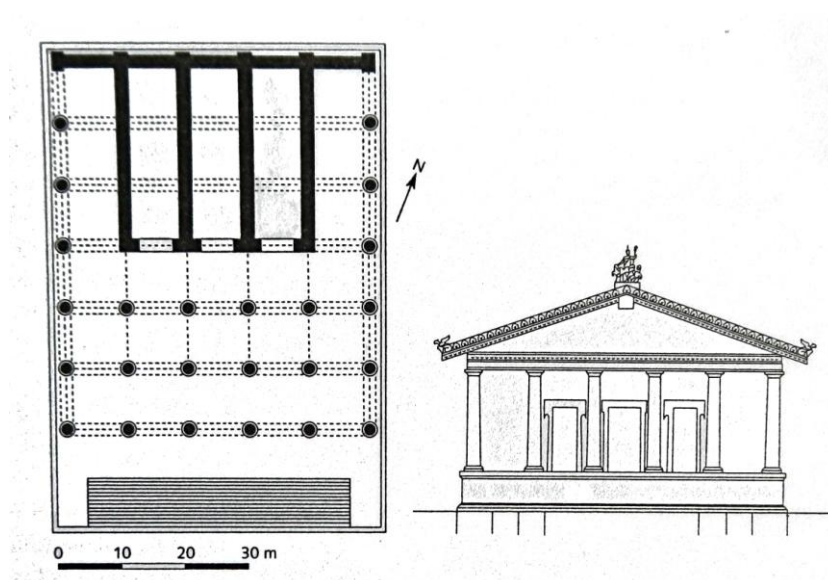
Obrázek 7 Mince císaře Nerona vydaná v roce 65 po Kr. se zobrazením chrámu Jána Quirina (CLARIDGE 1998, fig. 10).

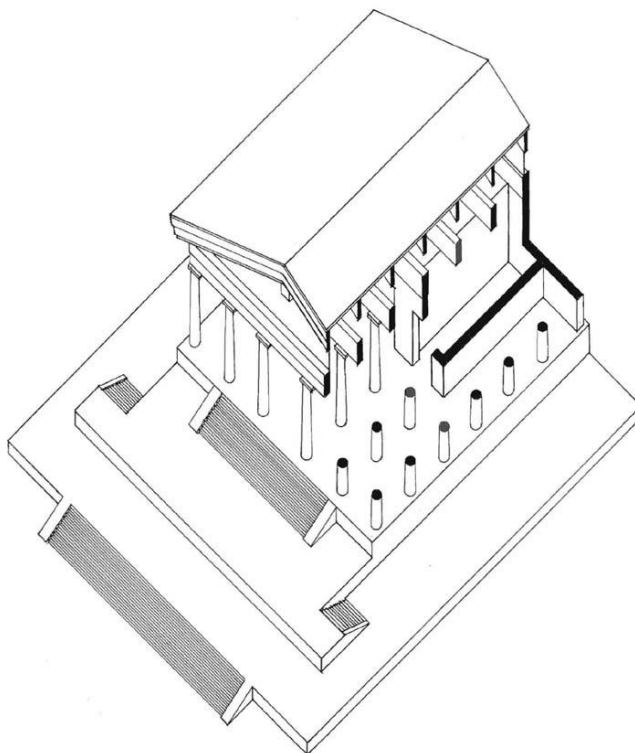
Obrázek 8 Řím, Kapitolský pahorek, plán: (A) Martovo pole, (B) Chrám Jupitera Optima Maxima, (C) Forum Boarium, (D) Forum Romanum (STAMPER 2005, fig. 3).

Obrázek 9 Chrám Jupitera Optima Maxima, zasvěcený v roce 509 př. Kr. (BOETHIUS 1978, fig. 34).

Obrázek 10 Chrám Jupitera Optima Maxima. Půdorys a hypotetická rekonstrukce průčelí (COARELLI 2007, fig. 11).

Obrázek 11 Hypotetická rekonstrukce Kapitolského chrámu a jeho podia (STAMPER 2005, fig. 18).

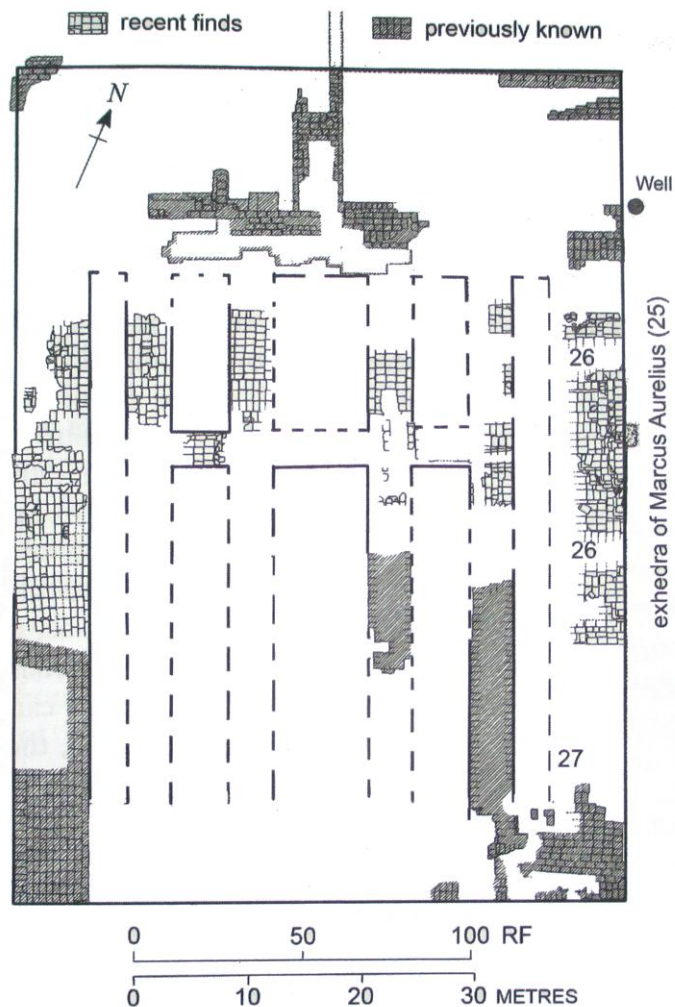
Obrázek 12 Základy Kapitolského chrámu v Kapitolském muzeu (foto autor).

Obrázek 13 Základy Kapitolského chrámu v Kapitolském muzeu (foto autor).

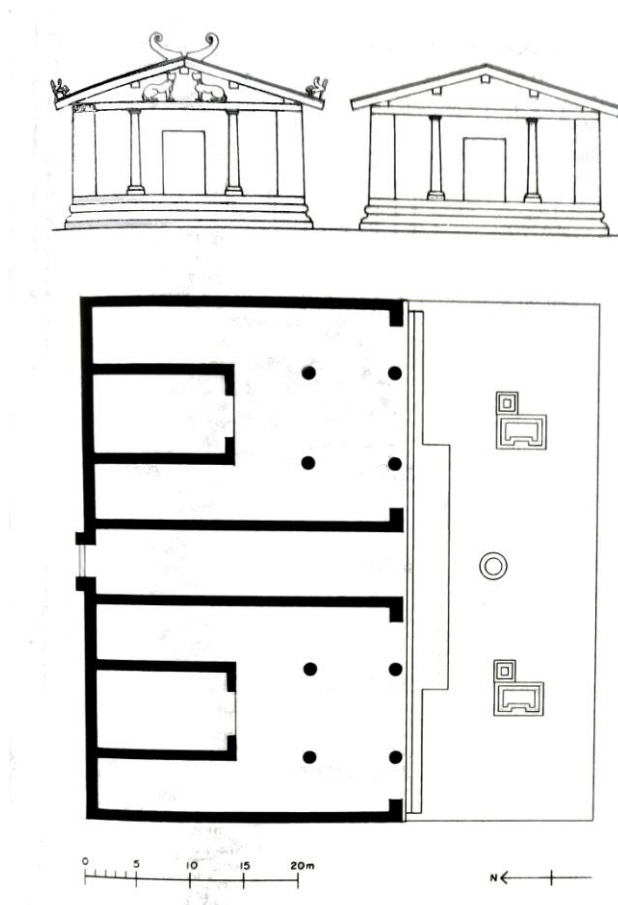
Obrázek 14 Základy Kapitolského chrámu v Kapitolském muzeu (STAMPER 2005, fig. 9).

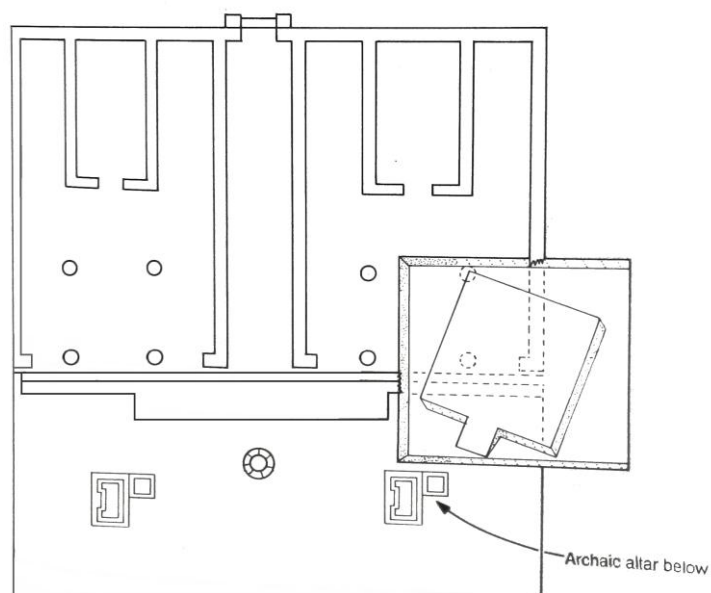
Obrázek 15 Rekonstruovaný plán podla chrámu Jupitera Optima Maxima. Číslo 26 a 27 odkazují na části viditelné v Palazzo dei Conservatori (CLARIDGE 1998, fig. 112a).

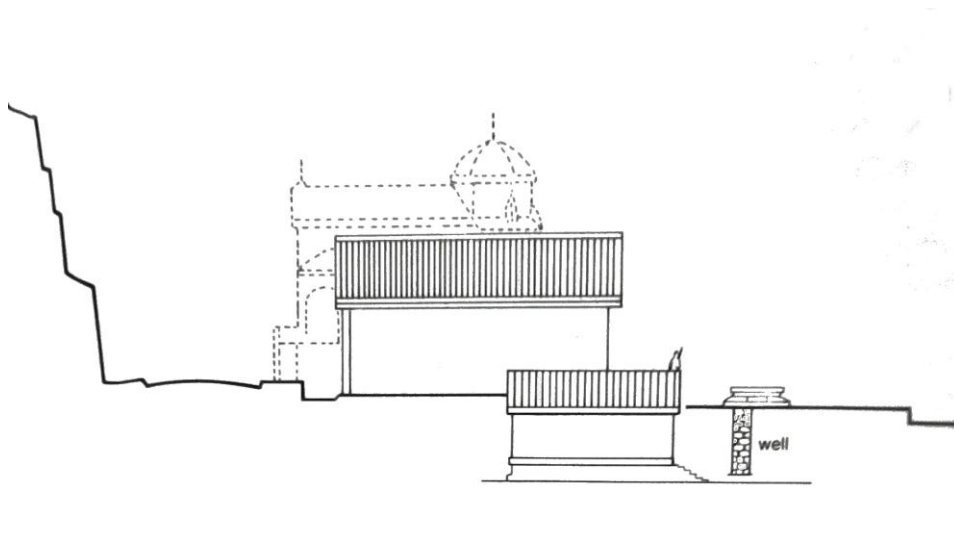
Obrázek 16 Duenův nápis na trojdílné váze
(http://www.italica.rai.it/scheda.php?scheda=etruschi_vasotriplo) navštíveno 8/82014).

Obrázek 17 Chrámý Mater Matuty (nahore) a Fortuny (dole), kolem roku 396 př. Kr. (STAMPER 2005, fig. 28).

Obrázek 18 Půdorys svatyně Sant'Omobono, archaické a republikánské období. Hloubka výplně nad archaickým chrámkem je 6 metrů (HOLLOWAY 1996, fig. 5.1).

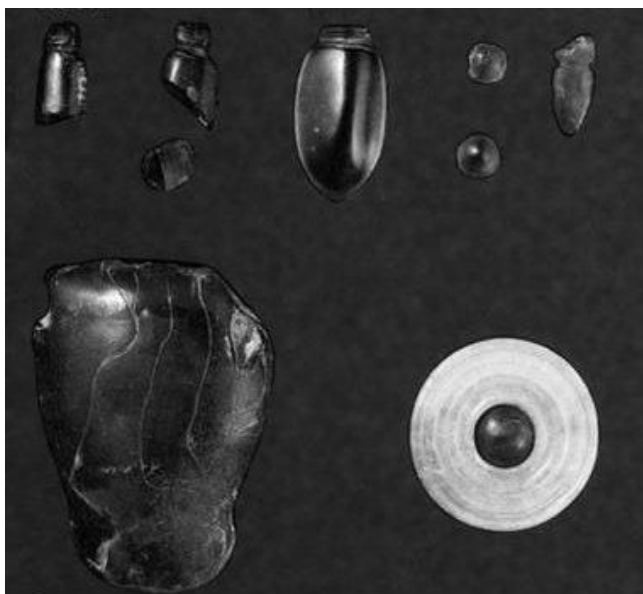
Obrázek 19 Svatyně Sant'Omobono, průřez svatyně během archaického a republikánského období (HOLLOWAY 1996, fig. 5.2).

Obrázek 20 Nápis nalezený ve svatyni Sant'Omobono (HOLLOWAY 1996, fig. 5.3).

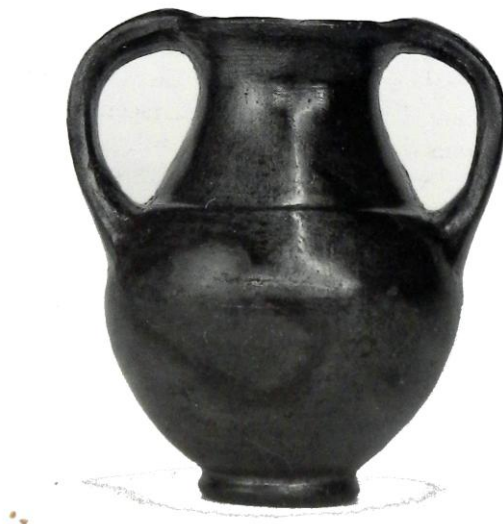
Obrázek 21 Slonovinová destička ve tvaru krčícího se lva (HOLLOWAY 1996, fig. 5.5).

Obrázek 22 Jantarové závěšky a kotouče z jantaru a kosti ze svatyně Sant'Omobono (HOLLOWAY 1996, fig. 5.7).

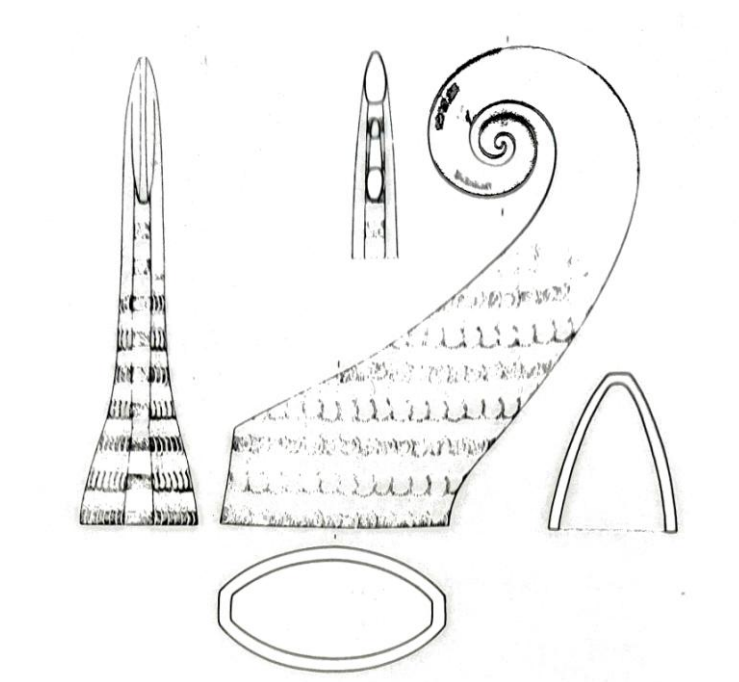
Obrázek 23 Slonovinová figurka ze svatyně Sant'Omobono (HOLLOWAY 1996, fig. 5.8).

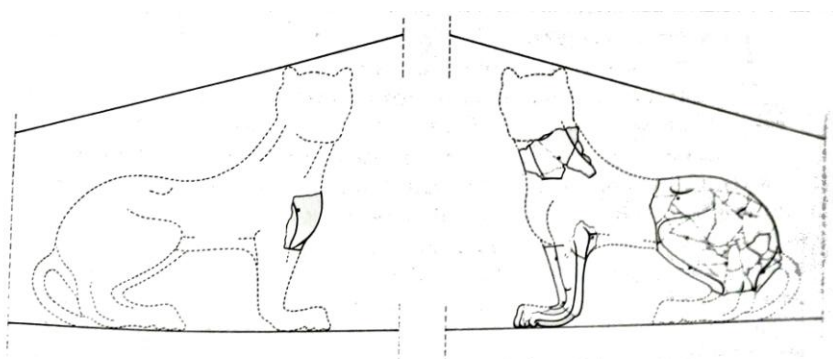
Obrázek 24 Etruská *bucchero* amfora ze svatyně Sant'Omobono (HOLLOWAY 1996, fig. 5.11).

Obrázek 25 Terakotová skupina Hercula a Minervy
(<http://ancientromeupdates.blogspot.cz/2013/07/a-new-sixth-century-bc-temple.html>)
navštíveno 8/8/2014).

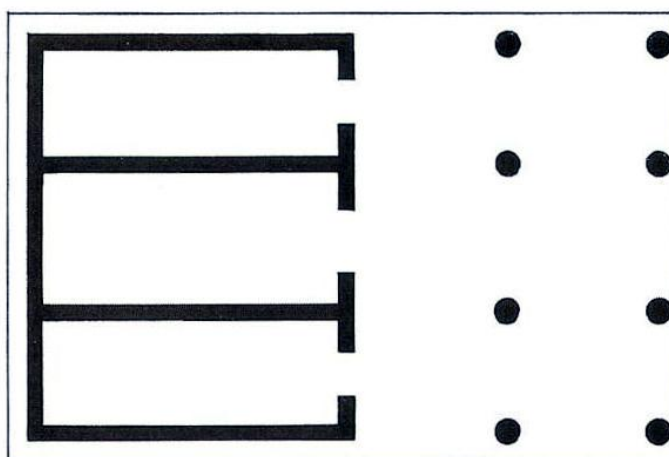
Obrázek 26 Terakotové voluty z archaického chrámu, svatyně Sant'Omobono (HOLLOWAY 1996, fig. 5.16).

Obrázek 27 Terakotové kočičité šelmy zrekonstruované jako část štítové dekorace archaického chrámu svatyně Sant'Omobono (HOLLOWAY 1996, fig. 5.15).

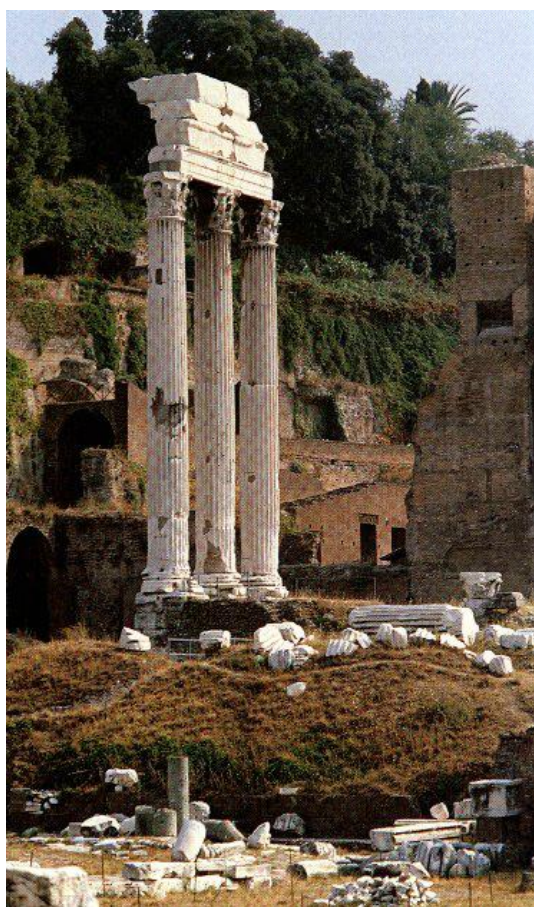
Obrázek 28 Zrekonstruovaný štít archaického chrámu, svatyně Sant'Omobono, 1. polovina 6. století př. Kr. (foto autor).

Obrázek 29 Půdorys Saturnova chrámu, 498 př. Kr. (STAMPER 2005, fig. 25).

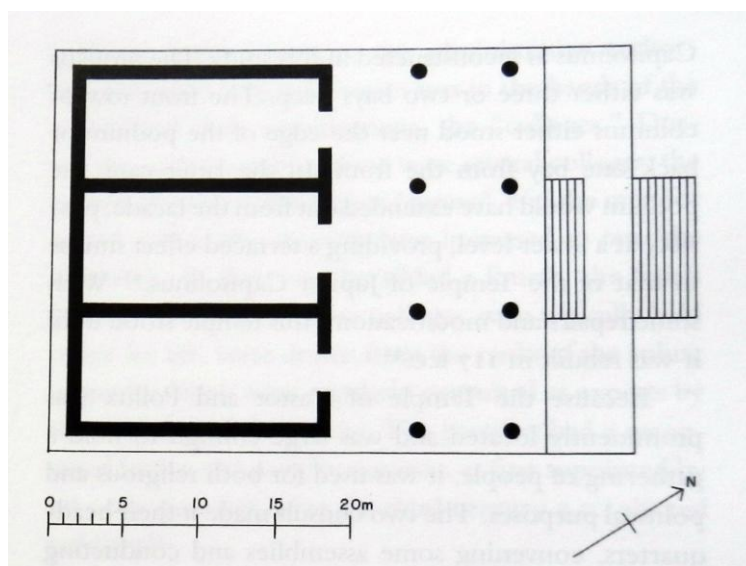
Obrázek 30 Osm dochovaných sloupů Saturnova chrámu (foto autor).

Obrázek 31 Tři přeživší korintské sloupy Castorova chrámu (*LA REGINA* 2007, 28).

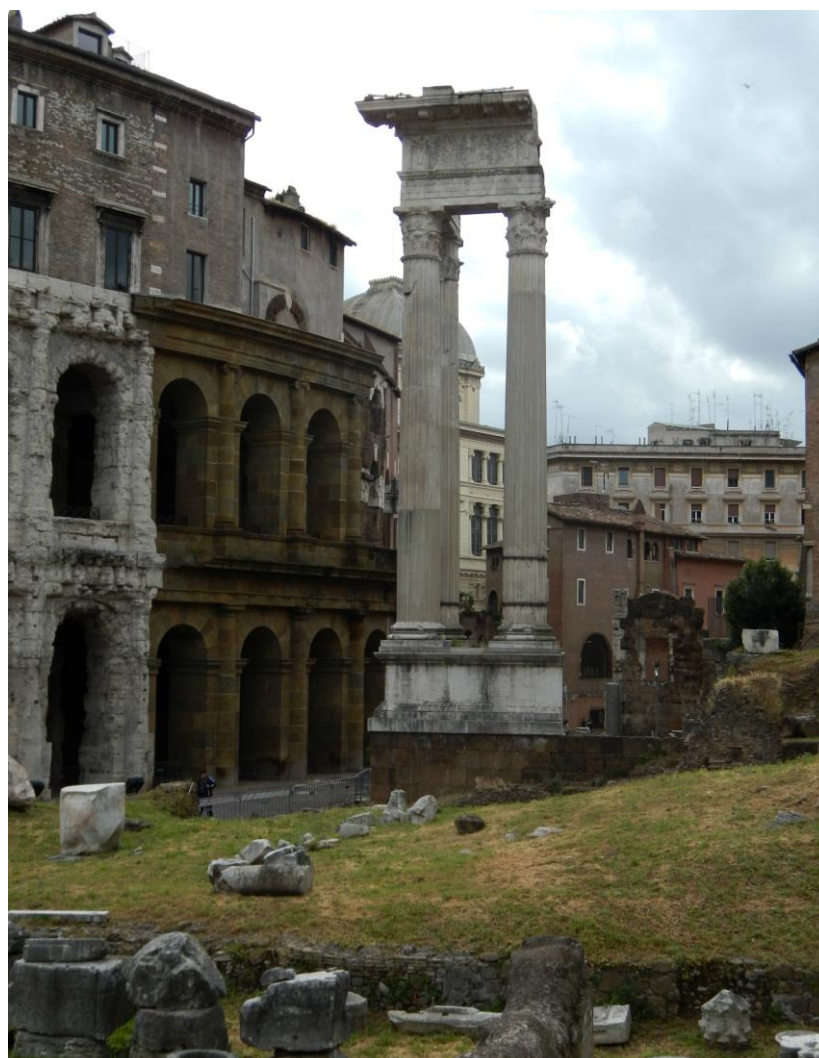
Obrázek 32 Tři korintské sloupy Castorova chrámu (foto autor).

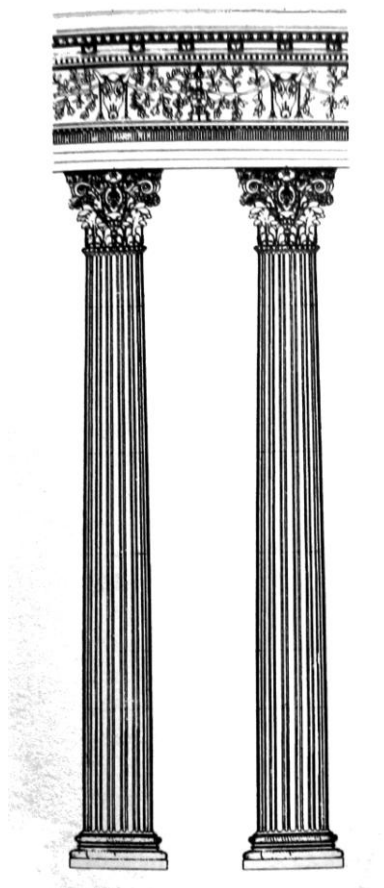
Obrázek 33 Půdorys chrámu Castora a Polluka z roku 484 př. Kr. (STAMPER 2005, fig. 26).

Obrázek 34 Mince Marca Aurelia zobrazující Mercuriův chrám
 (<http://ancientcoinsforeducation.org/gallery2/main.php?g2_view=slideshow.Slideshow&g2_itemId=5245> navštíveno 8/8/2014).

Obrázek 35 Tři korintské dochované sloupy z chrámu Apollóna Medica/Sósiána (foto autor).

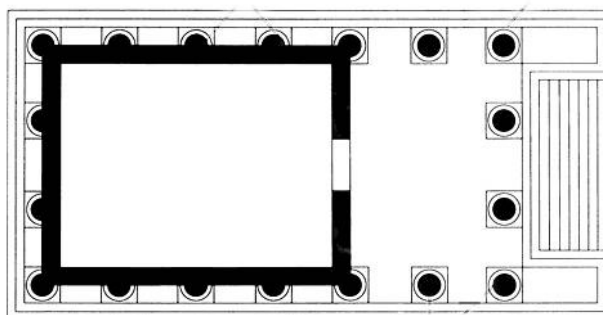
Obrázek 36 Korintský řád u Apollónova chrámu (CLARIDGE 1998, fig. 117).

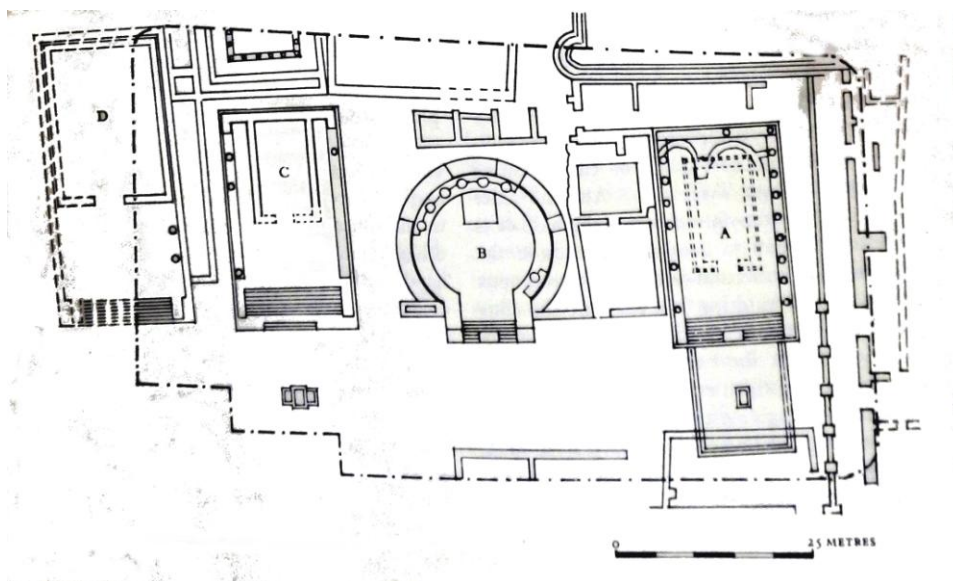
Obrázek 37 Chrám Apolóna Medica/Sósiána. Vlys z vnitřku cely, zobrazující triumfální procesí (CLARIDGE 1998, fig. 118).

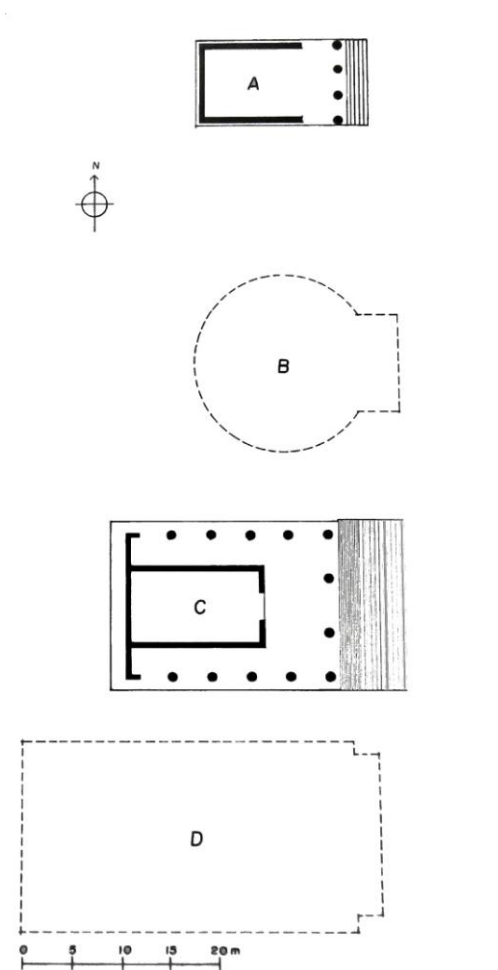
Obrázek 38 Dnešní podoba Portunova chrámu
(http://fr.wikipedia.org/wiki/Temple_de_Portunus navštíveno 8/8/2014).

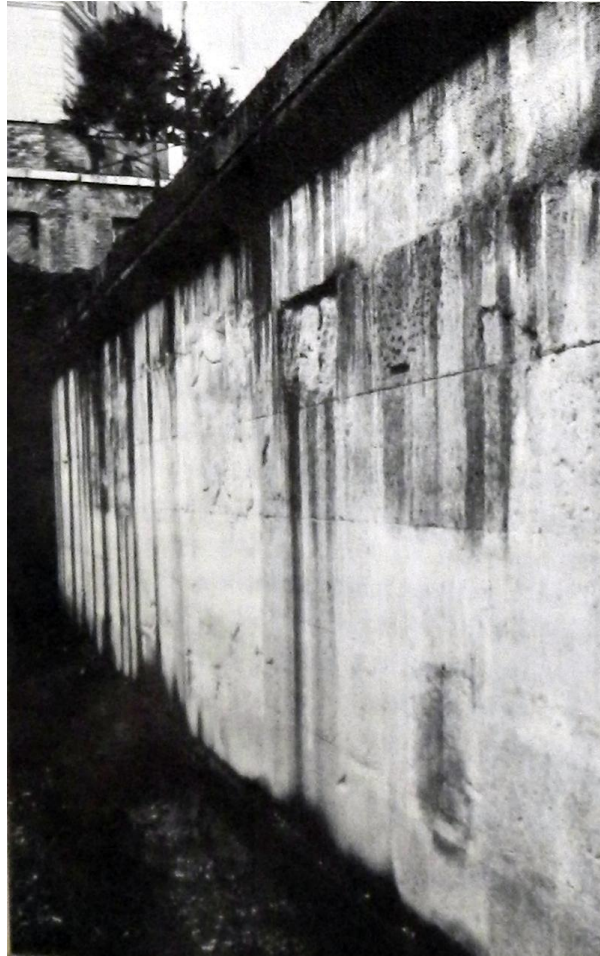
Obrázek 39 Půdorys Portunova chrámu (STAMPER 2005, fig. 44).

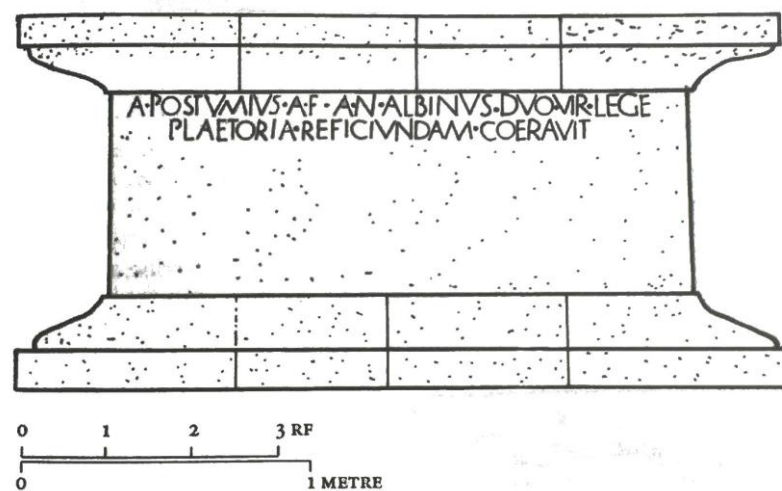
Obrázek 40 Půdorysy chrámů A a C na Largo Argentina, kolem roku 300 př. Kr. (BOETHIUS 1978, fig. 126).

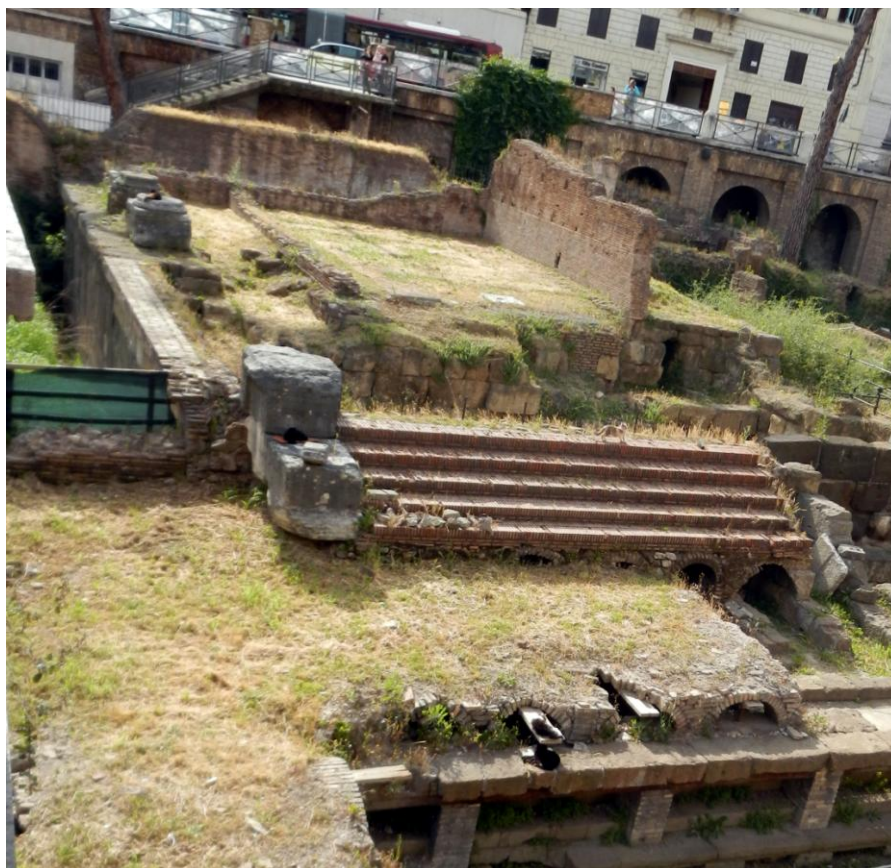
Obrázek 41 Situační plán chrámů A a C na Largo Argentina, 3. století př. Kr. (STAMPER 2005, fig. 30).

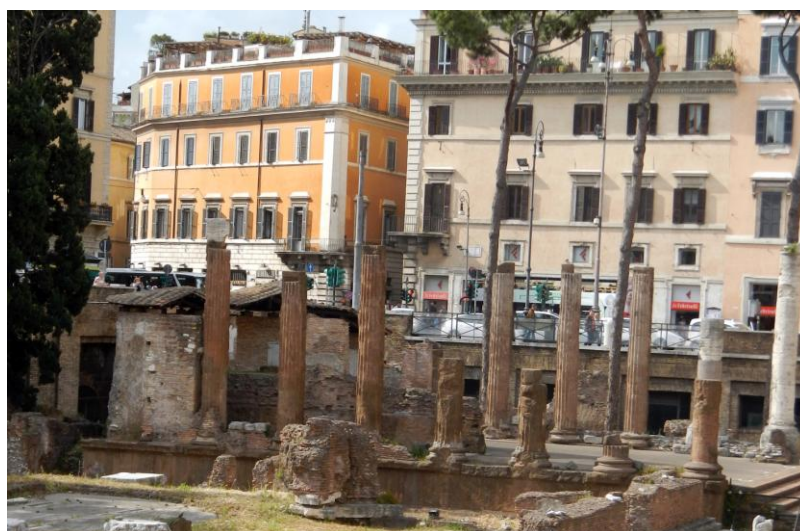
Obrázek 42 Dochované podium chrámu C na Largo Argentina, počátek 3. Století př. Kr. (BOETHIUS 1978, fig. 35).

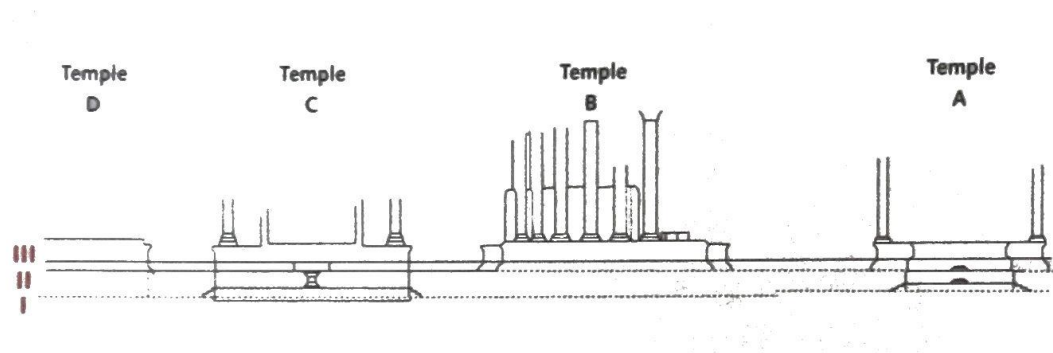
Obrázek 43 Oltář chrámu C na Largo Argentina (CLARIDGE 1998, fig. 103).

Obrázek 44 Dnešní stav chrámu C na Largo Argentina (foto autor).

Obrázek 45 Dnešní stav chrámu A na Largo Argentina, Domitianova přestavba (foto autor).

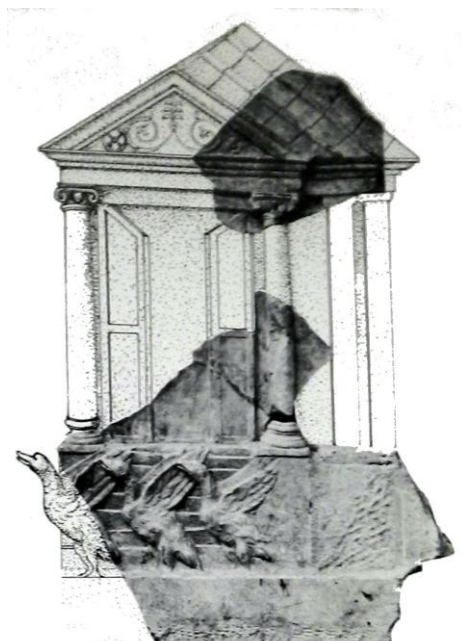
Obrázek 46 Průřez *Area Sacra* na Largo Argentina. I původní úroveň. II republikánské dláždění. III Domitianova přestavba (COARELLI 2007, fig. 70).

Obrázek 47 Chrám Concordie zobrazený na minci císaře Tiberia z roku 37 po Kr. (CLARIDGE 1998, fig 21).

Obrázek 48 Ruiny chrámu Concordie (<<http://www.romanoimpero.com/2010/04/tempio-della-dea-concordia.html>> navštíveno 8/8/2014).

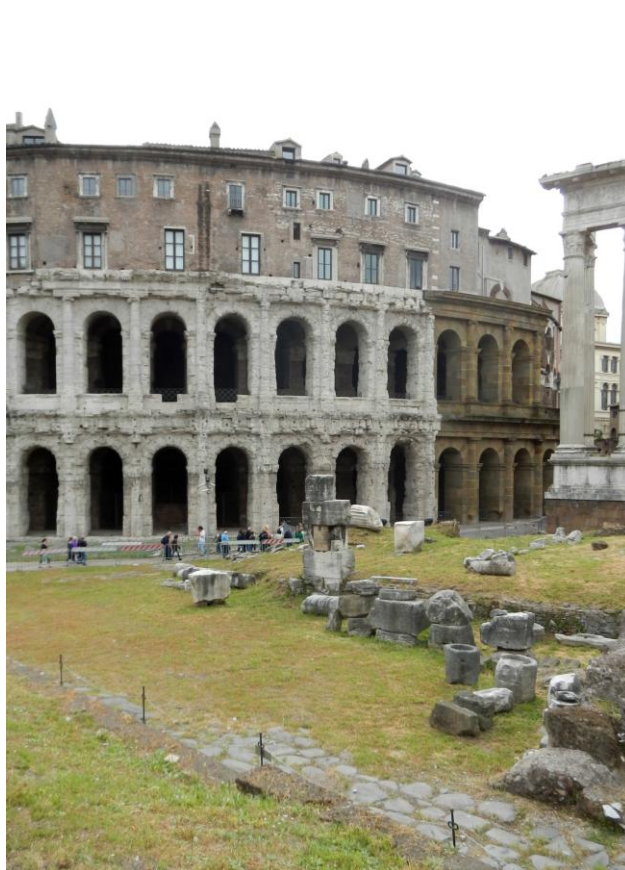
Obrázek 49 Reliéf z doby císařské zobrazující chrám Juno Monety a posvátné husy, zasvěcený v roce 374 př. Kr. (BOETHIUS 1978, fig. 149).

Obrázek 50 Reliéfni fragment zobrazující chrám Quirina, v popředí hlava flamen. Pentelský mramor, rozměry 40 x 31 x 17 cm, fláviovská dynastie (69-96 po Kr.) (<<http://lw.lsa.umich.edu/kelsey/galleries/Exhibits/Empire2/objects/mnr310251.html>> navštíveno 8/8/2014).

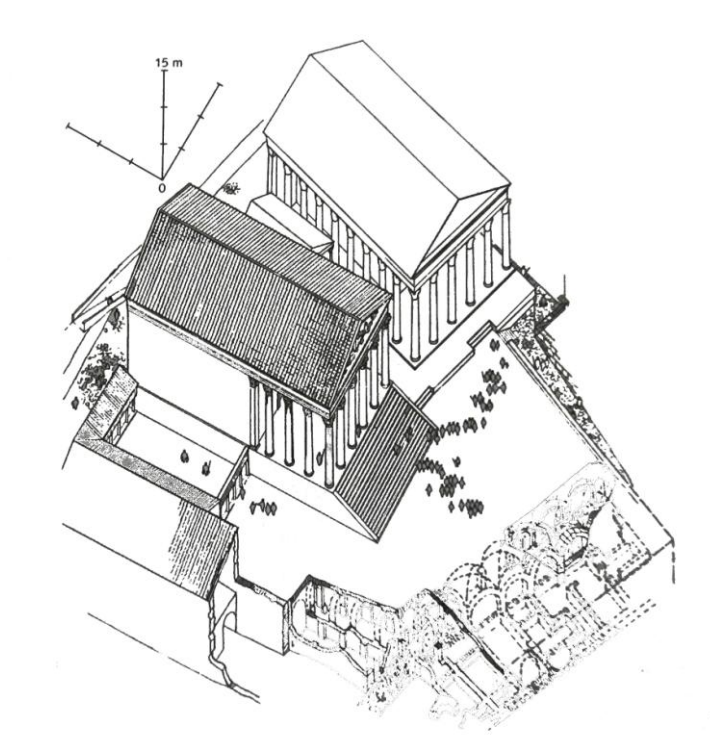
Obrázek 51 Pozůstatky Bellonina chrámu, v pozadí tři stojící sloupy chrámu Apolóna Medica/Sósiána a Marcellovo divadlo (foto autor).

Obrázek 52 Pozůstatky Bellonina chrámu (foto autor).

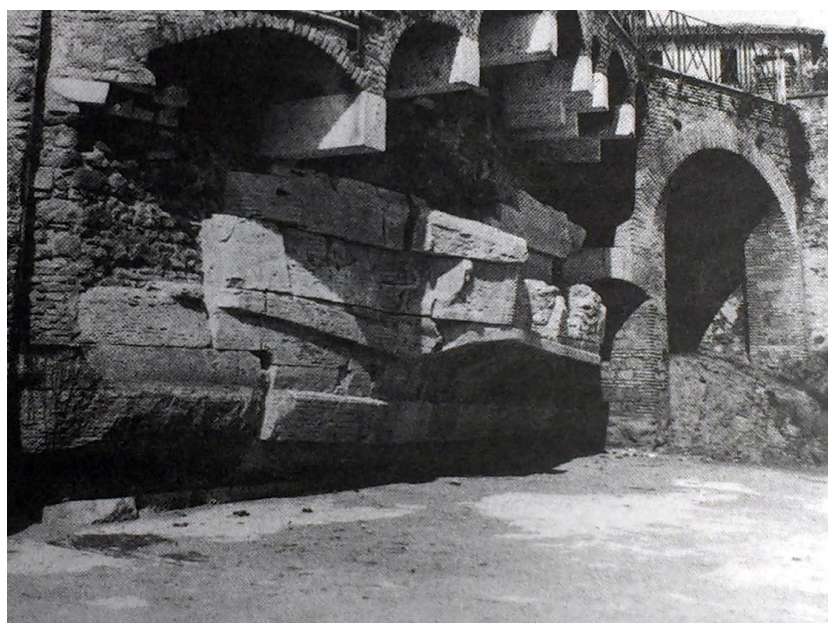
Obrázek 53 Pozůstatky Bellonina chrámu
 (<https://ancientmarbles.files.wordpress.com/2012/05/leggero_bellona_sosiano_marcello.jpg> navštíveno 8/8/2014).

Obrázek 54 Rekonstrukce jihozápadního rohu Palatinu s chrámy Victorie (napravo), Victorie Virgo (uprostřed) a Magna Mater (nalevo) (COARELLI 2007, fig. 38).

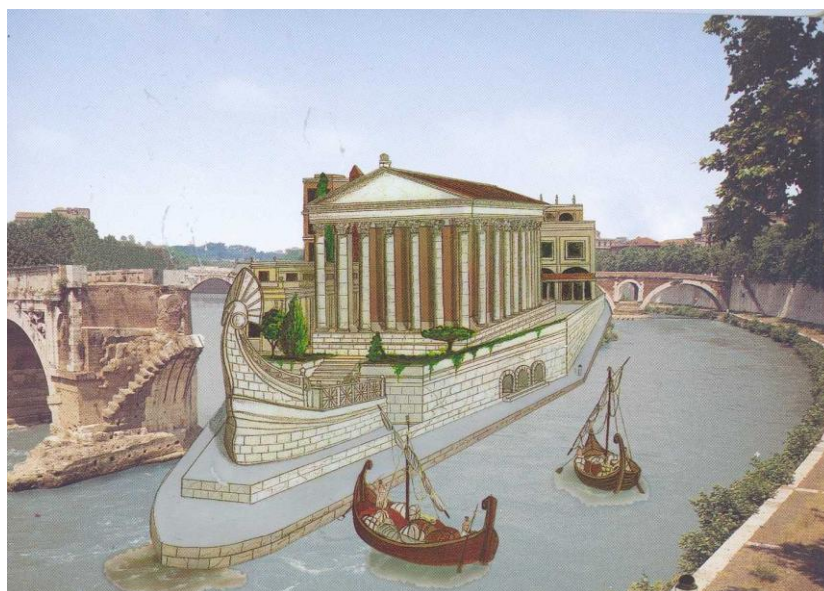
Obrázek 55 Dochovaná část podia chrámu Victorie
(<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=3403> navštíveno 8/8/2014).

Obrázek 56 Traventinová příd' na Tiberském ostrově, přelom 1. století př. Kr. (CLARIDGE 1998, fig. 108).

Obrázek 57 Reliéf s Asklepiovou hlavou a jeho holí s ovinutým hadem, přelom 1. století př. Kr. (<<http://www.italiannotebook.com/art-archaeology/aesculapius-tiber-island/>> navštíveno 8/8/2014).

Obrázek 58 Hypotetická rekonstrukce Asklépiova chrámu (<http://www.uned.es/geo-1-historia-antigua-universal/ROMA%20RELIGION/1_Enero_fiestas.htm> navštíveno 8/8/2014).